KULTŪRINĖS VEIKLOS VARIKLIS

Kazio Bradūno šimtmečiui

Šiais metais minime poeto žemininko, išeivijos kultūrinio gyvenimo metraštininko Kazio Bradūno (1917 02 11–2009 02 09) šimtąsias gimimo metines. Išeivijoje jis buvo nepailstantis, bendruomenę telkiantis lietuvių kultūros puoselėtojas: redagavo ir leido kultūrinę spaudą, kitus leidinius, parengė išsamias lietuvių egzodo literatūros apžvalgas, rašė meno kritikos, publicistinius straipsnius ir, žinoma, eilėraščius – nuo 1944 m. pasirodė daugiau nei 20 jo poezijos rinkinių ir rinktinių. K. Bradūno poezijos knygos, pasiekdavusios Lietuvą ir per geležinę uždangą, darė įtaką modernėjančiai lietuvių poetinei kalbai, teigė tautai svarbias vertybes, tankino kultūrinės atminties lauką. Svarbu, kad ne vienas jaunesnės kartos skaitytojas atranda jas sau ir šiandien. 1991 m. poetas su žmona Kazimiera sugrįžo gyventi į nepriklausomybę atgavusią Lietuvą, o 1992-aisiais buvo pagerbtas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija. 2016 m. rudenį Lituanistų sambūris pakvietė K. Bradūno dukrą Eleną Bradūnaitę-Aglinskienę pasidalinti tėvelio pasakojimais ir savo atsiminimais. Pokalbį vedė Darius Kuolys. O 2017 m. vasarą redakcijoje jau kalbėjomės apie tai, kaip poeto šimtmetis buvo minimas visoje Lietuvoje.

■ *Gerbiama Elena, ką, Jūsų manymu, dabartinei Lietuvos visuomenei, mokytojams, kurie bendrauja su moksleiviais, derėtų žinoti apie Jūsų tėvą? Kas dar nėra pasakyta, kas neiškalbėta, kokius akcentus svarbu būtų sudėti? Žinau, kad jūs važinėjate po Suvalkijos mokyklas, susitinkate su moksleiviais, mokytojais, pasakojate apie savo tėvą. Kokį poetą Bradūną Jūs matytumėte mūsų kultūroje, mūsų mokykloje, mūsų bendrijoje?*

Na, tai geras klausimas. Pernai pagalvojau: kaip Bradūno poeziją perduoti jaunimui? Eilėraštį gal jie perskaitys, bet svarbiausia, kad tas eilėraštis jiems kažką viduje išjudintų. Šį rudenį pati apvažiavau Suvalkiją, pasakojau tėvelio biografiją, rodžiau nuotraukas, kad suaktualinčiau, suasmeninčiau tą santykį. Paskaitau jaunimui eilėraščių ir skatinu, kad jie pagalvotų, kas jiems gyvenime svarbu. Sakau, kad tėvelis penkiasdešimt metų gyveno išeivijoje, o kai išvažiuodamas iš Lietuvos per pusdienį ar pusę nakties turėjo pasiimti, kas jam brangiausia, aktualiausia, pasiėmė knygą, mamytės tautinį kostiumą, bet išsivežė daug daugiau, – ir meilę žemei, kalbai, istorijos supratimą. Pasiėmė tai, kas jį penkiasdešimt metų išeivijoje maitino, kas jam buvo, kaip aš sakau, kūrybiniu benzinu. Tai jį skatino kurti, įprasminti savo gyvenimą ir mums, vaikams, tai perduoti. Aš gimiau Vokietijoje, bet nuo devynių mėnesių augau Amerikoje ir kalbu lietuviškai. Mokyklose vaikams sakau: „Aš jums šitą paskaitą galėčiau išdėstyti angliškai, bet kalbu lietuviškai“ – ir jie būna nustebę. Parodau, kaip vertinu kalbą, koks man svarbus ryšys su tais, kurie gyveno prieš mane.

Vaikui sunku suvokti, kad jis yra tiktai maža jungtis kartų grandinėje ir kad po jo ateis kažkas kitas, o ankstesnės kartos yra tuose eilėraščiuose. Tai ir kalba, istorija, tautosaka, mitologija, visi archeologiniai kasinėjimai, jų rajonuose buvę ar nebuvę. Aš vaikams pasiūlau iššūkį: pagalvokite, kas jūsų aplinkoje jums svarbu? Ir apie tai parašykite eilėraštį arba rašinėlį, nupaišykite tai arba nufotografuokite, sugalvokite kompiuterinį žaidimą ar sukurkite dainelę, atliekamą su gitara. Ne būtinai Bradūną dainuokite ar jo eilėraštį analizuokite, bet tai, kas jūsų aplinkoje jums brangu, kas jus supa: artimus, mylimus žmones, senelius, kurie jums paliko tai, ką jūs išsivežtumėte širdyje, jeigu turėtumėte išvažiuoti penkiasdešimčiai metų... Klausiu jaunimo: ką jūs išsivežtumėte? Kompiuterį, telefoną... Sakau, ne, juk per karą niekas neveikia, nėra jokių antenų, kitaip reikia galvoti... Taip, manau, šiek tiek pakutenu jų vaizduotę, nes tas vartotojų pasaulis daugelio protelius atbukino: „Žmonių“ žurnalai ir visa kita labai veikia... Mano manymu, inteligentija, mokytojai, visuomeninės televizijos, radijo kanalai turi pasiūlyti kažkokią atsvarą, nes iššūkis labai didelis. Amerikoje mus išgelbėjo lietuvybė, ji mus apgaubė lyg angelo sparnais – lietuvių kultūros židiniuose, mokyklose ir šokių grupėse, choruose ir stovyklose, įvairiose organizacijose tiek veiklos turėjome, kad mums nelabai rūpėjo, kas darosi madų pasaulyje. Buvome užimti, ir jautėme, kaip mus praturtina lietuvybė. Nebuvo taip, kad visai į madas nekreiptume dėmesio, bet – su saiku.

Kitas dalykas, kurį aš jaunimui dažnai aiškinu, kad paveldas, tautinė kultūra – pasakos, dainos, šeimos istorija – jus praturtina, ir taip jūs darotės labai įdomūs pasauliui. Mes tai pajutome Amerikoje. Tai, kas lietuviui yra savaime aišku, visai nežinoma amerikiečiams. Pavyzdžiui, mokyklose rašėme rašinius apie kryžiuočius šiaurėje,

o jie žinojo tik apie Palestinos kryžiuočių karus. Tuoj pat dešimtukus gaudavome... Visą laiką jutome, kad tas lobis, kurį tėvai išsivežė ir mums perdavė, mus tikrai praturtino. Todėl jaunimui, kuris dabar vis girdi, kad esame mažytė tauta, kad mes tokie atsilikę, sakau – net sovietmečiu jūs galėjote didžiuotis savo kultūra prieš kitas sovietines respublikas. O dabar, pasidairę po Europą, jau taip sumenkome, tapome tokie mažiukai ir nieko nebeturime... Lietuvoje sergama menkavertiškumo liga, todėl nebestebina nei alkoholizmas, nei depresijos. Žmonės tiesiog nebeturi kuo didžiuotis ir nebėra pakankamos atsvaros vartotojų kultūrai, nebėra to, kas pakeltų savivertę. Tai atsakiau į klausimą ar nelabai?

Pradėjote kalbėti rimtai kaip antropologė. Bet norėčiau grįžti prie šeimos, tėvų temos, kuri padėtų geriau pažinti Kazio Bradūno asmenybę. Jis buvo ateitininkas, „Šatrijos“ draugijos narys, tas tylus kultūros darbininkas, kuris ir studijuodamas Vilniuje telkė poetus. Vytauto Mačernio karta, jaunieji katalikų intelektualai, atvažiavę iš kaimų studijuoti į Vilnių, kai 1939 m. jis buvo atgautas, atranda sostinę su visa istorija, visais mitais. Ir prasidėjus karui būsimieji žemininkai gyveno Vilniuje, o Kazys Bradūnas, iš jų vyriausias, imasi visus telkti... Teko skaityti Dalios Sruogaitės atsiminimus, kur rašoma, kad 1943 m., kai uždaromas Vilniaus universitetas, būtent Kazys Bradūnas visus šatrijiečius vedasi į prie Tauro kalno buvusį Vinco Mykolaičio-Putino butą, ir jie toliau dirba, studijuoja literatūrą, ginčijasi, vyksta akademinis gyvenimas. Ar jūsų tėvelis apie tuos dalykus pasakojo?

Jis labai daug pasakodavo – televizijos neturėjome, o per radiją jis leisdavo klausytis tik Amerikos juodukų religinės muzikos (*gospelų*), sakė: „Čia tai įdomu“, o kitų nelabai leisdavo... Tad mes vakarais daug kalbėdavomės. Dar turėjau namuose lietuviškai pakartoti tai, ką mokykloje išmokstame angliškai, – tai užtrukdavo porą valandų, būdavo tikra kankynė, bet mes kartodavome kokią daugybos lentelę ar geografijos pamokas lietuviškai. Daug keliaudavome – tėvelis niekad nevairavo, tai veždavo dėdė. Važiuojant automobiliu, prisimenu, jis tikrai pasakodavo apie Vilnių, poetus. Jų draugystė užsimezgė gal dar Kaune: Eugenijų Matuzevičių, Alfonsą Nyką-Niliūną, manau, jis pažinojo nuo gimnazijos laikų. Reikia žinoti kontekstą – nepriklausomybės metais poezija buvo kaip dabar koks rokas. Žmonės, jaunimas sirgo poezija. Joną Aistį dainavo, eilėraščiams buvo sukūrę visokias melodijas. Vėliau pradėjo rašinėti „Ateityje“, „Naujojoje Romuvoje“, tad poetai vienas kitą pažinojo jau iš tekstų. Kai iš Kauno universitetas buvo perkeltas į Vilnių, šis miestas jiems turėjo padaryti įspūdį iki sielos gelmių. Tėtei sugrįžimas į Vilnių buvo labai svarbus. Jis man pasakojo apie studentų gyvenimą, kas jam dėstė ir kokios įdomios būdavo paskaitos: mokėsi meno istorijos, pas Balį Sruogą lankė teatro seminarą... Nepriklausomybės laikotarpiu visi suprato, kad jie bus reikalingi, kad kiekvienas turės į tą tautos kultūros krepšelį įdėti savo indėlį. Ir, man atrodo, jie jautė: mes kuriame tautą. Turbūt panašiai 1949–1950-aisiais kūrėsi Izraelis... Kai pats kuri savo tautą, susisaistydamas su tuo, kas buvo ir kas dar ateis. Ta karta tuo labiausiai džiaugėsi. Trūko maisto, bet tada viską jiems iš kaimų atveždavo tėvai, nes beveik visų tėvai buvo ūkininkai. Mano mamytė mokėsi tame pačiame kurse, ir per vieną Putino paskaitą tėvelis jai parašė laiškelį, pakvietė vakare eiti į teatrą. Taip ir prasidėjo draugystė. Mamytė taip pat buvo literatė, labai gražiai kalbėjo suvalkietiškai. Kalbininkas Antanas Salys jos kalbą pristatydavo kaip suvalkietiškos tarmės pavyzdį. O Kazimieras Būga buvo mamytės tetos vyras, pas juos ji vienu metu ir gyveno. Mamytė visada buvo gera kalbos žinovė, ji tėveliui ir kablelius, ir kokio žodžio galūnę pataisydavo. Susidraugavę tėveliai susižiedavo Aušros Vartuose, jų žiedus palaimino kunigas Alfonsas Lipniūnas: abudu iš vienų ir kitų tėvų gavo kažkokių auksinių daiktelių, iš jų žiedus ir nusiliedino, plonyčiai buvo, bet atlaikė... Vytautas Mačernis ir tėtė turėjo firminį duetą: ,,Kur tas šaltinėlis, kur aš jaunas gėriau?“ Kai sueidavo, tai turėdavo jį dainuoti. Išmokė ir mus su broliu. Tėtė mums perdavė visą savo gyvenimą. Jis taip ryškiai pasakodavo, kad kai aš septyniasdešimt septintais metais pirmą kartą važiavau į Lietuvą, sakiau: „Grįžtu į Vilnių“, nors niekados čia nebuvau buvusi. Vaikščiojau po Vilnių, ir atrodė, kad vaizduotėje viskas jau matyta, buvo labai lengva atpažinti. Su tėveliu tris vasaras keliavau po Europą (jau kai pinigėlių uždirbau ir galėjau nupirkti bilietus). Vaikštinėjame po Florenciją, o tėtė man vis sako: ,,Ale čia visai kaip Vilniuje, čia, žiūrėk, visai kaip Vilnius.“ Kai pirmąkart atvažiavau, supratau, apie ką jis kalbėjo, – tikrai čia savotiškai į šiaurę perkelta Italija. Man atrodo, tėtę žavėjo ir Vilniaus architektūra, ir tas vakarietiškas pasaulis, kuris gal ne taip buvo jaučiamas Kaune. Čia jie pamato ir barokines bažnyčias, ir tuos likusius rūmus, namus, istorija jiems pasidaro apčiuopiama. Man atrodo, iš čia išsirita ir poetiniai vaizdai. O dėl poetų draugystės, tai jie tikrai artimai draugavo: jeigu gauna kokį siuntinį, visi sueina ir tą siuntinį tašo... O šiaip tai jie poezija alsavo, labai ja

„Šatrijos“ literatai ir bičiuliai Vilniuje. Iš kairės priekyje: Kazys Bradūnas ir Mamertas Indriliūnas, už jų: Paulius Jurkus, Eugenijus Matuzevičius, Bronius Krivickas, Vytautas Mačernis. 1942 m.

domėjosi. Būdami studentais, kiekvienas rinkosi vieną iš Vakarų pasaulio kalbų. Tai, žiūrėk, Niliūnas – prancūzų, Mačernis – anglų kalbą kala, tėvelis – vokiečių. Jie jautė, kad turi matyti, kas darosi pasaulyje, nebūti užsidarę. Ir krikščionybė jiems, tėveliui, buvo tikrai svarbi, bet ne davatkiška, – su rožančiais apsikabinėję nevaikščiojo. Jis, kaip ir ateitininkai, tuo metu tikėjimą suprato kaip filosofinį požiūrį į gyvenimą ir pasaulį. Tai nebuvo tik kaimiškas giedojimas, nors Amerikoje aš iš *kantičkų*, kurias senelis buvo atsivežęs, išmokau ir šventą Jurgį giedoti, ir šventą Magdaleną... Ir kunigas Alfonsas Lipniūnas jam buvo labai svarbus. Tėvelis pasakojo, kaip kartą, ar ne per tą pirmąjį bolševikmetį, Šv. Jonų bažnyčioje Lipniūnas perskaitė eilėraštį apie iš Rytų kylančius pilkus debesis...

Tas eilėraštis Bradūno? Kunigas Alfonsas Lipniūnas karo metais buvo viena iškiliausių Vilniaus asmenybių...

Bradūno eilėraštis... Tikrai, tikinčiam jaunimui jis buvo svarbus, labai stipri asmenybė. Jį vokiečiai suėmė ir išvežė į Štuthofą, ten jis, vargšas, ir mirė. Žodžiu, jis perskaito tą eilėraštį Šv. Jonų bažnyčioje, o kitą dieną tėtę pasikviečia Vincas Mykolaitis-Putinas ir sako: „Bradūnai, jau atėjo pas mane kažkoks universiteto šnipelis (tėtė dar ir vardą minėjo), klausė, kieno tas eilėraštis. Tau geriau jau negrįžti į savo Pilies 10.“ Ten, kur dabar restoranas ir arka virš vartų (įėjimas į 10-ą pastatą), buvo jo kambarėlis, labai šaltas, nes iš apačios ėjo šaltis...

Bradūnas ten gyveno nuo 1939 metų?

Bijau pasakyti, bet turbūt ten. Tai kai Putinas tėvelį perspėjo, jis ir negrįžo, o ten kažkas atėjęs darė kratą. Vilniuje buvo tokia politinė įtampa... Tėtis labai daug pasakojo apie gyvenimą Vilniuje.

Apie Alfonsą Lipniūną, kaip dvasinį vadovą, labai drąsų kunigą, kovojusį ir prieš sovietus, ir prieš nacius, rašė Vanda Zaborskaitė, kalbėjo monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas. Zaborskaitė prisimena, kad kunigas Lipniūnas kalbėjo: „Netiesa, kad visi pateksime į rojų – ten pateks tik tie, kurie čia gyvena labai intensyvų dvasinį gyvenimą...“ Jūs pasakėt labai įdomią detalę: kunigas Lipniūnas skaito iš sakyklos studento Kazio Bradūno eilėraštį. Kokie buvo jų ryšiai, kartų santykiai – ar jie bendraudavo su kunigu ir prie arbatos?

Tokių detalių nežinau, bet iš ateitininkų organizacijos veiklos Amerikoje žinau, kad po mišių būdavo agapės, – meilės pasidalinimas maistu, kai visi kas ką atsineša ir kartu vaišinasi. Spėju, kad panašiai turėjo būti ir Vilniuje. Tą tradiciją mačiau, kai gyvenau Baltimorėje, kai tik įsikūrėme

Amerikoje. Bet čia, Lietuvoje, tą inteligentišką krikščionišką dvasios auklėjimą, mąstymą, pakirto. Labai mažai liko inteligentiško krikščionybės supratimo. Nors Kazys Grinius, Antanas Maceina puoselėjo filosofinius krikščionybės pagrindus, jiems jie buvo aiškūs, bet daug kas nuo jų nutolo, ir tėvelis dėl to pergyveno, nes pats nuosekliai laikėsi ne davatkiško, o tokio svaraus, gilaus tikėjimo suvokimo. Iš čia ta tvarka, harmonija, buvusi ir tėvelio gyvenime, ir kūryboje. Prisimenu, kaip mamytė paprastais žodžiais prieš pat mirtį man sakė: „Dievulio kompiuteris vis tiek viską tvarko.“ Sakau, mamyte, tai tu amžinybę supranti per modernius technologinius įtaisus? O ji man: „O kodėl ne?“ Abudu tėveliai tikrai tai giliai jautė.

Tėvelis Jums daug pasakodavo apie draugus. Kas buvo tie didieji Kazio Bradūno draugai, artimiausios sielos? Ar tarp jų buvo kokios įtampos, susipriešinimo, įsiskaudinimo? Ar buvo konkurencijos? Vis dėlto tai buvo jaunos, ambicingos figūros, visi mėgino įsirašyti į kultūros tekstą. Gal Kazys Bradūnas mažiausiai egocentrizmo turėjo, bet ir Henrikas Nagys, ir Alfonsas Nyka-Niliūnas buvo egocentriškos asmenybės. Kaip Kazys Bradūnas jautėsi tame rate?

Nieko negalėčiau pasakyti apie čia, Lietuvoje, buvusias įtampas, bet Vokietijoje, tose „išvietintų“ (angl. *displaced*) asmenų stovyklose jų atsiranda. Jie ir tenai imasi kūrybos. Toks Vytautas Bieliauskas pradeda svarstyti, kad gerai būtų turėti kultūros žurnalą, o tėvelis sutinka redaguoti tuos „Aidus“ ir jau tada pradeda visų prašinėti tekstų... Ir tai tapo amžina tėvelio litanija – visą gyvenimą jis ją giedojo, vis prašydamas kitų, kad jam parašytų straipsnį. Vakaruose atsiranda daug Rašytojų sąjungos narių, įsisteigia Rašytojų draugija. Labai daug kas suprato, kad Lietuvoje jiems nebus ateities, reikia bėgti. Bet bėgo manydami, kad tik laikinai, visi tikėjosi grįžti. Ir apie Mačernio žūtį jie ilgai nežinojo – Mačernis su Pauliumi Jurkumi taip pat buvo sutarę bėgti į Vakarus, bet į Mačernį Žemaičių Kalvarijoje pataikė ta sprogmens skeveldra...

Vokietijoje jau kartu dirbo Niliūnas, Henrikas Nagys ir Julius Kaupas, prancūzų zonoje buvo geriausios sąlygos, daug rašytojų norėjo ten gyventi, o tėvelis jau Miunchene pradėjo leisti „Aidus“. Aš esu užtikusi Amerikos karinius dokumentus, kuriuose su nuostaba vertinama lietuvių, latvių, estų pabėgėlių veikla – tose stovyklose veikia ir chorai, ir tautinių šokių ansambliai, ir mokyklos vaikams. Tėtė taip pat dėstė lietuviams gimnazistams. Žodžiu, visi jie darė, ką galėjo, kol išsiskyrė: vieni važiavo į Kanadą, kiti – į Ameriką. Mes – į Baltimorę, nes ten mūsų dėdė, senelio pusbrolis, pažadėjo suteikti prieglobstį. Kiekvienas privalėjo turėti garantiją, kad turės kur gyventi ir susiras darbą. Amerikoje ryšius palaiko laiškais, tėvelis Baltimorėje pradeda visiems rašyti laiškus. 1991 metais, kai tėveliai važiavo į Lietuvą, visą

Kazys ir Kazimiera Bradūnai savo bute Miunchene, redaguojant „Aidus“. 1948 m. A. Balsio nuotrauka.

Kazys Bradūnas ir Alfonsas Nyka-Niliūnas Baltimorėje apie 1958 m.

savo turtą išdalino: pasidarė „atbulines vestuves“ – visi, kas juos lankė, turėjo išsinešti į namus tai staliuką, tai kilimą, tai arbatinuką, – kam ko reikėjo. Viską išdalino, tik knygas ir laiškus pasiliko – susikrovė apie penkiasdešimt dėžių knygų, visus laiškus, paveikslus ir už savo lėšas persivežė į Vilnių. Sakydavo, kad tie laiškai – tai brangiausi mūsų daiktai. Puikiai suprato, kad tai lietuvių literatūros, kultūros istorija. Jei kas norės juos studijuoti, visi laiškai (ir Vokietijoje rašyti) jau atiduoti Kauno Maironio muziejui.

Iš laiškų matyti, kad tėvelis buvo toks diplomatas, taikytojas. Jeigu kas nors kivirčijasi, pavyzdžiui, rašo: jei tu spausdinsi tą ar kitą, aš nerašysiu, – jis stengiasi sutaikyti. Kai leido ,,Literatūros lankus“, tai atvažiuodavo Nagys, o Niliūnas gyveno visai netoli mūsų, Baltimorėje, su Niliūnu beveik kas antrą dieną po juodų darbų fabrikuose vis susitikdavo parke, susėsdavo ant suolelio ir diskutuodavo apie literatūrą, ką spausdinti „Lankuose“. O mes, vaikai, žaidžiame aplinkui. Tad glaudžiausiai bendravo su Niliūnu, kuris gyveno visai arti. O Nagys gyveno Kanadoje. Su Bernardu Brazdžioniu, Jonu Aisčiu, Antanu Vaičiulaičiu daugiausia bendravo laiškais...

Dar įdomu, kad „Literatūros lankus“ spausdindavo Argentinoje. Ten buvo atsiradęs Juozas Kėkštas. Tėvelis niekada su juo nebuvo susitikęs, bet poezijoje rado sąskambių ir laiškais įtraukė jį į žemininkus. Išvykę rašytojai buvo juodadarbiai, dirbo Baltimorės fabrikuose, vos galą su galu sudurdavo. Tad Kėkštas pasiūlė „Lankus“ spausdinti Argentinoje – ten ir popierius, ir spausdinimas buvo pigus. Jie siųsdavo Kėkštui visus rankraščius, o jis ten juos surenka, sumaketuoja, išspausdina, ir vėl lėktuvais ar laivais parsiunčia į Baltimorę, o iš čia „Lankai“ būdavo išsiuntinėjami visiems kitiems. Įsivaizduojate, kiek darbo: siųsti, skaičiuoti, parduos ar neparduos... Tai va, su Niliūnu tėvelis visą gyvenimą labai gražiai sutarė, nors jų filosofijos skyrėsi... Tėveliai krikštijo Niliūno dukrą Bereniką... Jų vaikų buvo labai keisti vardai: Berenika, Aristidas ir Horacijus. O mūsų šeimoje: aš – Elenutė, mano brolis – Jurgis. Labai tautosakiškai pavadinti. Niliūnas su žmona Sandra buvo Jurgio krikšto tėvai. Baltimorėje sugyvenome tikrai labai gražiai. Vėliau Niliūnas gavo darbą Kongreso bibliotekoje, Vašingtone, o mes išvažiavome gyventi į Čikagą. Kai Nagys mirė, tėvelis sakė: „Aš duobes kasiau (jo pirmas darbas Amerikoj buvo duobkasys), o dabar Lietuvoje pasidariau toks laidotuvių organizatorius.“ Kai parvežė į Lietuvą palaidoti Česlovo Grincevičiaus ir Nagio palaikus, tėtė ėjo į Rašytojų sąjungą prašyti kapui vietos Antakalnio kapinėse, rašytojų kalnelyje. Kai Nagį palaidojo, tėtė žiūri, kad ten dar lyg ir likę vietos. Tada prašo, kad miesto valdžia paskirtų tą vietą Bradūnui ir Niliūnui. Ir jie sutarė, kad Bradūnas gulės tarp Nagio ir Niliūno, nes niekaip kitaip negali būti...

Tėvelis visai nebijojo mirties – va ką, sakau, tėveliams davė krikščionybė. Jie ir į kitų mirtį reaguodavo, sakyčiau, šviesiai, net nežinau, kokį žodį pavartoti. Va, nueiname padėti gėlių ant Nagio kapo, Matuzevičių aplankome, tada mama ir tėtė ant to kapų kalnelio šlaito abu atsisėda, ir iš pradžių tėtė sako mamai: „Na, Kazyte, katroj pusėj tu norėsi?“ Tai mama sako: „Gal aš jau prie Alfonso, o tu – prie Nagio.“ Taip jie sutarė. Tada jie taip aukštielninki atsiverčia ir liepia man juos nufotografuoti. Sako, vaikeli, tu atsiminsi, kokie mes laimingi po Lietuvos dangum, ir kai užsiklosime velėna, žinok, ir ten mums bus gera. Kai man jie taip pasakė, aš visada į tuos kapus nueinu ir grįžtu iš jų rami, niekas manęs neslegia. Man vis dar sunku tai suprasti, bet tai parodo jų nuoširdų susitaikymą su viskuo. [Urna su A. Nykos-Niliūno palaikais, vykdant poeto valią, šiemet birželio 27 d. buvo palaidota Utenoje – *Red.*]

Vis dėlto, kas tėveliui buvo artimiausias? Vytautas Mačernis? O Bronius Krivickas ir Mamertas Indriliūnas, ar apie juos buvo šeimoje kalbama?

Mačernis buvo svarbus. Aš jau sakiau, kad, ko gero, pagrindinis tėvelio variklis, tas pasišventimas darbui, atkaklumas (juk jis per naktis sėdėdavo ir ruošdavo laikraščiui tekstus) buvo lyg pareigos jausmas tiems žuvusiems draugams – Mačerniui, Indriliūnui ir Krivickui. Jis mums, mažiems vaikams, apie tai pasakojo, ir mus labai paveikė supratimas: kiti aukojosi, žuvo, tikėdami Lietuva ir lietuvių kalba, vadinasi, svarbu, kad jų mirtis nebūtų beprasmė. Tėveliai tikrai nelabai tikėjo, kad Lietuva taps laisva jiems dar gyviems esant, bet mums, vaikams, perdavė supratimą apie tą auką. Kalbėjo apie Indriliūną – tikrai ne šautuvo žmogus, ir Krivickas – poetas – visiškai netiko būti kariuomenėje. Tėtė sakydavo: „Aš bent turiu karininko laipsnį, aš būčiau geriau su tuo šautuvu pakovojęs negu jie. Tokios švelnios dūšios žmonės, o išėjo į miškus, sėdėjo bunkeriuose.“ Krivickas labai daug vertė iš vokiečių kalbos. O su Indriliūnu, kai artinosi bolševikai, frontas, tėtukas tarėsi, kad reikia evakuotis. Jie kartu ėjo pėsčiomis geležinkelio bėgiais ligi pat Kauno. Pakeliui užvalgė laukinių žemuogių ir labai abudu apsinuodijo, po to daug vandens gėrė... Prie pat Vievio pernakvojo ir toliau žingsniavo...

Tai 1944 metai?

Man rodos, 1944-ieji. Bet tada išsiskyrė: tėvelis patraukė į Kiršus, o Indriliūnas – į savo tėviškę, Biržus. Ir daugiau nebesimatė. Į Kiršus ir Grincevičius, Brazdžionis su šeima atvažiavo: neaišku, kaip bus Lietuvoj, o ten bent ūkis, yra ką valgyti. Visi manė, kad jei jau užims Lietuvą, tai Suvalkija bus paskutinė, bet paskui pasidarė visai kitaip... Tėvelis, atsimenu, prie savo rašomojo stalo

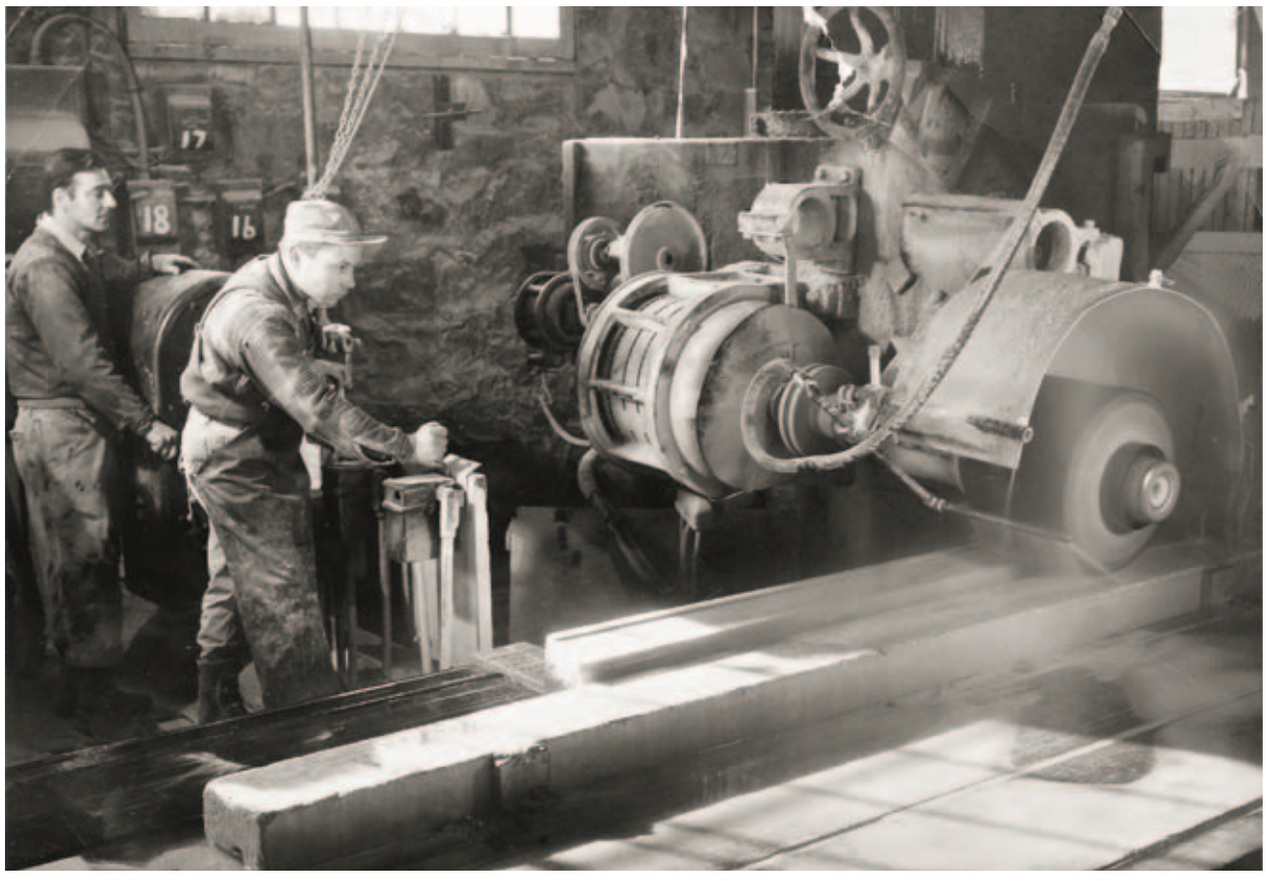

„Pilėnų“ tėvūnijos partizanai Biržų girioje. Bronius Krivickas (1919–1952) – antroje eilėje antras iš kairės. 1951 m. Išsamų aprašą žr.: *Aukštaitijos partizanų prisiminimai.* II d. 2 kn. [Sudarė. R. Kaunietis]. V.: Vaga, 2000, 19 il.

Dukters Elenutės pirmosios Komunijos proga: sėdi tėvai Jurgis ir Ona Bradūnai, vaikai – Elenutė ir Jurgis, stovi Kazys ir Kazimiera Bradūnai ir K. Bradūno brolis Juozas. 1955 m.

Čikagoje buvo pasikabinęs Mačernio nuotrauką, ir jo eilėraščius atsimenu nuo mažens: mes su vaikais lakstome ir girdime, kaip jiedu su mamyte deklamuoja „Vizijas“... Apie Mačernio mirtį išgirdo Vokietijoje, bet ilgai nežinojo, kas atsitiko. O Mačernio poezijos knygą jis paruošė ir Čikagoje išleido anksčiau nei Lietuvoje: Matuzevičius savo laiškuose perrašydavo jo eilėraščius ir tokiu būdu atsiuntė, galima sakyti, visą Mačernio kūrybą (siųsdavo, man rodos, ne iš savo namų, kažkokiu kitu adresu). Atsimenu, 1957–1958 metais tėvelis dėliojo tą rinkinį... Mačernio portretas visada kabojo virš jo rašomojo stalo, buvo toks gyvas sąlytis.. O su Matuzevičiumi jų draugystė tęsėsi (jaunystės nuotraukose jie tame pačiame būrelyje), jis mums siuntė knygas, tėtis laiškuose dėkojo už Antano Juškos dainas, pasakas, kupiškėnų tautosaką, rašė: „Aš pradedu sirgti tautosaka.“ Jis Juškų dainyne buvo prikaišiojęs popierėlių, matėsi, kurios dainos jam svarbios. Negaliu sau atleisti, kad ruošdama Pensilvanijos lietuvių dainas (aš Pensilvanijoje užrašinėjau tautosaką iš pirmųjų išeivių, kurie į Ameriką atkeliavo prieš Pirmąjį pasaulinį karą), tuos popierėlius išėmiau. Dabar būtų įdomu pasižiūrėti, kurios dainos tėtę „pakuteno“. Su tautosaka jis susipažino vaikystėje. Buvo tokia akla auklė Ona Šulinskienė, kuri po Pirmojo pasaulinio karo liko jauna našlė, vyras jos dingo, ir tada tėveliai, seneliai ją priėmė, kad padėtų su vaikais. Tai ta Šulinskienė daug kur vedžiodavusi tėvelį, ir, sako, jai buvo Dievas danguj, o Dievulis – tas, kurį susitinka Kiršų kryžkelėje. Tas Dievulio supratimas buvo labai įdomus, pusiau pagoniškas. Tai tėvelis iš tos Šulinskienės labai daug pasakų, legendų ir visko galėjo būti girdėjęs. Mamelė, tėvelio mama, buvo gera ūkininkė, suvalkietė, tvarkė ūkį ir tikriausiai pasakų nelabai sekdavo, nors turėjo labai gerą balsą ir giedojo chore. Bet Amerikoje nė karto negiedojo ir nedainavo, sakė: „Man širdis dainoj plyšta, plyšo širdis ir daina pabėgo...“ O senelis dar dainavo. O ta Šulinskienė tėveliui tikrai labai daug davė, nes kai tėtukas jau buvo 91 metų, jis pabusdavo ir sakydavo, kad važiuoja į Alvitą. O mes su mamyte vis turėdavome jį nuraminti, sakydavome, kad lyja, šalta... Ta gimtinės trauka buvo labai stipri. Ir naktimis jis pusiau miegodamas, užsimerkęs kažką kalbėdavo, pasakodavo, – gailiuosi, kad neįrašiau. O vieną naktį girdžiu, sako: „Teta, teta, ateikite, aš jums papasakosiu, kaip rasa ant žolės žiba.“ Ir tada aš guliu ir galvoju, – jis, ko gero, šaukiasi tos aklos tetos, tos auklės, jai nori paaiškinti, kaip rasa ant žolės žiba. Ir, ko gero, ta poezija mezgėsi jau tada, kai jis turėdavo pasakyti, ko ji jau nebemato...

Kazys Bradūnas prie akmens šlifavimo staklių. Baltimorė, 1950 m. Viljamso M. Rito nuotrauka.

Tai, ką jūs pasakojate, yra unikalu. Matome, iš kur kyla poezijos vizijos: vaikas turi perpasakoti aklai tetai, kaip atrodo pasaulis, įvardyti subtiliausius dalykus...

Ta teta gal kažkiek matė, bet vėliau apako... Apie Matuzevičių dar daug galėčiau papasakoti. Jis mums, vaikams, siuntė ne tik daug tautosakos knygų, bet ir visas istorines Petro Tarasenkos knygeles: apie Vytauto pabėgimą („Pabėgimas“), „Užburtus lobius“. Nes tėtė mus augindamas (tarp mūsų su broliu – metų skirtumas) labai daug pasakojo apie istoriją. Ir visas tas iš Lietuvos atsiųstas knygas mes buvome perskaitę, o tėtė labai gyvai mokėjo mums išaiškinti istorijos svarbą, kad mes nesame iš niekur, kad kažkur kažkas mus riša. Tai aiškiai juntama ir jo eilėraščiuose, o namuose tai patirdavome skaitydami tas knygas ir jas aiškindamiesi. O aš paskui apie tai kalbėdavau vaikams ateitininkų jaunimo stovyklose: suveža iš Detroito, Klivlendo, Čikagos 150 vaikų, o aš automobilių sąvartyne prirenku gelžgalių ir atsivežusi juos kur nors užkasu, vaikai turi juos atrasti ir aprašyti kaip muziejinius eksponatus, pavyzdžiui, randa gelžgalį, nupiešia jam rankeną – čia bus kardas, o šiukšlių dėžės dangtis tampa skydu. Duodi tokias užduotis 10–11 metų berniukams, ir jie tiesiog degte dega... Ir mergaitės ten visokių įkapių rasdavo... Tėčio rinkinyje „Sidabrinės kamanos“ gražiai atsiskleidžia įkapių svarba...

Kazys Bradūnas visą laiką dirbo kultūrinį, organizacinį darbą: Vokietijoje, Miunchene, leido „Aidus“, Amerikoje – „Literatūros lankus“, paskui „Draugo“ literatūrinį priedą – 20 metų vienas žmogus kas savaitę ruošė po 8 leidinio puslapius!

Vienas viską surenka, sumaketuoja ir spaustuvėje viską sužiūri.

Išeivijos kultūrinis gyvenimas nemaža dalimi rėmėsi Kaziu Bradūnu. Kitos asmenybės rašė, kūrė savarankiškai, sau, o Bradūnas tarp visų jų – skirtingų, kartais net kovojančių tarpusavyje – mezga ryšius, sugeba leisti bendrus kultūrinius leidinius, sutelkiančius visus išeivijos autorius. Tai unikalus darbas. Kaip, Elena, ir sakėte, jei kas laiku neparašydavo, kad leidinys išeitų, tekdavo per naktį rašyti pačiam redaktoriui. Daugybė Bradūno tekstų pasirašyti slapyvardžiais, kai kurie mūsų dar netyrinėti. Bradūnas rašo ir rimtą dailės bei kitų menų kritiką... Kultūrologas Gediminas Mikelaitis man pasakojo, kaip kartą Bradūnas jo klausęs: „Kiek žmonių pas jus dirba „Literatūros ir meno“ redakcijoje? Mikelaitis pagalvojo: „Gal šeši–septyni“, o Bradūnas sako: „O aš – vienas.“ Kaip tas organizacinis darbas atrodė jūsų, vaikų, akimis?

Reikia suprasti Čikagos kultūrinį kontekstą. Baltimorėje tėtė dirbo duobkasiu, paskui akmenskaldžiu, – 12 metų juodo, fabrikinio darbo, bet namuose jis turėjo laiko ir mums, ir eilėraščiams – ūžiant akmens tašymo mašinai parašė „Devynias balades“, „Morenų ugnis“ ir „Sidabrines kamanas“, nuo 1952 m. iki 1959 m. išleido aštuonis literatūros žurnalo „Literatūros lankai“ numerius. O į Čikagą persikėlėme 1961 metais, nes staiga „Daugo“ redaktorius Juozas Prunskis pakvietė rengti savaitinį kultūrinį priedą. Tėtis su Niliūnu ir kitais vis svarstė, kaip pakeisti tą laikraštį, kad būtų daugiau kultūrinių apžvalgų, recenzijų. Jau buvo ir „Metmenys“ atsiradę, išeidavo vieną kartą per metus, bet jie platesnio visuomenės rato nepasiekdavo. O tėtė visada norėjo tarnauti visuomenei, ne tik siauram intelektualų būreliui, – santariečiai vis tiek buvo uždari. Balandžio mėnesį gauname pakvietimą, ir, man atrodo, gegužį jau išvažiuojame į Čikagą. Po pusmečio pradedamas spausdinti „Draugo“ kultūrinis priedas. Ir tikrai jis labai daug jėgų išsunkė, nes žmonės prižada parašyti ir neparašo, o tada tėtei reikia tuos puslapius užpildyti. Aš rinkdavau visas atvirutes, kad būtų galima panaudoti kaip iliustracijas, jei rašoma apie Florenciją ar ką kita. Tėvelis man yra prasitaręs, kad vienu metu jaunystėje jis rimtai svarstė, kas – menas ar literatūra – yra jo pašaukimas. Ir jei Vilkaviškio gimnazijoje nebūtų buvusios Petronėlės Orintaitės, kuri labai stipriai ir įdomiai dėstė literatūrą, jei ten nebūtų apsilankęs Jonas Aistis ir kiti poetai, gal būtų kitaip pasirinkęs. Menas jam visada buvo prie širdies, jo eilėraščiuose minimas ir Rembrantas, ir Ticianas, ir kt. Aš su juo tris vasaras keliaudama po Europą praėjau visą meno istorijos kursą, pavyzdžiui, visą mėnesį praleidome Venecijoje, lankydami muziejus, bažnyčias... Jis turėjo labai gerą atmintį, buvo tikras inteligentas. Stebiuosi, kiek tėtė ir mama, o meno srityje – ypač tėtė, atsiminė istorinių faktų, datų. Jis menu tikrai sirgo, taip pat ir muzika, buvo tikras renesanso žmogus. Todėl „Draugo“ kultūrinis priedas jam buvo kaip forumas, kur jis viską galėjo pristatyti – ir muziką, ir mokslą, ir meną, ir literatūrą. Čikagoje pats eidavo į visus renginius, vakarones, koncertus, meno parodų atidarymus. Aišku, prašydavo, kad kiti apie juos parašytų, bet jei neparašo – pats naktį sėdi. Tai man 10 metų jaunesnė sesuo vis prikiša: „Tu turėjai tėvelį vakarais, o aš, kai išsikėlėme į Čikagą, jau nebeturėjau. Jis taukšt taukšt prie tos mašinėlės – ir nebeturėjo laiko man pasakoti pasakų ir legendų.“ Čikagoje tėtė buvo kultūrinės veiklos branduolinis variklis. Jeigu jo ten nebūtų buvę, aš nežinau, kaip ten viskas būtų sukęsi. Galite ir Valdo Adamkaus paklausti, man atrodo, jis tai suvokia. Tėtis buvo ramus žmogus, kuris pats niekad nesiafišavo, bet darė viską, kad tiktai būtų išlaikytas tam tikras kultūros lygis, kad nenusmuktume į tą vartotojų kultūrą, kuri Amerikoje šeštajame dešimtmetyje jau buvo aiškiai juntama. Atsilaikyti, kad nebūtų svarbu tik tai, kokį automobilį vairuoji ir kokius drabužius dėvi. Jam buvo svarbu sekti, kas vyksta pasaulyje, buvo užsisakęs visokių žurnalų, ketvirtadieniais, atidavęs leidinį spausdinti, turėdavo laisvą popietę ir autobusu važiuodavo į miesto centrą, kur visą dieną praleisdavo knygyne. Pinigų knygoms pirkti daug neturėjome, tai jis ten stovėdamas vienąkart vieną knygą beveik perskaitydavo, kitąkart – kitą, ir tokiu būdu visai neblogai sekė, kas vyksta Amerikos literatūros pasaulyje. Jis nevairavo, tik kai aš pradėjau studijuoti universitete (ten buvo labai nesaugus rajonas), iš senelio 2 tūkstančių dolerių palikimo pagaliau įsitaisėme „Volkswagen“ vabaliuką. Iš pradžių jį vairavau aš, vėliau – brolis. Jis tėvelius ir seserį po visą Ameriką išvežiojo. Aš stovyklose dirbau su jaunimu, o brolis vežiojo tėvelius po nacionalinius parkus, po indėnų rezervatus, po visas pilietinio karo mūšių vietas. Amerikos istorijai ir palikimui tėtė niekada nebuvo abejingas. Aš jo dėka apie Ameriką žinojau tikrai daug daugiau negu mano bendraklasiai. Mokėjau visas Amerikos Pilietinio karo dainas, nes turėjome patefoną, o jis mums iš viešosios bibliotekos parnešdavo plokštelių. Kartą parneša mormonų naujakurių dainų plokštelę – ir jas visas moku, ir apie mormonus viską jau žinau. Amerikoniukai apie tai nieko nežinojo... Baltimorėje buvo palaidotas Edgaras Alanas Po, mano klasėje beveik niekas apie jį nežinojo, o tėvelis mus mažiukus veda gėlių jam padėti. Lankėme E. Hemingvėjaus, kitų rašytojų atminties vietas. Keliaudami visur aplankydavome literatūrines vietas. O kai keliavome po Europą, tris dienas laukėme, kol rūkas išsisklaidys ir tėtė galės pamatyti Maironio Keturių Kantonų ežerą. Tėtei buvo svarbus dvasinis sąlytis su anksčiau kūrusiais. Prieš keliones jis viską numatydavo: aš vairuoju, brolis rūpinasi navigacija, o tėtis iš anksto susirašęs, kur, ką apžiūrėti, pavyzdžiui, tokiame kilometre bus Pilietiniame kare žuvusiųjų kapas... Manau, kad ir Lietuvoje būtų galima pažymėti visas istorines vietas, – juk dabar visi turi automobilius, keliauja, o vaikams tai sužadintų vaizduotę, būtų atsvara vartotojų kultūrai. Dar turiu papasakoti, kaip pedagogiškai tėvelis mus mokė, kodėl svarbu namuose kalbėti

Kazys Bradūnas su vaikais Jurgiuku ir Elenute Baltimorėje. Apie 1958 m.

lietuviškai ir nevartoti angliškų žodžių, kaip čia visi darė. Mes lietuviškai skaityti, rašyti išmokome dar prieš eidami į mokyklą, bet kai pradėjome lankyti mokyklą, su broliu vis po kokį angliską žodį įmaišydavome. Tai tėtis ant lentos nupaišė tokius žmogeliukus: va čia, sako, visi, kurie kalba kiniškai, čia visi, kas kalba angliškai, čia – vokiškai, itališkai, o eilutės vis trumpėja... Pačioje apačioje 5 lietuviai nupaišyti, pagal proporciją... Dabar, sako, aš nutrinsiu 2 kinus ir 2 vokiečius, matai, kiek jų dar lieka. O dabar čia nutrinsiu tave ir Jurgį... O Jėzau, kaip mums su Jurgiu pasidarė aišku, kad jeigu mes nekalbėsime lietuviškai, bus šakės. Ir nuo to karto mes angliškai namie nebekalbėjome.

Dar noriu, Elena, Jūsų paklausti apie tas Bradūno poezijoje minimas kultūros asmenybes iš praeities. Kodėl jos visos yra svarbios ir kodėl svarbu būti tame kultūriniame voratinklyje? Bradūnas yra pavadintas antruoju Donelaičiu. Ar Kristijonas Donelaitis jam buvo svarbus, ką jums, vaikams, ir tėčiui reiškė jis ir kitos kultūros asmenybės?

Deklamuodavau: „Jau saulelė vėl atkopdama budina svietą...“ Donelaičio Tolminkiemis yra labai arti tėčio tėviškės, kaip jo eilėraštyje sakoma – tik paukščio skrydis juos skiria. Kai 1991 m., dar prieš Sausio 13-ąją, atvažiavome į Lietuvą, vykome į Tolminkiemį (tada dar buvo galima ten nuvažiuoti be vizų), tėtė ir mamytė labai jaudinosi, jiems buvo labai svarbu toje bažnytėlėje prie kapo nulenkti galvą. Tėtė vis sakė, kad Donelaitis padėjo mūsų kultūrai suprasti, kas yra svarbu: kalba, nes jis pats rašo lietuviškai, ir žemdirbiai, paprasti būrai, apie kuriuos jis rašo. Ir mums sakydavo: „Jus supa amerikiečių kultūra, panašiai kaip Donelaičio pasaulyje“, – tą palyginimą atsimenu nuo mažens. Tėvelis dar mums aiškindavo, kad islamo religija turi keturias atramas, o Lietuvai užtenka ir trijų, jei pats esi ta ketvirtoji atrama. Tad pirmoji atrama yra Donelaitis – lietuviško žodžio ir žemdirbystės simbolis. Be ryšio su žeme, be kalbos nebus ir tautos. Apie antrąją atramą jis kalba knygoje „Pokalbiai su karalium“, kur panaudoja ir Gedimino laiškus, – svarbu, kas valdo. Kad valdovai būtų protingi, sąžiningi, kad suprastų savo užduotį. Apie tai gerai būtų pamąstyti ir dabartiniais laikais. O trečia atrama – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Tėtis parašė visą ciklą „Sonatos ir fugos“, kur žaidžia ir su muzika, su menu. Čiurlionis atstovauja tam kūrybiniam pradui, kūrybai, kuri taip pat labai svarbi tautai išsilaikyti. Vadinasi, turime prisirišti prie žemės, vertinti kalbą, turėti sąžiningus valdovus, autoritetus ir kūrybinių galių, kurios išreiškiamos per meną. Jeigu visa tai turi ir pats į tai įsijungi, būsi ta ketvirtąja tautos atrama.

Aš buvau viena iš tų retų Amerikos lietuvių, kurie turėjo senelius užsienyje. Sako, išvažiuodami mamelę turėjo beveik pririšti prie vežimo: jie

turėjo 49 hektarų ūkį, o kai Vilkaviškis jau buvo beveik subombarduotas, rusų tankai – vos už 7 kilometrų, viską sumetė į vežimą ir skubėjo išvažiuoti, o ji tuo metu kepė duoną ir nenorėjo jos palikti... Iki nepriklausomybės atgavimo tėtė jokiu būdu nenorėjo grįžti, nes turėjo prašyti leidimo iš Maskvos. Jis sakė: „Aš buvau išguitas, tai kaip dabar prašysiu tų, kurie mane išgujo, kad duotų leidimą grįžti į tėviškę.“ Grįžo į Lietuvą 1990 m., kai atsirado galimybė parskristi per Rygą. Užtikau laišką, kurį jis rašė mamai, kai jie dar tik draugavo: „Kazyte mums nieko gyvenime daug nereikės, tik saulės, dangaus, žemės ir lietaus.“ Toks paprastas supratimas, ko gyvenime reikia. Gyveno be didelių turtų ir be nereikalingų patogumų. Baltimorėje, kad neužsikrėstume vartojimu, eidavome į vitrinas pasižiūrėti tik kai krautuvės uždarytos. Kalėdų metu būdavo papuošti langai, bet neiname, kai krautuvė atidaryta, kad ko neužsinorėtume. Tik pavaikštome, pasižiūrime į langus, pasidžiaugiame ir beveik turime... Jiems toks paprastumas padėjo ir į Lietuvą grįžti. Nebuvo ko Amerikoje palikti.

2017 m. vasarą pokalbį tęsėme redakcijoje.

Jubiliejiniai metai jau įpusėjo, per juos daug keliavote po Lietuvą, K. Bradūno poezijos skaitymus dažniausiai lydėjo Jūsų pasakojimai. Ar galėtumėte pasidalinti savo įspūdžiais...

Sujudo visa Lietuva. Per tėvelio gimtadienį, vasario 11 dieną, buvo surengtas didelis pagerbimas Vilniaus Valdovų rūmuose, o jubiliejinius metus atvėrėme vasario 9-ąją, jo mirties dieną. Tądien susirinko šeima, mano sesuo su vyru atskrido iš Amerikos, brolio sūnus – iš Afrikos, ir važiavome į Alvitą. Ten likusi Gauronskių koplytėlė, kurioje tėvelį krikštijo (Alvito bažnyčia per Pirmąjį pasaulinį karą buvo apgriauta, o per Antrąjį – visai susprogdinta). Paskui pasipylė... Labai gražių minėjimų buvo bibliotekose ir muziejuose: Martyno Mažvydo bibliotekoje žiūrėjome filmą apie K. Bradūną, kurį 1992 m. Čikagoje susuko Algimantas Kezys ir Arvydas Reneckis. Ten tėtukas pasakoja savo išvykimo ir grįžimo istoriją. Jis buvo geras pasakotojas... Metų pradžioje Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, buvo pristatyta Virginijos Paplauskienės sudaryta ir šio muziejaus išleista knyga „Kazys Bradūnas. Archyvai“, atidaryta gerai paruošta ilgalaikė paroda. Parodėlė ir popietė buvo surengta ir Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje, ir V. Krėvės namuose-muziejuje. Gedulo ir vilties dieną – poezijos vakaras Birštono viešojoje bibliotekoje. Vilkaviškio rajone, Paežerių dvare, buvo gražus minėjimas ir paroda, o vasarą Kiršų kaime, ten, kur buvo tėvelio tėviškė, vietiniai gyventojai pynė šimto žiedų vainiką ir skaitė eilėraščius ten, kur dabar stovi tik simboliniai mediniai vartai ir medinis paminklas su išraižytu eilėraščiu „Tėviškės vietoje“. Neseniai vyko minėjimas Biržų r. savivaldybės Jurgio Bielinio viešojoje bibliotekoje, tada aplankiau ir Mamerto Indriliūno tėviškę – jų namai dar išlikę, nusipirko juos ne giminės, bet labai gerai literatūrinį paveldą suprantantys žmonės: suruošta graži ekspozicija – nuotraukos ant sienos, laiškai, laikraščiai. Tėvelis būtų labai džiaugęsis, kad jo žuvęs draugas taip prisimenamas.

Pavasarį, kovo mėnesį, Paežerių dvare išdalinome dešimt premijų vaikų kūrybinių darbų konkurso „Gimtinės taku“, kurį padėjo surengti Vilkaviškio savivaldybė, nugalėtojams (jau pasakojau apie Suvalkijos mokyklas). Jie sukūrė tikrai labai gražių projektų: ir kompiuterinį žaidimą, ir filmuką (dronu nufilmavo K. Bradūno tėviškę ir muziką parinko). Jaunuoliai, kaip ir prašiau, pakalbino senelius, kurie buvo tremtyje ar kitur, bet sakė, kad seneliai nelabai šneka, – šeimose dar daug kas nepasakojama. Manau, kad dar likę skaudžių žaizdų – gal vienoje šeimoje būta skirtingų pasirinkimų, – juk ilgai tęsėsi tokia psichologinė pilietinio karo padėtis. Tie, kurie buvo ištremti, nenori prisiminti, apsunkinti jaunesnės kartos, o kitų gyvenime buvo visokių kompromisų, jie turi patys su savo sąžine susitarti, o jeigu su savimi nesusikalba, tai labai sunku perduoti kitam... Važinėdama po mokyklas tai labai gerai pajutau. Mane labai nudžiugino Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos jaunimas, jie patys atsirinko ir skaitė K. Bradūno eilėraščius, o vienas sakė: aš sau tik šiemet atradau Bradūno poeziją. Kai jie patys pasirenka, kas juos prakalbina, tai man toks džiaugsmas... Net du kartus lankiausi Alytuje, Šv. Benedikto gimnazijoje. Pirmąjį kartą jaunimas parodė vaidinimą pagal tėvelio eilėraščių ciklą „Pokalbiai su Karaliumi“, o kitąkart deklamavo pačių pasirinktus eilėraščius iš šiais metais pasirodžiusios rinktinės „Liepė man būti“, kurią sudarė Julius Sasnauskas, o išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. Lankiausi dar keliose gimnazijose Vilniuje, taip pat Garliavoje. Į susitikimus ne kartą kvietėsi ir ateitininkai. Tikiuosi, rudenį aplankysiu ir daugiau mokyklų – iki Kalėdų niekur neišvažiuosiu, lauksiu, gal kur prireiks.

Vieną iš įdomesnių jubiliejaus paminėjimo programų mokyklinio amžiaus vaikams surengė Mokytojų namuose veikianti Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokykla. Važiavome į Šalčininkus, ten vaikams skaitėme Bradūno eilėraščius,

o jie piešė eilėraščių vaizdus arba tiesiog mėgino pavaizduoti jų ritmą. Mokytojų namuose buvo vaikų darbų parodėlė, kurios tema – Vilnius, o greta – išrašyti tėvelio eilėraščiai. Per „Poezijos pavasarį“ Rašytojų sąjungoje buvo surengta Onos Pajedaitės Bradūnų šeimos fotografijų paroda. Kai tėveliai sugrįžo į Vilnių, ji ištikimai, kas savaitę, juos lankė, magnetofonu įrašinėjo jų pasakojimus, tėvelius vežiojo po Lietuvą...

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas surengė mokslinę konferenciją „Žemės karta: Kazio Bradūno darbai ir dienos“, taip pat išleido poezijos rinktinę „Ir nebijok“ su CD, kuriame įskaityti Bradūno eilėraščiai. O Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną, gegužės 7-ąją, Bradūno eilėraščiai instituto salėje skambėjo visą popietę. M. K. Čiurlionio namuose buvo puikus vakaras, kuriame skambėjo Čiurlionio muzika, buvo rodomos jo darbų reprodukcijos ir skaitomi tėvelio knygos „Sonatos ir fugos“ eilėraščiai. O folkloro ansamblis „Dijūta“ paruošė programą, kurioje skambėjo mūsų šeimoje giedotos giesmės ir dainuojamos dainos. Liaudies dainų ir K. Bradūno poezijos vakarą surengė ir folkloro ansamblis „Laukis“. Tėvelio eilėraščiuose daug folklorinių motyvų, o ši programa tai labai paryškino. Poezijos ir atsiminimų vakarai surengti Vilniaus ir Kauno Vytauto Didžiojo universitetuose.

Žodžiu, jau įvyko daug gražių paminėjimų, esu labai dėkinga LR Seimui, kad šiemet buvo paskelbti Kazio Bradūno metai ir jo gimtadienį švenčiame ištisus metus. O istorijai išliks jo garbei sukurtas ir išleistas pašto ženklas bei memorialinė lenta, pritvirtinta ant namo, kuriame tėveliai, grįžę į Lietuvą, gyveno dar 17 metų (Vilniuje, Didžiojoje g. 13).

Gražią staigmeną man padarė dukra Vaiva: „Santaros-Šviesos“ suvažiavime taip pat buvo surengtas Kazio Bradūno minėjimas, o ji dešimčiai tėvelio eilėraščių sukūrė melodijas ir taip gražiai su kanklėmis atliko, kaip liaudies dainas. Ji Lietuvoje yra važiavusi į etnografines ekspedicijas ir Vilniuje su merginomis padainuoja. Sako: „Aš, Niujorke studijuodama, vartau tėtuko knygas, ir noriu mintinai išmokti jo eilėraščių, bet man lengviau atsiminti, kai turiu melodiją.“ Viena daina man ypač graži, joje tėtukas – kaip aiškiaregis.

GULBIŲ SKRYDIS RUDENĮ

Vai lekia, lekia
Gulbių pulkelis –
Lygus ir lengvas
Padangių kelias.

O man po kojų
Žemė įdubo
Ir širdį gelia –
Kur tu nulėksi,
Mano gulbele.

Miela Elena, minėjote, kad iš kelionių po Lietuvą parsivežate ne tik šventinių įspūdžių, bet niekada nenusimenate ir visada turite minčių, kaip mums visiems tvarkytis geriau....

Važiavau per Šiaurės Lietuvą – lyg maras būtų perėjęs: sodybos apleistos, sudubusios, dilgėlėm apaugusios... Pamaniau, jeigu į „Misiją Sibiras“ nori važiuoti tūkstantis ir daugiau savanorių, gal jau laikas pagalvoti ir apie „Misiją Lietuva“. Kaimai ištuštėję, daug kur jau ir kapinės sukrypę, senukai nebegali ten nueiti, o jaunimo nebėra. Jei dvi savaites vasaromis po kokių dvidešimt jaunuolių Žemaitijoje ar Suvalkijoje po tuos kaimus pakeliautų, tai ir su Lietuva suartėtų. Vasarą mokyklos tuščios, galėtų pernakvoti, močiutės dar ir kiaušinių atneštų, kad kiaušinienę išsikeptų. Kapines sutvarkytų, o ištuštėjusių kaimų vietoje nors lentelę įkaltų su pavadinimu. Ne valdžia tuo turėtų rūpintis, o vietos bendruomenės ar visuomeninės organizacijos. Lietuvoje labai reikia sustiprinti tą ryšį su istorija, žeme, konkrečia vieta. Tiesa, po mokyklas važinėdama pastebėjau, kad geografijos mokytojai jau vedasi vaikus ant piliakalnių ar kokius šaltinius aplanko... Tai pririša jaunimą prie juos supančios aplinkos. O su istorija dabar bėda ta, kad mes patys negalime sutarti, kas mums svarbu. Mes patys sudraskome praeities sampratą, ir jaunimui ji nebeaiški. Tie istorikų, pažangiečių ir romantikų, ginčai nieko gero neduoda. Ir ateities vizijos nebeturime – norėjome atgauti nepriklausomybę, o ją atgavę, tarsi nebeturime ko siekti... Mano tėvų karta turėjo labai aiškų praeities suvokimą ir tikslą – išsaugoti lietuvybę. Smetonos laikotarpiu mokyklose buvo labai vertinama istorija, ugdoma pagarba praeičiai, visi vaikai rinko tautosaką... Tas mokyklas baigę ir į partizanus išėjo. Jei tėvelis nebūtų taip prisirišęs prie savo žemės kampelio, kas žino, kaip ten jo gyvenimas būtų susiklostęs. Aš tėvelio jubiliejinius metus panaudoju ne tik poezijos pristatymui – ne visi juk poeziją skaito, per jį pristatau ir visą išeivijos istoriją. Lietuvoje labai mažai literatūros apie išeiviją, vaikai mano, kad ta „pabėgėlių“ (o iš tiesų, kaip tėvelis vadino, išguitųjų) karta, labai greitai pralobo, nors iš tikrųjų jie labai daug metų juodai dirbo, o laisvalaikiu savanoriškai organizuodavo šeštadienines

Kazimiera ir Kazys Bradūnai. Galvydžiai, 1996 m. Onos Pajedaitės nuotrauka.
Nuotraukos iš Elenos Bradūnaitės-Aglinskienės asmeninio archyvo.

mokyklas, stovyklas, būrelius. Visą organizacinį darbą dirbo be jokių kultūros ministerijų, be jokio piniginio atlygio... Net labai mažai uždirbdami, jie aukojo kokius 10 procentų pajamų lietuvių kultūrinei veiklai – šokių šventėms, būreliams, knygų leidybai. O tie, kurie jau geriau įsikūrė, tiksliuosius mokslus baigė, įsteigė Lietuvių fondą, į kurį taip pat pervesdavo dalį pajamų...

Ir dabar išvažiuojantiems sakau: jūs ten tiek būsite įdomūs, kiek išsivešite lietuviško kraičio, savo papročių, kiek galėsite papasakoti apie savo istoriją... Kitaip jus sumals vartotojiškos kultūros mėsmalė, ir niekam nebūsite įdomūs. (Kai mokyklose paklausiu, iš kieno šeimų yra kas nors išvažiavęs – visų rankos pakyla, paklausiu, kiek iš jų ruošiasi išvažiuoti – vėl kelia rankas.)

Važiavimas į kitas kultūras gali padėti išryškinti mūsų ypatingas spalvas, mūsų kultūrinį atspalvį... Į Havajus atvažiavę trečiabangiai, apsilankę mano namuose, iš pradžių stebėjosi, kad čia išdrožtas lietuviškas kryžiukas, čia juostelė, čia margučiai ant stalo stovi... Sakė, pas jus kaip muziejuje. O aš sakau, kad man brangūs tie ženklai, per juos galiu daug papasakoti apie Lietuvą. Po 15 metų žiūriu – ir jie įsirėminę ir ant sienos pasikabinę Kovo 11-osios aktą, dar ir tautine juostele jį perrišę. O Velykoms jau visi prašosi pas mane ateiti ir išmokti marginti margučius, ir kūčias susirenkame kartu valgyti. Tai turiu vilties, kad, ten pabuvę, jie daugiau visko suvoks... Svarbiausia, ar jų vaikai išlaikys kalbą, tradicijas, prisirišimą prie Lietuvos... Kai esi toli, tai išsaugoti yra didelis iššūkis. Jis reikalauja pastangų ir pasišventimo.

Parengė *Roberta Merčaitytė, Miglė Bražėnaitė, Saulė Matulevičienė*.

ENGINE OF CULTURAL ACTIVITY

A century of Kazys Bradūnas

On the 100th anniversary of Kazys Bradūnas (11 February 1917–9 February 2009) – poet, chronicler of Lithuanian cultural life in exile – his daughter Elena Bradūnaitė-Aglinskienė shares her father's stories. These include memories from his studies at Vilnius University during the inter-war period, the gatherings of „earth poets" (žemininkai), emigration, the community abroad and its cultural activities, and the lessons learned from his family's daily life. From 1944, more than 20 selections and collections of his poetry have been published. Poetry books reached Lithuania through the Iron Curtain, introduced people to important values, expanded the field of cultural memory. In Germany, at a 'displaced persons camp', and in the USA , while working at a factory, K. Bradūnas edited and circulated cultural publications – Aidai, Literatūros lankai. Later he worked as editor of the weekly cultural supplement of the American-Lithuanian daily newspaper Draugas, writing critical and journalistic.

ATSISKYRIMO KOSMOGONIJA: MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS

Antanas GUDELIS

1905 m. pavasarį Mikalojus Konstantinas Čiurlionis laiške broliui Povilui rašė apie nebaigtą tapybos ciklą, vėliau pavadintą „Pasaulio sutvėrimu“, ir pasiryžimą tą ciklą tapyti visą gyvenimą – bent 100 paveikslų (Čiurlionis 1960: 178). 1907 m. M. K. Čiurlionis pradėjo kurti ir to paties pavadinimo simfoninę poemą, kurios nebaigė ir kuri buvo atlikta 2015 m., 140-osioms kūrėjo gimimo metinėms. Ieškodamas įkvėpimo ir atramos senuosiuose žmonijos mituose ir svarbiausiame jų – pasaulėkūros mite, M. K. Čiurlionis kūrybos aktą tarytum pakylėjo į kosmogonijos rangą; nors vėliau kūrėjas į „Pasaulio sutvėrimo“ ciklą naujų dailės kūrinių tiesiogiai nebetraukė, visa jo kūryba yra akivaizdžiai kosmogoniška. Antai Gastonas Bašliaras (Gaston Bachelard), kalbėdamas apie vokiečių romantiko Novalio poeziją, teigė, kad ji išreiškia pastangas „naujai išgyventi pirmapradiškumą. Novalis visada suvokia pasaką daugiau ar mažiau kaip kosmogoniją. Jo manymu, pasaka vaizduoja laikus, kai atskirą sielą ir pasaulį siejo artima giminystė.“ (Bachelard 1993: 55).

Tai, kas pavaizduota viename „Pasaulio sutvėrimo“ ciklo paveiksle, kuris 1973 m. „Vagos“ leistame reprodukcijų aplanke, kaip ir 1977 m. tos pačios leidyklos albume (sudarytojos – Valerija Čiurlionytė-Karužienė ir Judita Grigienė), yra pirmasis, galima atpažinti ir kaip kosminį ūką, ir kaip netrukus besiskleisiantį Visatos pumpurą. Čiurlioniškasis pirminio vienio – Visatos pumpuro – pasaulis ima sprogti ir skleistis, kad įsikūnytų ir virstų regimojo, girdimojo, liečiamojo gamtos ir žmogaus pasaulio pavidalais, gamtos gyvybės, žmogaus dvasios ir kultūros artefaktais. Iš to Visatos ūko, arba pumpuro, skleidžiasi, veriasi pirminiai vandenys – Pasaulio okeanas, jūra, erdvė, kurioje atsiranda Žemė, Kalnas, Dangus ir dangaus šviesuliai, kibirkštys, kaip paslaptingiausio pasaulio elemento ugnies daigai, vinguriuoja gyvybingumo, gyvybės pradą įkūnijantis žalsvas žaltys. Daugelio paveikslų pavadinimai tarsi įvardija kosmogoninius pirmavaizdžius, kurie atsirado Pasaulio kūrimosi pradžioje, kai šviesa atsiskyrė nuo tamsos, diena nuo nakties, iš pirmykščių vandenų iškilo žemės žiupsnis, išaugęs į Kalną; kai žemė atsiskyrė nuo dangaus, o Žaibasvaidys perkūnas ėmė žaibuoti Visatą ir Žemę apvaisinančiais žaliais žaibais. Šiame tapybos cikle matoma ne vien Žemė, bet ir Visata,

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. 1908 m. birželis. Vilnius. Stanislavo Filiberto Fleury nuotrauka.

joje pavaizduotas Marso pasaulis, kuriame ryškėja žalia chlorofilo spalva: čiurlioniškoji vaizduotės galia tarytum įveikia informacijos tuštumas, ir kūrėjas, nelaukdamas mokslininkų išvadų, Marso planetą apdovanoja gyvybės ženklais.

Užgimstančiame, besikuriančiame, besisteigiančiame Kosmose ir Žemės pasaulyje viskas vyksta pirmąjį kartą: pateka „Saulė“, išaušta „Rytas“, įsidienoja „Diena“, vakarėja „Vakaras“, įnaktėja „Naktis“. Pasklinda įvairios žemės grožį įkūnijančios formos, kultūra atsiranda ir skleidžiasi kartu su gamtos grožiu, kartu su „Miško muzika“.

Lygiomis pirmapradiškumo teisėmis į Pasaulio kūrimą terpiasi atraminiai žmogaus dvasios pasaulio ženklai: „Tiesa“, „Bičiulystė“, „Liūdesys“, „Tyla“, „Ramybė“; žemiškojo pasaulio simboliais ir ženklais įprasminamas dangaus

žvaigždėlapis – Zodiakas. Kalbėdamas apie „Pasaulio sutvėrimo“ temą, Vytautas Landsbergis darė išvadą, kad „netiesiogine prasme – visa M. K. Čiurlionio kūryba buvo to ciklo tęsinys, individualaus meno pasaulio tvėrimas iš supančio objektyvaus pasaulio formų ir spalvų, iš visuomeninių bei dailininko sąmonės subrandintų estetinių ir filosofinių idėjų, iš jo besąlygiško etinio ir tautinio apsisprendimo, iš pačių gyvybės gelmių“ (Čiurlionis 1973). Tačiau M. K. Čiurlionio dailės ciklo ir muzikos kūrinio pavadinimo „Pasaulio sutvėrimas“ programiškumo nepakaktų aiškinti vien romantinės ir neoromantinės pasaulėjautos dvasia, nes jis sutelkė ir išreiškė daugelį lemtingai sutapusių prasmių.

1905–1907-ieji – M. K. Čiurlionio apsisprendimo kalbėti lietuviškai, grįžti į Lietuvą ir gyventi gimtinėje metai, įprasminti ryžto pasitikti savąjį likimą, kurti savo gyvenimą. „Pasaulio sutvėrimo“ pavadinimas ypatingas ir pranašiškas: šiuo pavadinimu buvo atpažinta ir įvardyta pati laiko dvasia, įkūnijusi ir išreiškusi nenumaldomą gyvenimo vyksmą, koks yra Pasaulio kūrimas ir kūrimasis, kai jame veikia mitinės galios. Tame pavadinime slypėjo Europoje ir Lietuvos žemėje brėstančio naujo, besikuriančio pasaulio nuojauta, intuityvus istorijos krypties numatymas, o kartu paties kūrėjo apsisprendimas savąjį gyvenimą ir likimą sujungti su ateinančiu pasauliu.

Sprogstančio pumpuro metafora galėtume apibūdinti ir XX a. pirmojo dešimtmečio Vidurio Rytų Europos ir Baltijos kraštų visuomenių, tautų būseną, kuri vadinama kultūriniu, politiniu ir tautiniu atgimimu, arba renesansu. Taip M. K. Čiurlionio etinio ir tautinio apsisprendimo motyvas ir menininko kūryba sutapo su istorijos vyksmu, įsikūnijo jame, tapo jo dalimi, raiška, kuriančia lietuviškojo atgimimo mitologiją, išreikštą vaizdais ir garsais – audiovizualinę lietuviškosios dvasios mitologiją. Kai sakoma, kad ne žmonės kuria mitus, o patys mitai kalba per žmones, tai šį kartą vienas iš tų žmonių, per kuriuos kalbėjo mitai, buvo M. K. Čiurlionis. Kosmogoniška M. K. Čiurlionio kūryba papildė ir išreiškė to laikotarpio lietuviškosios pasaulėkūros vyksmą, nes labai daug kas iš to, kas tuo metu vyko Vilniuje, Lietuvoje, vyko pirmąjį kartą, ir visa, kartu sudėjus, grindė kelią į didįjį įvykį – 1918 m. Vasario 16-ąją.

1905-ieji žymi aktyvios M. K. Čiurlionio lietuviškos veiklos pradžią – tais metais jis imasi vadovauti Varšuvos lietuvių savišalpos draugijos chorui, pradeda harmonizuoti lietuvių liaudies dainas, rengia rinkinį „Vieversėlis“, taip kurdamas lietuvių chorinio dainavimo pagrindus. 1907-aisiais tampa vienu iš Lietuvių dailės draugijos steigėjų, kelia Tautos namų – pirmųjų lietuvių kultūros rūmų – idėją, o tais pačiais metais, jau apsigyvenęs Vilniuje, pradeda vadovauti „Vilniaus kanklių“ draugijos chorui, rengia antrąją dailės parodą, o prie Lietuvių dailės draugijos organizuoja Muzikos sekciją ir jos vardu – pirmąjį lietuvių kompozitorių konkursą. Rašo straipsnius apie dailę ir muziką, stengdamasis ugdyti visuomenės supratimą, kas yra mene tikra, individualu, lietuviška, ir, žinoma, tapo, kuria muziką. Savąja kūryba ir visa savo veikla jis, galėtume sakyti, kuria kultūrinį ir visuomeninį kosmosą, kuris įkūnytų, atitiktų organiškąją būsimos tautinės valstybės sandarą ir kurio simbolinį pirmavaizdį galima atpažinti „Karalių dovanoje“. Visa, ką M. K. Čiurlionis kūrė, veikė, dažnai nesulaukdamas deramo supratimo ar palaikymo, reikėtų laikyti ne tik karališka dovana Lietuvai, bet ir auka, aukojimu, pasiaukojimu.

M. K. Čiurlionis nesulaukė nepriklausomybės, neįprasta jo asmenybę aptarti Lietuvos valstybingumo kontekste, tačiau Vincas Kudirka taip pat jos nesulaukė, ir „Tautišką giesmę“ lietuvių studentai Peterburge sugiedojo jos kūrėjui jau gulint mirties patale, likus vos trims dienoms iki mirties. Nors M. K. Čiurlionis visada tarytum lieka mūsų valstybingumo potekstėje, tačiau jo asmenybės ir kūrybos mes niekaip negalėtume ir neturėtume išplėšti iš konteksto. Vasario 16-osios Lietuva kūrėsi pirmiausia kaip kultūrinis, etnopolitinis projektas ir kartu kaip tikėjimo savo tautos kultūros galiomis išraiška, todėl M. K. Čiurlionio reikšmę ir įtaką tam projektui būtų sunku pervertinti. „Lietuvos istorija tedavė mums legendą, o kultūrą paliko mums patiems po pusės tūkstančio metų inicijuoti“, – rašė Juozas Tumas-Vaižgantas (Mykolaitis 1936: 409). Juk tuo metu, kai lietuvybės, lietuviškos kultūros idėja tik skleidėsi, ieškodama savo pavidalų, M. K. Čiurlionis, atrasdamas viso pasaulio menui „naują dvasios kontinentą“ (R. Rolanas)[1], atvėrė savo tautiečiams nacionalinio meno, lietuviškos pasaulėjautos, jos savitumo ir visuotinumo horizontus. M. K. Čiurlionis įkūnijo tą lietuviškos individualybės ieškojimų, moderniosios lietuvių kultūros tapatybės kryptį, kurią Vytautas Kavolis apibūdino kaip „individualybės formų po kosminiu gaubtu“ struktūrą (jai taip pat priskyrė Vydūną ir V. Krėvę), kurią M. K. Čiurlionis „harmonizavęs ir savo kūryboje, ir moralinėje vaizduotėje“ (Kavolis 1994: 143–145). Prisiminę paveikslą „Žaibai“ (1909), tą laikotarpį, prilygstantį visai epochai, galėtume vadinti Lietuvos žemę

1 Iš 1930 m. balandžio 10 d. R. Rolano (Romain Rolland) laiško Sofijai Čiurlionienei, cituojama pagal *Švyturys*, 1957, Nr. 3, p. 24.

Pasaulio sutvėrimas. I. Popierius, tempera. 1905 m. Varšuva. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

apvaisinusių „žaliųjų žaibų“ epocha, amžinojo „Ryto“ metu.

V. Kudirkos gyvenimo lūžis, apsisprendimas būti lietuviu ir garsusis epizodas su Jono Basanavičiaus „Aušra“ tapo chrestomatinis, jį daugelis nuolat prisimena ir aptaria, o štai M. K. Čiurlionio apsisprendimas tarytum dingsta iš akiračio lyg koks nereikšmingas ar savaime suprantamas dalykas, tas momentas pasislepia už M. K. Čiurlionio kūrybos kalno. Šio apsisprendimo, atrodytų, neskandino jokios dvejonės ir svarstymai, nes tai buvo kelias, į kurį šią stebėtinai vientisą asmenybę vedė ir prigimties, ir laiko šauksmas. Konstantinas pirmasis šeimoje pradėjo reikalauti, kad namuose būtų kalbama lietuviškai, nes Druskininkuose buvo įprasta kalbėti lenkiškai. Jauniausioji sesuo Jadvyga savo atsiminimuose rašė, kad „apie 1905 metus Konstantinas pradėjo namie aiškiai politiškai konkretizuoti lietuvybės klausimą“ ir reikalavo „būtinai išmokti gerai lietuviškai kalbėti“ (Čiurlionytė 1970: 22–23). Tuos dalykus yra minėjusi ir sesuo Juzė Stulgaitienė, aprašiusi vieną epizodą, kai iš Varšuvos parvykęs Konstantinas kreipėsi į tėvą, klausdamas, kodėl namuose nekalbama lietuviškai. Tėvas atsakęs, kad Druskininkuose visi šneka lenkiškai, o su lietuvių kalba toli nenueisi. Sūnus į tai reagavęs taip: „Tėtuliuk, jei mes lietuviškai nekalbėsime ir jei kiti ilgainiui mumis paseks, tai turės visai išnykti ši tokia graži kalba“ (Yla 1992: 96). Jadvygos Čiurlionytės liudijimu, po šio pokalbio Čiurlionių šeimoje įvykęs lūžis, po kurio tėvai ir vaikai pradėjo stengtis kalbėti lietuviškai, tėvas užsisakė lietuviškus laikraščius „Viltis“, „Vilniaus žinios“ ir Amerikos lietuvių leidžiamą „Lietuvą“. Senasis Čiurlionis, tuo metu dirbęs vargonininku, važinėdamas po kaimus ėmė kalbinti žmones, kad jie kalbėtų lietuviškai, dėl ko naujasis Druskininkų klebonas Voleiko, užsispyręs lenkintojas, K. Čiurlionį atleido iš pareigų (Čiurlionytė 1970: 22–24).

Gyvendamas Leipcige ar Varšuvoje, širdimi ir jausmais Mikalojus Konstantinas tarytum likdavo Lietuvoje, įaugęs į Druskininkų peizažą ir liaudies dainos dvasią. 1905–1906 m. Druskininkų periodo liaudies dainų harmonizacijos, kurių fortepijoninį variantą į vientisą programą 2011 m. sudėjo M. K. Čiurlionio proanūkis pianistas Rokas Zubovas, tarytum įgarsina lietuviškąjį „melodinį taką“ kelyje, kuriuo didysis kūrėjas 1907 m. grįžo į Lietuvą. M. K. Čiurlionio apsisprendimas būti lietuviu ir kalbėti lietuviškai, atrodytų, nebuvo toks skausmingas, dramatiškas ir ryškus kaip V. Kudirkos, nes šiaip ar taip tai buvo 1905 m. Rusijos revoliucijos ir Vilniaus Didžiojo Seimo metai. 1905 m. balandžio pabaigoje broliui Povilui Mikalojus Konstantinas rašė iš Druskininkų: „Iš Varšuvos pabėgau, ji man baisiai nusibodo, nusibodo pamokos, nusibodo netgi Akademija.“ (*Apie muziką* 1960: 178). Šiame laiške M. K. Čiurlionis smulkiau nepaaiškino savo greito išvykimo iš Varšuvos priežasčių, nes jis pats ir jo draugai turėjo trauktis iš miesto dėl grėsusio arešto už dalyvavimą to meto politiniuose neramumuose, tačiau prisipažinimas, kad Varšuvoje kone viskas nusibodo, buvo gana iškalbingas, ypač jeigu prisimintume 1906 m. pradžios laiško tam pačiam broliui prierašą: „Ką tu apie tai manai? Ar tau žinomas lietuvių judėjimas? Aš esu pasiryžęs visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Mokomės lietuvių kalbos ir rengiuosi parašyti lietuvišką operą“ (Apie muziką 1960: 172). Ir štai M. K. Čiurlionis jau Vilniuje, 1907 m. kalba per Lietuvių dailės draugijos steigiamąjį susirinkimą. Neliko užrašyto šios kalbos teksto, tačiau tą kalbą atpasakojo susirinkime dalyvavusi Jadvyga Tūbelienė-Chodakauskaitė (Tūbelienė 1971):

> Man labai nemalonu, aš tiesiog gėdijuosi, kad negaliu kalbėti lietuviškai, leiskite man prabilti lenkiškai. Lietuvių tauta tokia didinga, turi tokią garsią praeitį, lietuvių tautos genijus (dvasia – *A. G.*) toks stiprus, kad ką čia besvarstyti apie mažas patalpas. Mums reikia Vilniuje turėti didžius savo kultūros rūmus, kad užimponuotume pasaulį, kad atitiktų lietuvių pajėgumui. (Atsiminimai 2006: 152)

Vien laiško broliui Povilui prierašu ir šia kalba M. K. Čiurlionis tampa simboliniu Vasario 16-osios Lietuvos kūrėju ir būsimos Lietuvos piliečiu. M. K. Čiurlionis tada kalbėjo, turėdamas omenyje Tautos namus, arba Tautos rūmus, kaip jis kartais vadindavo. Šis dalykas svarbus istorinės Tautos namų idėjos raidai, bet platesniame kontekste gal net svarbesnis yra M. K. Čiurlionio išreikštas tikėjimas lietuvių tautos kūrybinėmis galiomis, Lietuvos ateitimi – tikėjimas, kurio turėtų pavydėti XXI a. pradžios lietuviai. „Liaudies dailė turi būti mūsų dailės pamatas, iš jos turi pakilti savotiškas lietuviškas stilius <...>, nes tas gražumas, kurį turi savyje, yra grynas, savotiškas ir išimtinai lietuviškas“, – 1908 m. sausį skelbė Čiurlionis „Vilniaus žiniose“ (1908 01 30 (02.12), Nr. 25).

Apie M. K. Čiurlionio artumą Lietuvos gamtai, liaudies menui rašė daugelis autorių. „Matai liaudies ir Čiurlionio tvarinių didelę giminystę, nors ant jo paveikslų niekur nėra nupiešta nei staltiesė, nei marška“, – teigė Ignas Šeinius „Vaivorykštėje“ (1913, IV knyg.: 757). Lietuvoje gimęs (1907 m.) portugalų kilmės diplomatas ir mokslininkas Vladimiras de Kastras rašė: „Čiurlionio kūrybos giliausios šaknys glūdi Lietuvos gamtoje

ir lietuvio sielos švelnume, religiniame Lietuvos kultūros išgyvenime.“ Šis autorius visai neįžvelgia prieštaros tarp gilaus menininko įsišaknijimo gimtojoje žemėje ir jo kosminių vizijų: „Visa eilė Čiurlionio paveikslų vaizduoja žmonių sielų kelią iš Lietuvos kraštovaizdžio idilijos vis aukštyn ir aukštyn į visatos jūras, amžinos šviesos centrą, kur tarytum viršūnėje soste karaliaudamas visatos valdovas skleidžia palaimą ir gėrį.“ (Yla 1992: 355).

Valentinas Čiudovskis, apgailestavęs, kad nepajėgė surasti konkretesnių žinių apie galimas įtakas M. K. Čiurlioniui, vis dėlto teigė, kad jam įtaką daręs kultūrinis judėjimas, siekęs „atgaivinti lietuvių tautos dvasios savitumą“:

> Nepaprastas jo savaimingumas viso dabarties meno atžvilgiu verčia manyti, jog jis iš tikrųjų neišeikvotų savo tautos pajėgų vaisius. <...> Kai aš galvoju apie jį, kaipo apie lietuvį, viena mintis galingai jaudina mane: juk ši tauta visiškai nepergyveno viduramžių; galbūt ji dar didesniam laipsny, negu mes, rusai, prinešė ligi XX amžiaus į mistinį gyvenimą tas milžiniškas arijų jėgas, kurias taip puikiai paskleidė mūsų broliai Vakaruose... Ir tada Čiurlionis darosi kažkaip nesuprantamas ir keistai didis. (Čiudovskij 1930, cit. iš: Yla 1992: 247–248)

Mstislavas Dobužinskis, pranešdamas žinią apie M. K. Čiurlionio mirtį Aleksandrui Benua, laiško pabaigoje rašė: „Mirtis dažnai kažką kažkaip teigia, ir šiuo atveju visas jo menas darosi, bent man, autentišku, tikru apreiškimu“ (Laiškai Sofijai 2011: 421). Tam faktui, kad M. K. Čiurlionis prisidėjo prie lietuvių tautinio sąjūdžio, M. Dobužinskis buvo linkęs teikti netgi lemtingą reikšmę: „Žinojau apie prasidėjusį lietuvių tautinį sąjūdį <...> ir Čiurlionies atsiradime norėjau matyti kažkokią pranašystę“ (M. K. Čiurlionis 1938: 93).

Po Dailės draugijos įsteigimo M. K. Čiurlionis laiške, siųstame į Varšuvą Bronislavai Volman, rašė, kad Vilnius, kaip miestas, „labai atsilikęs, bet žmonės čia daug simpatingesni negu Varšuvoj“, kad nori „visam laikui“ persikelti į Vilnių ir kad visai negaila „Varšuvos, nei jos santykių, nei jos žmonių“; kad „persikėlimas yra neišvengiamas. Varšuva su savo pamokomis man pasidarė šlykšti.“ (Apie muziką 1960: 204) M. K. Čiurlionis, atrodytų, tuo metu kitaip negalėjo, kaip tik vykti į Vilnių – Lietuvos šauksmas ir pareiga būti su Lietuva, susieti su ja savo likimą jai lemtingu metu, matyt, buvo stipriausias apsisprendimo impulsas. Bet ar tai reikštų, kad dvejonių visai nebūta? Tame pačiame laiške M. K. Čiurlionis rašo, kad yra labai daug „už“ ir „prieš“, ir prašo B. Volman patarimo. 1908 m. balandžio 14 d. laiške Sofijai būta tokio prisipažinimo: „Taip man kažkaip keista buvo Varšuvoje, net nesitikėjau, kad ten tiek daug manęs liko. Nekalbu apie miestą, tuščias ir išsipustęs tarytum kirpėjas ar kelneris, bet neturi supratimo, kokia nepaprasta ponia Volman ir kokia nuostabi jos duktė Halka, mano ex mokinė“ (Laiškai Sofijai 1973: 19).

Vargu ar to meto Vilnius galėjo pasiūlyti tokias gyvenimo ir kūrybos sąlygas, kokias jis galėjo rasti Varšuvoje, Lenkijoje – prisiminkime, kad Emilis Mlynarskis (Emil Młynarski) anksčiau jam buvo siūlęs dirbti konservatorijoje. Bet buvo ir kitų dalykų, kurie M. K. Čiurlioniui vėrė duris į Varšuvos meno pasaulį ir galėjo prie jo pririšti gana tvirtais saitais.

Prieš keletą metų lietuvių kalba pasirodė Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto profesoriaus, lietuvių skaitytojui pažįstamo Radoslavo Okulič-Kozaryno knyga „Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių“ (Okulicz-Kozaryn 2009), skirta M. K. Čiurlionio kūrybos sąsajoms su „Jaunosios Lenkijos“ kultūriniu sambūriu ir jo idėjomis. Knygos įžangoje autorius pabrėžė, kad jo darbas nepretenduoja į klasikinės monografijos statusą; atrodytų, kad knyga neturėjo pretenzijų kardinaliai revizuoti to, kas iki šiol pasakyta apie M. K. Čiurlionį, tiktai siekė plačiau atverti šį lietuvių menininką per jo sąlytį su „Jaunosios Lenkijos“ kultūriniu sambūriu studijų Varšuvos dailės mokykloje laikotarpiu, tai yra lemtingaisiais jo apsisprendimo prisidėti prie lietuvių tautinio judėjimo ir grįžti į Lietuvą metais. R. Okulič-Kozarynas plačiai ir įtaigiai pateikė „Jaunosios Lenkijos“ asmenybių ir idėjų panoramą, kurioje atsiveria intensyvus praėjusio amžiaus pradžios lenkų kūrybinės inteligentijos gyvenimas, moderniosios lenkiškosios tautinės tapatybės paieškos. Knygoje autorius pristatė sutelktą šio lenkų kultūrinio sąjūdžio asmenybių ir idėjų vaizdą – būčiau linkęs manyti, kad lietuvių skaitytojas tokios M. K. Čiurlionio kūrybos akistatos su „Jaunosios Lenkijos“ ir Julijaus Slovackio (Juliusz Słovacki) poemos „Karalius-Dvasia“ (*Król-Duch*) vizijų panorama sulaukė pirmą kartą. „Čiurlionio *curriculum vitae* tiesiog šaukte šaukiasi klausimų“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 25), – šią tezę galėtume laikyti pradine, nukreipiančia autoriaus žvilgsnį į ankstyvųjų lenkų modernistų autoritetą ir dvasinį vedlį J. Slovackį, skelbusį spalvos viršenybę prieš garsą. Knygos autorius kelia klausimą, ar ši lenkų poeto idėja ir kitos jo mistinės, poetinės vizijos nebuvo kelrodė žvaigždė M. K. Čiurlionio kūrybos kelyje, nes klausimą apie galimą didžiojo lenkų romantiko įtaką M. K. Čiurlioniui 1914 m. jau buvo kėlęs rusų meno kritikas V. Čiudovskis, tiesa, kaip jau sakyta, tų apčiuopiamų įtakų

taip ir neįžvelgęs. „Tačiau juk būna ir taip, kad ne visa žmogaus kūryba ar kokia nors jos dalis, bet vienas eilėraštis ar net vienas posmelis, viena eilutė gali nušviesti naujus meno kelius“, – rašo R. Okulič-Kozarynas, savo spėjimui pagrįsti pasitelkdamas lenkų meno istoriko Julijaus Staržynskio (Juliusz Starzyński) teiginį, kad viena Šarlio Bodlero eilėraščio „Paryžiaus svajonė“ eilutė išpranašavusi būsimos tapybos paieškas (Okulicz-Kozaryn 2009: 25). Lygia greta knygoje keliamas klausimas, ar J. Slovackio kūrybos idėjos nebuvo vienas iš postūmių, skatinusių lietuvių kūrėjo apsisprendimą „visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai“. Bandydamas atsakyti į šiuos klausimus, R. Okulič-Kozarynas pagrindiniu įtakos šaltiniu mano esant J. Slovackio mistinę poemą „Karalius-Dvasia“ (1881 m.) – kūrinį, veikusį kelių lenkų kartų dvasinius, kūrybinius ieškojimus ir tautines aspiracijas. Knygoje keliama tikrai daug svarstytinų ir diskutuotinų klausimų, kurie yra vienodai svarbūs tiek M. K. Čiurlionio, kaip kūrėjo, individualybei, tiek lietuvių ir lenkų naujųjų laikų kultūrinei, tautinei tapatybei atpažinti.

Apie M. K. Čiurlionio ryšius Varšuvoje su „Jaunosios Lenkijos“ rato žmonėmis ir šio judėjimo idėjomis bei lenkų neoromantizmu rašė ir Vytautas Landsbergis – tai R. Okulič-Kozarynas prisimena kaip paskatinimą lenkų mokslininkams domėtis „genialiojo lietuvio palikimu“. J. Slovackio poema „Karalius-Dvasia“ buvo programinis mistinio pobūdžio kūrinys, tapęs „Jaunosios Lenkijos“, lenkų neoromantikų ir modernistų šventąja knyga, poetine biblija. R. Okulič-Kozaryno knygos pavadinimas yra tautietės Halinos Florynskos darbo (Floryńska 1975*)*, kuriame bandoma atsekti ir įvardyti šio J. Slovackio kūrinio įkvėptuosius – įpėdinius ir paveldėtojus, parafrazė. Knygos autorius į Karaliaus-Dvasios „įpėdinių“ tarpą įtraukia M. K. Čiurlionį ir klausia: „Kokiu mastu jis tapatinosi su Lietuvą pirmyn vedančios dvasios vaidmeniu? Kaip šis subjekto kūrimas susijęs su paveiksluose kuriamu Lietuvos vaizdiniu? Ar jis formavosi veikiamas didžiojo romantiko traukos?“ Ieškant atsakymo į šiuos klausimus prieinama išvados, kad M. K. Čiurlionį, kaip Karaliaus-Dvasios įpėdinį, būtina gretinti su kitu įpėdiniu – Tadeušu Micinskiu (Tadeusz Miciński) (Okulicz-Kozaryn 2009: 26). M. K. Čiurlionio dailės sąsajos su mistine J. Slovackio poezija ir T. Micinskio kūryba sudaro kertinę šios knygos problematiką.

M. K. Čiurlionis su savo amžininku, lenkų poetu mistiku T. Micinskiu, besidomėjusiu teosofija ir okultizmu, susitikdavo Varšuvos dailės mokyklos direktoriaus Kazimiro Stabrovskio (Kazimierz Stabrowski), save laikiusio lietuviu, namuose per vadinamąsias ezoterines „žemuogių arbatėles“ su spiritizmo seansais. Jose lankydavosi ne tik jauni dailės mokyklos studentai, bet ir žinomos moderniojo lenkų meno pažibos, kaip Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyc), Konradas Kžyžanovskis (Konrad Krzyżanowski), Zenonas Pšemyckis (Zenon Przesmycki), Arturas Gurskis (Artur Górski). R. Okulič-Kozarynas, iškeldamas galimą T. Micinskio poveikį M. K. Čiurlioniui, cituoja V. Čiurlionytės-Karužienės užrašų sakinį, paremtą vienos lietuvės, dainavusios M. K. Čiurlionio vadovaujamame Varšuvos lietuvių savišalpos draugijos chore, prisiminimu, kad šis lenkų poetas turėjęs įtakos M. K. Čiurlioniui (Okulicz-Kozaryn 2009: 173). T. Micinskis tuo metu jau buvo pripažintas poetas, jo eilėraščių rinkinys „Žvaigždžių tamsybėje“ ir vizijų drama „Rabino naktis“ susilaukė aukščiausių kritikos įvertinimų, kuriuose buvo akcentuojama tai, kad T. Micinskis tęsia J. Slovackio ir Adomo Mickevičiaus tradiciją. R. Okulič-Kozarynas cituoja ir literatę Teklą Vrublevską (Tekla Wróblewska), kuri teigė, kad T. Micinskis erzino „egzotiškumo vaikymusi“, dažnai „vien minties ornamentika“, kad „gąsdino Micinskio pranašo ar šventiko poza ir neabejotinas jo pasipūtimas“. O štai Čiurlionis, esą „taip aiškiai suvokė savo tikslus, kad pajėgė ginti juos nuo Micinskio užmačių vadovauti, ir nors Čiurlionį traukė „okultiniai mokslai“, jis netiko būti aklai paskui mokytoją per prarajas sekančiu mokiniu“, o „pretenzingumo stoka pavertė jį tikra Micinskio būdo priešingybe“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 174, 177). Čia galėtume pridurti, kad atvykęs į Vilnių ar į Peterburgą pas tenykščius lietuvius, M. K. Čiurlionis nesiėmė jokio pranašo vaidmens, nesipuikavo pranašumu prieš kitus, iškeldamas tarnavimo žmonėms imperatyvą. Užtektų prisiminti kad ir laišką Sofijai, rašytą iš Peterburgo: „Mūsų laukia daug darbo ir neturi supratimo, kaip aš džiaugiuosi <...>, kaip tai nuostabu būti reikalingam žmonėms ir jausti šviesą savo delnuose. Neturi supratimo, kaip aš didžiuojuosi, jog mes, tu ir aš, esame tokioje padėtyje, kad galime ką nors duoti žmonėms.“ (Laiškai Sofijai, 1973: 72; 2011: 215).

„Jaunosios Lenkijos“ idėjų panoramoje ypatinga vieta teko Lietuvos vaizdiniams, kuriuos R. Okulič-Kozarynas viename iš knygos puslapių apibūdino kaip „Lietuvą keistame žemėlapyje“. K. Stabrovskis save laikė „pamirštos, nors be galo patrauklios“ legendinės Lietuvos istorijos, „šventųjų žalčių“, „krivių krivaičio“ tapytoju. M. K. Čiurlionio „porininkas“ Karaliaus-Dvasios įpėdinystėje T. Micinskis, R. Okulič-Kozaryno įsitikinimu, į Lietuvą nukreipė savo žvilgsnį būtent K. Stabrovskio ir M. K. Čiurlionio dėka, o

M. K. Čiurlionis Varšuvos dailės mokyklos vasaros plenere Arkadijoje. Lenkija. 1904 m.

„Micinskio Lietuvai derėtų skirti atskirą studiją, analogišką Andrzejaus Romanowskio „Wyspianskio Lietuvai“, tik kur kas platesnę dėl medžiagos gausos“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 190–201). Tačiau nereikėtų manyti, kad T. Micinskį atsigręžti į Lietuvą skatino tiktai K. Stabrovskis ir M. K. Čiurlionis, nes ir apie T. Micinskio dvasios vedlio J. Slovackio mistinę Lietuvą, atsiveriančią „Karaliuje-Dvasioje“, „Zavišoje Juodajame“ ar „Genezėje iš Dvasios“, taip pat reikėtų rašyti atskirą studiją. T. Micinskio drama „Rabino naktis“, kurios paantraštėje nurodoma, kad tai lietuviška drama, yra pilna lietuvių mitologijos ornamentikos, kuri maišosi su slaviškos mitologijos, žydų kabalistikos ir ezoterikos atšvaitais, nors, kaip teigia R. Okulič-Kozarynas, vientisumo šiam kūriniui suteikia būtent baltiškosios, lietuviškosios mitologijos ženklų linija. Kituose šio autoriaus kūriniuose, pavyzdžiui, „Nietotoje“, pavadintoje slaptingąja Tatrų knyga, taip pat netrūksta lietuviškojo kolorito, joje nuolat minimas žodis „Lietuvoj“ (vietininko linksnis vartojamas vietoj vardininko). Istoriosofinėje poemoje „Valenrodo šmėkla“ lenkiškasis Šviatlovidzas figūruoja greta lietuviškojo Perkūno, o „Nietotoje“ Perkūnas gretinamas su Krišna. „Valenrodo šmėkloje“ pagoniškąja Perkūnatėle vadinama Mergelė Marija ir t. t. T. Micinskio Lietuvai apibūdinti, atrodo, labiausiai ir tiktų knygos „Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių“ vieno skyriaus pavadinimas – „Lietuva keistame žemėlapyje“.

Knygos autorius M. K. Čiurlionio ir T. Micinskio sąsajas iškelia labiau tam, kad parodytų šių kūrėjų asmenybių skirtingumą ir iškeltų M. K. Čiurlionį, kaip vertesnį Karaliaus-Dvasios įpėdinį. O štai dėl J. Slovackio poveikio lietuvių menininkui knygos autorius neabejoja. Iškalbingas knygos pavadinimas – „Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių“ – tarytum iškelia jau ne hipotezę, o tezę, kad J. Slovackio įkvėptas lietuvių tapytojas sukūrė „vieną įdomiausių praėjusio šimtmečio tapybinių pasaulių“ ir iš „Karaliaus-Dvasios“ padarė menines išvadas, kurių nesugebėjo taip išsamiai atskleisti lenkų poetai (Okulicz-Kozaryn 2009: 292), o viena iš tų „meninių išvadų“ juk ir būtų tai, kad Čiurlionis tolo nuo muzikos ir linko prie dailės ir kad šis pokytis galėjo įvykti dėl J. Slovackio įtakos. Lenkų autorius galimos

J. Slovackio įtakos klausimą stengiasi išplėsti iki paties plačiausio M. K. Čiurlionio biografijos konteksto, nes, kaip jau minėta, „Čiurlionio *curriculum vitae* tiesiog šaukte šaukiasi klausimų“. Pirmojoje jų gretoje – ir klausimas, ar lenkų ankstyvųjų modernistų didysis autoritetas, skelbęs spalvos viršenybę prieš garsą, negalėjo daryti įtakos lietuvių dailininkui ir tiesiogiai, ir per dialogą su „Jaunąja Lenkija“. Kodėl M. K. Čiurlionis „neatsidavė jam atsivėrusiai pianisto, dirigento, kompozitoriaus karjerai, bet didžiąją dalį jėgų skyrė tapybai, kurios jam teko mokytis bemaž nuo pagrindų? Kaip muzikos garbinimo epochoje buvo įmanoma teikti pirmenybę vaizduojamajam menui? <...> Kas skelbė šią idėją tokia pavergiama galia, kad dėl jos vertėjo pastatyti ant kortos visą gyvenimą?“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 25) Knygos pabaigoje autorius į šį klausimą atsako, nurodydamas J. Slovackio įtaką: jam šviesa atrodė subtilesnė už garsus, todėl tapybą, kaip iš šviesos kylančių spalvų meną, jis vertino labiau už muziką ir skelbė, kad per šviesos meną „pasieksime aukščiausią susižavėjimą, iki tol nepatirtą, šimtąkart aukštesnį už muzikinę ekstazę“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 289).

R. Okulič-Kozarynas lenkų poeto poveikio lietuvių menininkui tikimybę formuluoja taip: „Šiai romantizmo estetikos ribas peržengiančiai poeto nuostatai M. K. Čiurlionis, kaip galėtume numanyti, pritarė, nepaisydamas kur kas radikalesnio negu romantizmo modernistų siekio, jis apleido muziką tapybos labui. Kitaip tariant, per ją jis pakilo į aukštesnį įšventinimo lygį. Juk, pasak Slowackio, ne muzikos, bet „spindesių kalba yra tiesioginė dvasios turinio emanacija“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 190). Pokalbyje su Tadeušu Tomaševskiu (Tadeusz Tomaszewski) jis tą spėjimą bando sukonkretinti, jau M. K. Čiurlioniui priskirdamas J. Slovackio mintis: „Čiurlionis buvo įsitikinęs – tuojau pasakysiu, kodėl taip manau, – kad garso menas vis dėlto nėra toks tobulas kaip šviesos menas – tapyba. Čiurlionis teigė, kad šviesa yra subtilesnis būties pavidalas negu garsas. Šio atradimo požiūriu jis galbūt sekė ne vienu mokytoju, bet vienas tikrai buvo svarbiausias – romantikas J. Slovackis. Nesuklysime pavadinę Čiurlionį neoromantiku“ (Okulicz-Kozaryn 2010: 3). Knygos autorius, žinoma, negalėjo patvirtinti esant tokių įrodymų M. K. Čiurlionio laiškuose: juose veltui ieškotume liudijimų apie kūrėjo sąlytį su galimais idėjų šaltiniais; knygoje remtasi Čiurlionio sesers Jadvygos ir žmonos Sofijos liudijimais, kad J. Slovackis buvęs tarp mėgstamiausių jo autorių. Apibendrinanti išvada būtų tokia: „Priklausomybė tarp mistinės Čiurlionio ir Slovackio kūrybos yra tokia plati ir reikšminga, kad, neskaitę genezinių lenkų poeto kūrinių, tikriausiai, nepajėgtume tinkamai nušviesti lietuvių menininko kūrybos visumos“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 251).

Gyvenime ir kūrėjo asmenybėje į visumą paprastai susilieja viskas: laiko dvasia, įtakos, prigimtiniai dalykai ir dar kažkas, ką ne visada įmanoma paaiškinti. Muziką aukštino XIX a. vokiečių romantizmas, Richardas Vagneris tapo vienu iš romantizmo dvasios atpažinimo ženklų. Arturas Šopenhaueris net architektūrai apibūdinti pasirinko sustingusios muzikos įvaizdį, o Frydrichas Nyčė savo pirmąjį filosofinį kūrinį pavadino „Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios“, taip sukeldamas akademinių filologinių sluoksnių pasipiktinimą. Plačia srove į romantizmo ir neoromantizmo idėjų lauką liejosi Rytų kultūros idėjos – galėtume teigti, kad prie muzikos išaukštinimo prisidėjo ir jos. Antai, XIII a. indiškoji muzikos filosofija (*Nada Brahma Vada*) teigė, kad savo jaudinančiais garsais muzika perteikia Absoliutą (*Nada Brahman*). Ir štai M. K. Čiurlionio žodžiai: „Senovėje sakė: „Muzika – tai dievų kalba“ ir garbino ją žmonės, ir manė turint stebuklingų savybių; „Muzika – tai Dievo pasiuntinys, pasiųstas judinti švelniausias ir geriausias mūsų sielos stygas“; „<...> užgimė ji drauge su žmogaus siela, ir yra jo svarbiausioji ir pirmutinė kalba“ (Čiurlionis 2013: 55–56). Klauskime: ar galėjo Čiurlionis atsisakyti muzikinės kūrybos visam laikui, o gal siekis „perteikti Absoliutą“ spalvomis, tapyba tebuvo vieno gyvenimo tarpsnio užmojis, ir sunku sakyti, kaip būtų susiklosčiusi tolimesnė menininko kūryba, jeigu jis būtų gyvenęs ilgiau.

Į M. K. Čiurlionio biografijos faktus, į jo kūrybos niuansus gilinęsis V. Landsbergis taip pat rėmėsi kūrėjo artimųjų ir amžininkų liudijimais, sesers Jadvygos, brolio Stasio bei Varšuvos laikų bičiulių J. Bžezinskio (Jan Brzezinski), A. Markevičiaus (A. Markiewicz) ir kitų atsiminimais. Tačiau kad ir koks būtų sąlytis su to meto idėjomis ir madomis, kad ir koks būtų patirtas įvairių autorių ir asmenybių poveikis, svarbiausiu atsaku jiems visiems išlieka kūryba ir asmenybės gyvenimo kelias. „Estetinės Čiurlionio pažiūros, išpuoselėtos gana specifiškai – bendrąsias meno problemas tikrinant muzikos kriterijais, – turėjo pasižymėti grynumu, jautria vertybių atranka, kuri pradedančiam dailininkui padėjo išvengti paviršutiniško literatūriškojo simbolizmo seklumų“, – tokia yra V. Landsbergio išvada, nors mokslininkas ir teigia, kad „Čiurlionio ankstyvosios tapybos temos, motyvai, stilius turi nemažai natūralių bendrų bruožų su to meto moderniąja (simbolistine bei secesine) Europos ir, atskirai imant, lenkų daile“ (Landsbergis 2008: 41). V. Landsbergis taip pat mini, kad K.

Stabrovskio ratelio literatai turėję reikšmės M. K. Čiurlionio estetinių ir visuomeninių pažiūrų formavimuisi (Landsbergis 2008: 44) ir net cituoja vieną T. Micinskio programinį veikalą – „Apie lenkiškosios dvasios šaltinius“ (Micinski 1906) (jį daug kartų cituoja ir R. Okulič-Kozarynas). V. Landsbergis mini ir kitus autorius, kaip Kamilį Flamarioną, Vilhelmą Vundtą, vokiečių filosofą ir eksperimentinės psichologijos pagrindėją, su kurio idėjų išpažinėjais ir pasekėjais M. K. Čiurlionis bendravo B. Volman namuose, „kitame ratelyje, kuris buvo artimesnis už <...> K. Stabrausko pažįstamų „Jaunosios Lenkijos“ intelektualų aplinką“ (Micinski 1906: 46). Būtent dėmesiu psichologijos dalykams V. Landsbergis aiškina tokių paveikslų, kaip „Mintis“, „Ramybė“, „Tiesa“, „Bičiulystė“, „Rūstybė“, „Liūdesys“, iš dalies ir „Pasaulio sutvėrimas“, tematiką, mano, kad „kai kurios Vundto tezės ir jo eksperimentinių tyrimų išvados galėjo turėti reikšmės visai vėlesnei Čiurlionio dailės kūrybai“ (Micinski 1906: 47).

R. Okulič-Kozarynas M. K. Čiurlionio „įšventinimą“ į J. Slovackio Karaliaus-Dvasios įpėdinius aptaria kaip procesą, prasidėjusį netrukus po jo mirties – galima J. Slovackio įtaka lietuvių menininkui buvo susidomėjęs jau V. Čiudovskis, ir Liudgardas Grocholskis (Ludgard Grocholski) rašė, kad Čiurlioniui buvo artimas lenkų menas, kad lietuvių menininkas patyrė „stiprią pranašiško Slovackio įtaką“, M. K. Čiurlionį lygino su T. Micinskiu (Okulicz-Kozaryn 2009: 238). Knygoje minima 1914 m. Vilniuje leistame „Kurier Krajowy“ išspausdinta trumpa neeiliuota poema „Manoji dovana. Impresija“ su dedikacija, kuri, anot Poznanės universiteto profesoriaus, „buvo vertingiausia kūrinio dalis. O tos dedikacijos tekstas buvo toks: „Lietuvos Karaliui-Dvasiai, M. Czurlioniui atminti“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 239). Cituojama ištrauka iš J. Slovackio eilėraščio „Sapnuoju aš...“ (vertė A. Žukauskas), kuriame Lietuva lyginama su „saulėgrąža auksine dvasių“ ir sakoma: „Prikelsiu Lietuvą, kur ežerų ramybėj tūno“, kuri komentuojama taip: „Slovackis keliose vietose lygino ją tai su saulėgrąža, tai su saulute, kuri, kaip atskleidžiama „Genezėje iš Dvasios“, yra ne gėlė, bet „gėlių tauta“, pilietinės visuomenės pirmavaizdis“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 248). Savo teiginius šis autorius pakartojo minėtame „Šiaurės Atėnuose“ išspausdintame pokalbyje, kuriame dėstė, kaip J. Slovackis savo žmonijos raidos koncepcijoje suvokė Lietuvos reikšmę: „Sunku net įsivaizduoti, kokį vaidmenį jis skyrė Lietuvai. Pavyzdžiui, ją ir kitas tautas jis vaizdavo kaip „didžiulį saulutės žiedą“, kurio žiedlapiai yra kitos tautos, o Lietuva – žiedo vidurys. Yra ir dvasinės, dar ikikrikščioniškos Lietuvos vaizdinys – ji, pasak Slovackio, išlaiko senesnių laikų tikėjimo lobius ir neša juos naujiesiems laikams“ (Okulicz-Kozaryn 2010: 3). Todėl Poznanės universiteto profesorius ir mano, kad tai lietuviui „tikriausiai buvo didis atradimas“... Neneigiant galimų J. Slovackio inspiracijų M. K. Čiurlioniui – ir tiesioginių, ir per „Jaunosios Lenkijos“ tarpininkus – svarbu paminėti, kad knyga leidžia pamatyti gana platų galimo poveikio lauką ir suprasti, kad M. K. Čiurlionis su juo nesusitapatino, atsiskyrė nuo tų vaizdinių, to Lietuvos pavidalo, kurį jam „delegavo“, skyrė ne tik „Jaunosios Lenkijos“ modernistai, bet ir Vilniaus romantizmo kūrėjai A. Mickevičius, J. Slovackis.

Vilniaus romantizmo tradicija yra neatsiejama nuo Lenkijos, kaip Tautų Kristaus, idėjos, kurios užuomazga tektų laikyti A. Mickevičiaus „Vėlinių“ trečiąją dalį, garsiąją kunigo Petro regėjimo sceną (šios scenos veiksmo vieta – Vilnius, Aušros Vartų gatvė, Bazilijonų vienuolynas), kurioje apsireiškia „vyras keturiasdešimt ir keturi“. Šis „žmonių žmogus“ kunigo regėjime pasirodė kaip ateinantis pasaulio gelbėtojas, atpirkėjas, o kartu Lenkijos, kaip Tautų Kristaus, idėjos skelbėjas. Pirmasis to „vyro keturiasdešimt ir keturi“ misiją prisiėmė Lietuvos dvarininkas, mistikas Andžejus Tovianskis, su A. Mickevičiaus pagalba ėmęs kurti Dievo Reikalo bažnyčią (Koło Sprawy Bożej). A. Mickevičiaus „Vėlinės“, lenkiškumo katekizmu laikytos „Lenkų piligrimystės knygos“ kartu su Dievo Reikalo bažnyčios doktrina formavo ne tik politinės religijos, bet ir lenkų kultūrinę tradiciją, su kuria buvo susijusi ir pranašų, įkūnytojų, mediumų tradicija. A. Tovianskis skelbėsi „vyro keturiasdešimt ir keturi“ įsikūnijimu, juo vaizdavosi esąs ir A. Mickevičius, šiuo „vyru“ taip pat laikytas kunigaikštis Adomas Čartoryskis, pati Lenkija, kaip tautų atpirkėja; ateinančio pasaulio gelbėtojo įvaizdyje įžvelgta ir „dviejų tėvynių“ (Lenkijos ir Lietuvos) simbolika, vėliau „vyro keturiasdešimt ir keturi“ įsikūnijimu imtas laikyti Juzefas Pilsudskis. A. Tovianskis buvo įtikinęs A. Mickevičių, jog poetas ankstesniuose gyvenimuose buvęs Izraelio pranašu, riteriu, vėliau Žana Arkiete, patyręs dar ir kitų inkarnacijų. J. Slovackis, iš pradžių priklausęs karštų A. Tovianskio garbintojų ratui, vėliau nusisuko nuo Dievo Reikalo bažnyčios ir kūrė savąją misticizmo sistemą, kurioje svarbi vieta atiteko mitinei ir mistinei Lietuvai, nors liko nemaža sąsajų ir su A. Mickevičiaus bei A. Tovianskio idėjomis. Lenkų neoromantikams J. Slovackis pradėjo naują įsikūnijimų ir mediumų grandinę, o jo „Karalius-Dvasia“ ir „Genezė iš Dvasios“ turėjo ne mažiau įtakos nei savo metu A. Mickevičiaus poemos ir „Lenkų piligrimystės knygos“.

M. K. Čiurlionis savo studijoje Varšuvoje. 1904 m. Nuotrauka saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje, Valerijos Čiurlionytės-Karužienės archyve.

Karaliaus-Dvasios paveldėtojų, įpėdinių paiešką tektų laikyti savotiška tos pačios tradicijos tąsa, o užmojį atpažinti M. K. Čiurlionį kaip vieną iš tų paveldėtojų neišvengiamai tektų vertinti kaip bandymą įtraukti jį į lituanizuoto lenkų romantizmo tradicijos kontekstą ir aprašyti tos tradicijos terminais. „Čiurlionio žavėjimasis Slovackiu negalėjo apsieiti be tolesnių pasekmių. Poeto žvaigždę nusižiūrėjęs kūrėjas privalėjo tapti jo mediumu. Nuolankumas galingai jo vizijai, įsiklausymas į jo žodį ir klusnumas pranašingai poezijai jam visai nekliudė imtis novatoriškų užduočių – priešingai, būtent tai leido jam prisiimti regėtojo, pranašiškų įsikūnijimų virtinės grandies vaidmenį“ – daro išvadą R. Okulič-Kozarynas (Okulicz-Kozaryn 2009: 242).

„Be Tovianskio <...>, be mesianizmo idėjos yra neįsivaizduojama lenkų romantizmo kultūros istorija“, – teigia lenkų literatūrologė Zofija Stefanovska (Stefanowska 1976: 161). Vienas iš esminių A. Tovianskio mokymo atramos taškų buvo tikėjimas reinkarnacija – lenkų neoromantizmo, neoromantikų ir jų teoretikų įsikūnijimų, mediumų koncepcija – tos pačios tradicijos tąsa, tiktai reikėtų pastebėti, kad J. Slovackis toje persikūnijimų grandinės pradžioje mato Jogailos figūrą, o A. Mickevičiui tarytum skiriamas jo dvasios įpėdinio ar mediumo vaidmuo. Būtent tokiame kontekste reikėtų suprasti R. Okulič-Kozaryno teiginį, kad „deklaruodamas savo tautinę priklausomybę, Čiurlionis jau mąstė tomis kategorijomis, pagal kurias nei Mickevičius, nei Jogaila nebebuvo teisūs. Atrodė, kad Dievo Pirštas jau rodo kitą paskirtį, kitus vadovus“ (Okulicz-Kozaryn 2009: 249).

Vargu ar reikėtų aiškinti, ką šiuo atveju reiškė Jogailos ir A. Mickevičiaus vardai: pirmasis simbolizuoja politinį ir istorinį Lietuvos ir Lenkijos valstybių susijungimą, o antrasis – unijinės Abiejų Tautų Respublikos idėjos apologiją poetinėje kūryboje, dviejų tėvynių idėjos sakralizavimą. Mąstymas kitomis kategorijomis, „pagal kurias nei Mickevičius, nei Jogaila jau nebebuvo teisūs“ reiškė ne ką kita, kaip likiminį ir kūrybiškąjį atsiskyrimą bei įsitvirtinimą kitoje tradicijoje, atsisakius tęsti istorinę ir kultūrinę Jogailos ir A. Mickevičiaus tradiciją. Kitais vadovais čia tektų pripažinti Simoną Daukantą ir Joną Basanavičių, kas ir reikštų išėjimą į kitą tradiciją, atsiribojimą nuo Jogailos ir A. Mickevičiaus linijos dvilypumo, kuriam nusakyti tiktų šmaikštus Česlovo Milošo terminas „lietuvis, bet lenkas“ ar „lenkas, bet lietuvis“.

Imponuojanti A. Mickevičiaus ir J. Slovackio Lietuvos vizija esmingai skyrėsi nuo to Lietuvos pavidalo, kurį puoselėjo Vasario 16-osios

Lietuvos kūrėjai ir kurį būtų galima pavadinti tos kartos lūkesčių Lietuva, kai M. K. Čiurlionio kūriniai tapo vienu iš autentiškos Lietuvos atpažinimo ženklų. M. K. Čiurlionio kūrinių lietuviškumą atpažino toli gražu ne visi jo amžininkai lietuvių inteligentai, nes tai tebuvo sunkaus lietuvybės ir lietuviškumo kelio į Lietuvą pradžia. Tarp atpažinusiųjų buvo J. Basanavičius, Vydūnas ir kiti, anksčiau cituoti amžininkai, greta „Jaunosios Lenkijos“ rato, M. Dobužinskio, V. Čiudovskio ir kelių kitų. Didžiuoju Lietuvos ir Lenkijos tautinės ir politinės įtampos laikotarpiu, lenkiškoje ir, pirmiausia, Vilniaus spaudoje buvo išspausdinti Vlado Drėmos ir Adolfo Valeškos straipsniai, atrodantys kaip galutinės ir neginčijamos išvados dėl lietuviškosios M. K. Čiurlionio kūrybos tapatybės – tuos tekstus galima skaityti ir kaip jo kūrybiškojo atsiskyrimo rezultato apibūdinimą: „<...> Pirmasis svarbiausias tautinės kultūros atstovas ir pirmavaizdis buvo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, iš pat pradžių pakėlęs lietuvių meninę kultūrą į Europos lygį, kartu išlaikydamas nuolatinį saitą su liaudies kultūra, suteikęs jai tautinio meno raišką ir visiškai savitą, individualų pobūdį“ (Drema 1934, cit. iš Okulicz-Kozaryn 2009: 10). „Čiurlionis pajautė ir aprėpė tautinę liaudies dvasią ir atskleidė ją originaliuose mistiniuose, simboliniuose paveiksluose. Čiurlionio talentas nenusekė pramintais šiuolaikinės dailės takais, bet žengė į abstrakcijos, vizijų ir ekstazės sritį“ (Veleška 1934: 9; cit. iš: Okulicz-Kozaryn 2009: 11).

Pasak lenkų tyrinėtojo, „Jaunosios Lenkijos“ įtaką M. K. Čiurlionis buvo praaugęs. Lietuvos mitą taip aukštai iškėlęs J. Slovackis, nežabotai, beveik religiškai garbintas „Jaunosios Lenkijos“ menininkų, nebuvo vienintelis Lietuvos mito įkvėpėjas tarp lenkų neoromantikų, nes „Jaunosios Lenkijos“ tradicijos genezė siejosi su Vilniaus romantizmo mokykla, A. Mickevičiumi, filaretais ir filomatais. „Jaunoji Lenkija“ buvo įsišaknijusi Vilniaus romantizmo tradicijoje, tad šio judėjimo santykis su Lietuvos mitu, su Lietuva, kaip „pirmapradiškiausiu“ romantizmo šaltiniu, stojančiu greta Indijos ir Egipto senųjų tikėjimų, buvo ypatingas. Lietuvos mito – lietuviškosios mitologijos motyvų būtų neįmanoma nei atskirti, nei išplėšti iš „Jaunosios Lenkijos“ menininkų rato kūrybos.

Knygoje „Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių“ pristatomas „Jaunosios Lenkijos“ asmenybių ir idėjų laukas, teikęs M. K. Čiurlioniui meninių aspiracijų, kita vertus, išryškinamas ir jo tautinio apsisprendimo kontekstas, kuriame tegali atsiskleisti to apsisprendimo vertė ir prasmė. Tame įtakingiausiame lenkų neoromantikų, modernistų sąjūdyje M. K. Čiurlionis buvo laikomas savu, ir nesunku būtų įsivaizduoti, kokios galimybės vėrėsi šiam neeilinių gabumų lietuviui, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės mito paveldėtojui ir kartu potencialiam pranašo J. Slovackio Karaliaus-Dvasios mediumui bei vienam iš įpėdinių. Juk šios aplinkybės turėjo stumte stumti M. K. Čiurlionį suaugti su „Jaunosios Lenkijos“ judėjimu, tapti vienu iš jo ideologijos įkūnytojų ir reprezentantų, atsidurti tarp žymiausių Lenkijos meno figūrų. Lenkų autoriaus knyga gana iškalbingai atskleidžia visas prielaidas ir lenkiškojo neoromantizmo atsivėrimą M. K. Čiurlionio kūrybai. Turėtume suvokti, kad jis turėjo kitą pasirinkimą, gana realią alternatyvą, kurios galbūt neturėjo nė vienas kitas to meto lietuvių inteligentas. Toji alternatyva – likti su „Jaunosios Lenkijos“ sąjūdžiu, likti Varšuvoje, kuri, šiaip ar taip, buvo vienas iš Europos kultūros centrų. O pasilikus Varšuvoje, sėkmingai reprezentuoti „mitinę Lietuvą“ ir save, kaip LDK ir Abiejų Tautų Respublikos pilietį. Šiandien sunku net įsivaizduoti to meto ypatingumą ir tai, kokią dramatišką dilemą teko daugeliui spręsti (prisiminkime kad ir brolių Narutavičių atvejį)... Tas apsisprendimas būti lietuviu, „litvomanu“ skaldė šeimas ir gimines. Bet ar galėjo būti įmanomas kitoks pasirinkimas?.. Netektų dvejoti, kad toji lietuvių šviesuomenės dalis, kuri apsisprendė rinktis savarankišką, ne unijinį politinį Lietuvos kelią, pakluso tautos išlikimo instinktui, išlikimo intuicijai. Atmesti Abiejų Tautų Respublikos politinį ir istorinį tęsinį bei kurti savarankišką valstybę etniniu, kalbiniu, kultūriniu pagrindu buvo dramatiškas, bet didis pasirinkimas. Tai nebuvo paprasta – eiti didžiausio pasipriešinimo keliu. Vasario 16-osios Lietuva steigėsi Vidurio Rytų Europos – Tautų pavasario, tautinių valstybių kūrimo, atsiskyrimo nuo imperijų kontekste. Išsivaduoti iš Rusijos gniaužtų siekiančiai Lenkijai geidžiamiausia atrodė grįžti į unijinį Abiejų Tautų Respublikos būvį, kai valstybės elitas atstovavo politinę tautą, o lietuvių kilmingieji galėjo prisistatyti: „kilmė – lietuvių, tautybė – lenkų“. Daugiau ar mažiau panaši vizija, besiremianti bendra Lietuvos ir Lenkijos istorine patirtimi, gyvavo ir tarp dalies lenkiškai kalbančių, bet save lietuviais laikančių bajorų. 1907 m. – prisiminkim, kad tai buvo Lietuvių mokslo ir dailės draugijų steigimosi metai – Vilniuje M. Kuktos spaustuvė lenkų kalba išspausdino brošiūrą „Hymn litewski“ („Lietuvių himnas“). To himno autorius Otonas Zaviša (Otton Zawisza) šaukėsi istorinės Lietuvos su Volyne, Podole, Žemaitija ir Baltąja Rusia, o vienaame iš himno posmų parafrazavo Ernesto Renano, Sorbonos universiteto profesoriaus, teiginį, kad „kildinti naciją iš etnografinio ir kalbinio pagrindo yra didžiausia chimera“ (Hymn litewski 1907:

Pasaulio sutvėrimas. IV. Popierius, tempera. 1905 m. Varšuva. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

4–8). O. Zaviša priklausė senai lietuvių bajorų giminei, susijusiai su Zigmanto Sierakauskio ir Tado Kosciuškos sukilimais, o ir devyniolikmetis Otonas iš Vilniaus gimnazijos suolo buvo išėjęs į 1863 m. sukilimą. Č. Milošas rašė, kad O. Zaviša „lietuvių ir lenkų ginčuose priklausė aršiausiems lietuvių separatistams“ (Milosz 1995: 93). Dėl savo separatistinių idėjų ir antilenkiškumo lenkų spaudoje jis buvo puolamas kaip renegatas; viename savo straipsnyje jis įrodinėjo, kad ne lietuviai gavę daugiau naudos iš lenkų, o lenkai – iš lietuvių, nes Lietuva Lenkijai paaukojusi savo kalbą ir tautiškumą, padovanojusi Tadeušą Reitaną (Tadeusz Reytan), A. Mickevičių, T. Kosciušką ir daugelį kitų savo sūnų (Bukowski 2012: 87).

Bet štai, nebūdamas joks politinio unijinio kelio šalininkas, lenkiškai rašytame „Lietuvių himne“ jo autorius šlovino istorinę patirtį, kuri buvo susijusi su bendra lietuvių ir lenkų priešinimosi carizmui patirtimi, A. Mickevičiumi, T. Kosciuška, ir kaip falšą“ atmetė „etnografiją“ – taigi, tą kultūrinį, etninį pagrindą, kurio centre buvo kalba ir kuriuo buvo grindžiamas kelias į Vasario 16-osios Lietuvą. Vadinasi, buvo dar viena to kelio alternatyva, ir tarp jos šalininkų O. Zaviša tikrai nebuvo vienišas. Čiurlionis apsisprendė savo paveikslus dovanoti lietuviškai kalbančiai Lietuvai, pats pasiryžęs išmokti gerai kalbėti lietuviškai, o tuo laiku tai buvo tolygu pilietiniam ir politiniam apsisprendimui, kai netgi tokiems lietuvių bajorams, koks buvo O. Zaviša, tai jau buvo „kalbinis separatizmas“, kėlęs dramatišką nereikalingo, netgi žalingo pasirinkimo alternatyvą.

Č. Milošas, iki paskutiniųjų savo gyvenimo dienų skaudžiai jautęs tą kalbinės demarkacijos liniją, ėjusią per pačią jo širdį, vis dėlto pripažino, kad kalbinis apsisprendimas nebuvo tuščias dalykas:

> „Suprantu, kad lenkų skaitytojui visada sunku įlįsti lietuvių kailin ir suvokti, ką jie turi galvoje keikdami Liublino uniją, kuri lenkų vadovėliuose vaizduojama kaip tikra geradarystė. Aukštesniųjų klasių pasidavimas lenkų kultūros įtakai ir Didžiosios kunigaikštystės sostinės sulenkinimas jiems atrodė neverti protestų: ir kodėl turime skirti tokį dėmesį kalbai? O vis dėlto turime skirti, ir iš vienos pusės slavų, iš kitos vokiečių apsuptos Lietuvos atveju ji tapo paskutiniu tapatybės žymeniu, kaip religinės apeigos šiandieniniams Šiaurės Amerikos indėnams. Lietuviai jautėsi lyg paskutiniai mohikanai, ir ne veltui Oskaras Milašius juos vadino Europos raudonodžiais. Kažkur jau esu sakęs, kad naujųjų laikų Lietuvą pagimdė ne istorija, o filologija; iš tiesų sunku įsivaizduoti didesnę negu lietuvių meilę vos išlikusiai kalbai, per kurią reikėjo susigrąžinti atmintį, kita kalba atpasakojamą praeitį.“ (Milosz 1995: 212–213).

Tiesa, tolimesni Milošo teiginiai nukreipti į tai, kad Lietuvos praeities kultūroje nebūtų atmetama visa, kas nepaženklinta lietuvių kalbos žyme, ir su tuo negalima nesutikti. Lietuvos užmojį kurti savarankišką valstybę Lenkijos politikai, bent jau didžioji jų dalis, laikė niekuo nepamatuotu separatizmu, ir būtų įdomu pasvarstyti, ar tai nepaskatino M. K. Čiurlionio bodėtis Varšuvos aplinka, tačiau aišku ir kita: net apsisprendęs susieti savo likimą su Lietuva, būti lietuviu, jis išliko savas tiek tarp Varšuvos, tiek tarp Peterburgo menininkų. Laiškai iš Leipcigo, rašyti 1901–1902 m. Marijonui Markevičiui, rodo brandaus ir išmintingo žmogaus požiūrį į nacionalinius reikalus, vokiečių ir lenkų santykius, nors M. K. Čiurlionis buvo tik dvidešimt penkerių metų jaunuolis. Vokiečiams tada jis prisistatydavo kaip lenkas ir sulaukdavo paniekinančio, nenusakomu tonu tariamo „ach so!“ Tačiau kai lenkai Varšuvoje išdaužė vokiečių konsulo langus, protestuodami prieš tai, kad lenkų moksleiviai, Poznanės krašte atsisakę maldą kalbėti vokiškai, buvo išplakti, M. K. Čiurlionis laiške gyrė bičiulį M. Markevičių neprisidėjus „prie tos gaujos“, sakydamas, kad tas konsulas galįs būti „doras ir visai nekaltas žmogus“: „Vokiečių pasielgimas Vžesnioje yra tikrai šaukiantis Dievo keršto, bet ar mes turime keršyti tokiu kvailu būdu, ar panašiomis riaušėmis nesutepame savo vardo, didelės, kadaise galingos tautos vardo?.. Mes turime didžiuotis, kad esame lenkai, o į kvailų vokiečių persekiojimus atsakinėti tik paniekinančiu tylėjimu“ (Apie muziką 1960: 45). Kita vertus, šis laiškas paliudytų, kad apsisprendimas būti „lietuviu, jau ne lenku“ reikalavo pastangos, nors nei jo paties laiškai, nei jo artimųjų ir amžininkų atsiminimai niekur neliudija, kad M. K. Čiurlioniui būtų tekę patirti vidinių konfliktų, kuriuos būtų galima pavadinti nacionaliniais. V. Landsbergis knygoje „Visas Čiurlionis“ cituoja tokius varšuviečių draugų V. Moravskio ir J. B. Čarkovskio prisiminimus: „Jei Varšuvos dailininkų diskusijose iškildavo, pavyzdžiui, „lietuvių klausimas“, tai Čiurlionis ramiai įrodinėdavo būtinybę sukurti lietuvių nacionalinę kultūrą, pagrįstą valstietiškomis liaudies tradicijomis (vėliau tai skelbė savo straipsniuose), o ne perkeliant, persodinant į Lietuvą jau „gatavą“ lenkų kultūrą.“ (Landsbergis 2008: 54). Netektų manyti, kad M. K. Čiurlionis galėjo nežinoti ne tik to, kokios nuotaikos ir kokios nuostatos vyravo atskirų Lenkijos politikų pažiūrose, bet ir to, koks akivaizdus priešiškumas „litvomanijai“

ir lietuvių inteligentų užmojui kurti nepriklausomą nuo Lenkijos valstybę sklido to meto lenkiškoje spaudoje, kylančia banga pradėjęs reikštis viešuose pasisakymuose ir moksliniuose straipsniuose po 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo. „Litvomanai netrukus įgijo nepataisomų fanatikų vardą, o jų veikla buvo vis labiau niekinama. Litvomaniški postulatai buvo vertinami kaip antilenkiški ir aprašomi kaip „pasibjaurėjimą keliantys nacionalistiniai rėkalojimai“ ir „sveiko reiškinio išsigimimas“. Netgi pasigirdo siūlymų terminą „litvomanija“ pakeisti tinkamesniu – „litvopatija“ (Bukowski 2012: 101). Laikraštis „Kurier Narodowy“ (1905, Nr. 25) aiškino, kad tikrasis lietuvių patriotiškumas turėtų reikštis „ne plepant naująja lietuvių kalba“, o mylint savo praeitį, suvokiant „aukštąjį pašaukimą“ ir tai, kad Lietuvos likimas yra neatsiejamas nuo lenkų tautos, – kas, žinoma, buvo svarbiausia (Bukowski 2012: 104–105). 1905-siais, Rusijai pralaimint karą su Japonija, lenkų politiniai lyderiai Romanas Dmovskis (Roman Stanisław Dmowski*)* ir J. Pilsudskis, kiekvienas savo ruožtu, vedė derybas su Japonijos valdžios atstovais dėl japonų palaikymo siekiant Lenkijos nepriklausomybės nuo Rusijos ir teigė, kad Lietuva turi priklausyti Lenkijai, nes lietuviai yra „neistorinė tauta“ ir todėl neturi teisės pretenduoti į savarankišką, nepriklausomą valstybę. Didelį autoritetą Lenkijoje turėjęs mokslininkas Aleksanderis Briukneris (Aleksander Brückner), pripažinęs „žemaičių liaudies“ teisę turėti savo atskirą tautybę, skelbė: kad ir kokia būtų lietuvių kultūra skirtinga, ji yra tik „lenkiškosios kultūros atskala“, o lietuvių siekį turėti savo valstybę laikė nepagrįstu ir per ankstyvu (Bukowski 2012: 102). Kaip kraštutinį pavyzdį būtų galima prisiminti ir Lenkijos tautininkų (endekų) lyderį R. Dmovskį, kurį lenkai du kartus rinko į Rusijos Dūmą – pirmą kartą kaip tik tuo metu, kai M. K. Čiurlionis gyveno Varšuvoje. Martynas Yčas, irgi buvęs Dūmos deputatu, „Atsiminimuose“ aprašo susitikimą (tiesa, jau vėlesnio laikotarpio) su R. Dmovskiu ir kaip jis samprotavo apie lietuvių valstybingumo siekius: lietuvių bajorija, kaip stipriausias tautos elementas, esą, sulenkinta, inteligentijos visai nedaug; lietuviai esanti tik valstiečių tauta, todėl siekis kurti atskirą valstybę esanti nedovanotina klaida, užmojis, neturintis jokio realaus pagrindo. Lenkija visomis galiomis tam priešinsis, stengsis Lietuvą prijungti prie Lenkijos (Yčas 1936: 83).

Aprėpę visą lenkiškąją skalę – nuo politinio iki giluminio kultūrinio poliaus, – pamatytume, kad jie abu vienodai neįsivaizduojami be „lietuviškojo matmens“. Nesvarbu, kurį politinį konkurentą pasirinktume – R. Dmovskį ar J. Pilsudskį, – politinė, nacionalinė Lenkijos valstybės vizija buvo neatskiriama nuo Abiejų Tautų Respublikos tradicijos tąsos ir etninės Lietuvos žemių. Giluminį kultūrinį polių išreiškė „Jaunosios Lenkijos“ idėjinė programa, įaugusi į Vilniaus romantizmo tradiciją ir mitinės Lietuvos vizijas. Tiek Lenkijos politinių siekių, tiek kultūrinių aspiracijų, kultūrinės atminties plotmėje Lietuva ir visų pirma Vilnius, kaip vieni iš lenkų tautinio romantizmo šaltinių, atliko savotiškos pažadėtosios žemės vaidmenį.

Kai praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje Juozas Miltinis statė Augusto Strindbergo „Mirties šokį“, dailininkas Juozas Galkus sukūrė spektaklio plakatą, kuriame buvo pavaizduoti du į priešingas puses skrendantys paukščiai, sujungti vieno bendro sparno. Nors toji metafora buvo skirta šeimos dramai, kurioje du žmonės negali gyventi nei kartu, nei atskirai, neįsivaizduočiau tinkamesnės simbolinės užuominos, geresnės metaforos ne tik Liublino unijai, bet ir moderniųjų laikų lietuvių ir lenkų santykiams. Ji net galėtų tapti tų istorinių santykių emblema – nors abi pusės ją neišvengiamai skirtingai interpretuotų ar net perkurtų. R. Dmovskio ir J. Pilsudskio laikų lenkai, o gal ir lenkiškai kalbantieji lietuviai Lenkiją ir Lietuvą būtų matę kaip du į tą pačią pusę skrendančius ir bendrą sparną turinčius paukščius. Juk būtų visai natūralu manyti, kad bendrą sparną augino Jogaila ir Jogailaičiai, Liublino unija ir Abiejų Tautų Respublika, Gegužės 3-osios konstitucija, T. Kosciuškos sukilimas ir katalikiškoji Lenkijos apaštalystė. Kelią į Vasario 16-ąją buvo nesunku įsivaizduoti kaip Abiejų Tautų Respublikos idėjos žlugdymą, separatistinį lietuviškąjį „mirties šokį“, griaunantį įsivaizduojamą idealiąją visumą. Akivaizdu, kad „Jaunosios Lenkijos“ neoromantizmo ir viso lenkiškojo romantizmo skrydis buvo bendru sparnu suaugęs su Lietuva. Mitinė pagoniškoji Lietuva, lituanizuoto lenkiškojo romantizmo sostinė Vilnius lenkų romantizmo ir neoromantizmo pilnatvei ir visumai buvo tokia pat būtina, kaip unijinė Lietuva politinių, valstybinių Lenkijos siekių pilnatvei. Taigi bendras sparnas su Lietuva buvo vienodai reikalingas ir lenkiško kultūrinio, ir politinio romantizmo, lenkiško mesianizmo skrydžiui, lenkiškai romantinei tapatybei. Pagoniškosios Lietuvos, LDK mitų ir legendų įkvėptas lenkų romantizmas, o pirmiausia A. Mickevičiaus kūryba, darė įtaką moderniajam lietuvių tautiniam judėjimui ir profesionaliojo lietuvių meno, moderniosios lietuvių kultūros pradininkams. A. Mickevičių, Juzefą Ignacą Kraševskį, J. Slovackį ir kitus lenkų romantizmo autorius skaitė J. Basanavičius,

V. Kudirka, Maironis, M. K. Čiurlionis, Juozas Tumas-Vaižgantas, tačiau kaip tik šios asmenybės grindė kūrybinio-kultūrinio atsiskyrimo, o kartu ir politinės Lietuvos nepriklausomybės kelią: akistatoje su šia tiesa ryškėja didysis Vilniaus romantizmo ir jo tradicijos paradoksas. M. K. Čiurlionio atvejis čia būtų ypatingas, nes iš tų vardų, kuriuos įprasta pripažinti lietuvių tautinio atgimimo tėvais, šio kūrėjo suartėjimas su lenkų kultūra, atrodytų, buvo pats glaudžiausias ir jo galimybės įsišaknyti Varšuvos meno aplinkoje buvo pačios didžiausios, nepaisant to, jo kūryboje atsivėrė patys ryškiausi lietuvių tautinio meno pavidalai. Toji aplinkybė, kad Vlado Drėmos ir Adolfo Valeškos tekstai buvo atspausdinti lenkiškoje spaudoje didžiosios politinės įtampos dėl Lietuvos sostinės Vilniaus okupacijos laikotarpiu, liudijo M. K. Čiurlionį galint būti geriausiu simboliniu lietuvių ir lenkų kultūrų ir tautų ambasadoriumi. Į tą simbolinę tarnybą jam kelią tiesė daugelis lenkų autorių, rašiusių apie M. K. Čiurlionį praėjus keletui metų po jo mirties, prieš Lietuvai paskelbiant Vasario 16-osios nepriklausomybę. „Nerašysime čia jo biografijos ir nuodugniai neaptarinėsime jo kūrybos – ketiname tik perteikti jaudulį, kuris apima lenko dvasią, lietuviškos dvasios kūrinių akivaizdoje. Kaip matyti, kiekvienam Czurlionio kūryboje aidinčiam akordui surastume kur nors pas mus skambančią gimiringą gaidą“, – rašė L. Grocholskis 1916 m. (Grocholski 1916: 4; cit. iš Okulicz-Kozaryn 2009: 27). Tuos kelius tiesia ir šiuolaikiniai lenkų autoriai.

Čia vertėtų atsigręžti į išminčių Herakleitą, sakiusį, kad „priešprieša naudinga, ir iš besiskiriančiųjų – gražiausia dermė“ (Aristotelis 1990: 211).

„Lenkų ir lietuvių sąveika per pusę tūkstančio metų išsirutuliojo į likimo bendrumą, nedaug teturintį atitikmenų pasaulyje <...>. Bendros Respublikos patirtys, tiek blogos, tiek geros, sukūrė saitus, kurių negalima – ir neįmanoma – nutraukti“, – rašė Piotras S. Vandyčius (Wandycz 1997: XV). Tai yra tiesa, kurios neverta neigti, ir kartu tiesa, kurią būtina papildyti, nes likimo bendrumas niekada nereikš likimo tapatumo, individualybių tapatumo. Mažoms tautoms lietuviškas žodis „likimas“ šiuo atveju yra kone sinonimiškas bendrašakniam žodžiui „išlikimas“, todėl likimo bendrumas, apie kurį kalba P. S. Vandyčius, deja, negalėjo tapti išlikimo bendrumu. Bendrumo idėja gali įsitvirtinti toje erdvėje, kurioje pripažįstamas atskirumas, jo vertė ir vieta. Unikalusis istorinis lietuvių ir lenkų bendrumas gali skleistis ir įsitvirtinti tiktai pripažįstant kūrybinę ir likiminę Vasario 16-osios Lietuvos steigimosi – atsiskyrimo prasmę ir vertę ir netapatinant atsiskyrimo su izoliavimusi ir uždarumu. M. K. Čiurlionio asmenybė, jo gyvenimo kelias ir apsisprendimas susieti savo likimą su Lietuva galėtų būti to kūrybinio atsiskyrimo pavyzdys, kūrybinės Vasario 16-osios Lietuvos erdvės atvėrimas, drąsos pasitikti savo likimą ir stoti į akistatą su tuo likimu patvirtinimas, likęs kaip čiurlioniškasis meilės išpažinimas Lietuvai. Šis M. K. Čiurlionio apsisprendimas neatėmė iš jo širdies draugystės su artimiausiais draugais lenkais, kurių globa jį lydėjo iki pat mirties, nes ir mirė jis Lenkijos žemėje, tik po mirties sugrįžo į Vilnių.

Muzika ir tapyba, garsais ir vaizdais M. K. Čiurlionis kūrė savos, autentiškai atpažįstamos Lietuvos dvasios ir mitų viziją, atsiskyręs nuo lituanizuoto lenkiškojo Vilniaus romantizmo ir jo tradicijos tęsėjų, moderniųjų lenkų neoromantikų Lietuvos vaizdinių. M. K. Čiurlionio kūryba buvo pirmeiviška ir programiška to kūrybinio atsiskyrimo kelyje ne išoriniu oponavimu kitų tautų kultūroms, o pačia savo gelmine, gilumine kryptimi, lietuviško pasaulio kosmogonija. M. K. Čiurlionis nebuvo rašytojas ir ne kalba buvo jo raiškos būdas ir instrumentas, tačiau jo kuriamas pasaulis šaukėsi būti atpažįstamas ir įvardijamas lietuviškais žodžiais, kaip ir paties kūrėjo įsipilietinimas lūkesčių Lietuvoje kalbant lietuviškai.

Amerikiečių mitologas Džozefas Kempbelas (Campbell 2015), rašydamas apie mitinį kultūrinį herojų, kuris suteikia impulsų pasaulio atsinaujinimui, kaip būtiną sąlygą, suteikiančią herojui galimybę įgyti tų impulso galių, iškelia atsiskyrimo, atsimainymo veiksmą, kurį šiais terminais buvo pavadinęs Arnoldas Toinbis (Arnold Toynbee) – tai siejasi su hinduizmo ir budizmo terminu *viveka*, taip pat reiškiančiu atsiskyrimą, atskirumą. Galima atsekti du tokio atsiskyrimo lygius: pirma, kai susitelkiama nuo išorinio pasaulio į vidų, iš makrokosmo į mikrokosmą, ir, antra, kai, Dž. Kempbelo žodžiais tariant, pasitraukiama „iš pasaulinės antrinių padarinių arenos į tas dvasios sritis, kur glūdi jų priežastys“ (Campbell 2015: 25). Tą kultūrinio herojaus atsiskyrimo kelią ir kryptį amerikiečių mitologas mato kaip grįžimą į vaikystės vaizdinių ir sapnų pasaulį, o kartu į mito archetipų pasaulį, nes „sapnas yra suasmenintas mitas, o mitas – suasmenintas sapnas“ (Campbell 2015: 28). Eidamas tuo keliu, herojus artėja prie prarastos visumos, neįgyvendintos, nerealizuotos savasties ir, atsiverdamas tam pirminiam mito pasauliui, jį atveria kitiems. „Bet jei iškeltume į šviesą tai, ką buvome pamiršę ne tik mes, bet ir visa mūsų karta arba ištisa civilizacija, taptume tikrais savo meto kultūriniais herojais – ne tik vietinės, bet ir pasaulio istorijos veikėjais“ (Campbell 2015: 25). Ši Dž. Kempbelo

tezė savaip pratęsia A. Toinbio mintį apie atsiskyrimą ir siejasi su Mirčios Eliadės išplėtota amžinojo sugrįžimo mito idėja (Eliade 1996). Tos idėjos liniją nesunku atsekti romantizme, šios srovės pasaulėžiūros ir mentaliteto terpėje, kurioje iškilo Vidurio Rytų Europos ir Baltijos kraštų tautinis atgimimas, kaip vienas amžinojo sugrįžimo mito pavidalų, – ne veltui M. Eliadė, kilęs iš Rumunijos, didžiavosi valstietiškomis giminės šaknimis, nes ir amžinojo sugrįžimo mito genezėje yra agrariniai mitai.

2015 m. gruodžio 5-ąją Nacionalinėje filharmonijoje buvo atlikta nebaigtoji M. K. Čiurlionio simfoninė poema „Pasaulio sutvėrimas“ (sutrumpintą versiją simfoniniam orkestrui parengė Arvydas Malcys). Šiame kūrinyje atsišaukė ir visa Čiurlionio kūryba, ir jo gyvenimas, nes girdėjosi ir didingi Visatos kūrimo – kosmogonijos motyvai, atkartojantys tapybos ciklo „Pasaulio sutvėrimas“ temą, ir paveikslo „Mano kelias“ – likimo temos – plėtojimas, kai iš mazurkų ir valsų erdvės išeinama į lietuviškąjį *pleinaire*, kuriame atsišaukia „Miško“, „Jūros“ ir „Bėkit bareliai“ aidas, reminiscencijos. Taip atsiskyrimo ir išėjimo tema jungiasi su pasaulėkūros tema, atsiskyrimo motyvas susisieja su Visatos ir savo likimo kosmogonija.

LITERATŪRA:

Apie muziką 1960 = *Apie muziką ir dailę*. Vilnius, 1960.

Aristotelis 1990 = Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.

Atsiminimai 2006 = *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Sudarė V. B. Pšibilskis. Vilnius: Aidai, 2006.

Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.

Bukowski 2012 = Krzysztof Bukowski. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

Campbell 2015 = Joseph Campbell. *Herojus su tūkstančiu veidų*. Vilnius: Tyto alba, 2015.

Čiudovskij 1930 = V. Čiudovskij. M. K. Čiurlionis. Vertė P. Gaučys. Iš: *Židinys*, 1930, Nr. 1–3.

Čiurlionis 1938 = *M. K. Čiurlionis*. Red. P. Galaunė. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, 1938.

Čiurlionis 1960 = M. K. Čiurlionis. *Apie muziką ir dailę: laiškai, užrašai ir straipsniai*. Paruošė V. Čiurlionytė-Karužienė. Vilnius, 1960.

Čiurlionis 1972 = M. K. Čiurlionis. *Pasaulio sutvėrimas*. Tapybos reprodukcijų aplankas. Vilnius, 1973.

Čiurlionis 2013 = M. K. Čiurlionis. *Straipsniai*. Parengė V. Landsbergis. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2013.

Čiurlionytė 1970 = Jadvyga Čiurlionytė. *Atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1970.

Drema 1934 = W. Drema. *Wspolczesna sztuka litewska*. Žagary, 1934, Nr. 3–4.

Eliade 1996 = Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis, 1996.

Floryńska 1975 = Floryńska. *Spadkobiercy Króla Ducha. O recepcji filozofii Słowackiego w światopo glądzie polskiego modernizmu*. Wrocław, 1975.

Grocholski 1916 = L. Grocholski. *Čiurlionis*. Iš: *Klosy Ukrainskie*, 1916, Nr. 6–7.

Hymn litewski 1907 = *Hymn litewski*. Wilno, 1907.

Yčas 1936 = Martynas Yčas. *Atsiminimai*. T. III. Kaunas, 1936.

Yla 1960 = Stasys Yla. *M. K. Čiurlionis: kūrėjas ir žmogus*. Vilnius: Vyturys, 1992.

Kavolis 1994 = Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.

Laiškai Sofijai 1973 = *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Vaga, 1973.

Laiškai Sofijai 2011 = *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Landsbergis 2008 = Vytautas Landsbergis. *Visas Čiurlionis*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

Micinski 1906 = T. Micinski. *Do žrodel duszy polskej*. Lwow, 1906.

Milosz. 1995 = Czeslaw Milosz. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Mykolaitis 1936 = V. Mykolaitis. *Naujoji lietuvių literatūra*. Kaunas, 1936.

Okulicz-Kozaryn 2009 = Radoslaw Okulicz-Kozaryn. *Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių*. Vertė V. Deksnys. Vilnius: Versus aureus, 2009. (Versta iš: Radosław Okulicz-Kozaryn, *Litwin wśród spadkobierców Króla-Ducha. Twórczość Ciurlionisa wobec Młodej Polski*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2007, p. 310. Seria „Filologia Polska“. Nr. 97.

Okulicz-Kozaryn 2010 = Čiurlionis ir Slowackis. Okulycz-Kozaryno pokalbis su Tadeušu Tomaševskiu. Vertė V. Dekšnys. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2010 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 29.

Stefanowska 1976 = Z. Stefanowska. *Proba zdrowegu rozumu, studija o Mickiewiczu*. Warszawa, 1976.

Tūbelienė 1971 = Apie Čiurlionį, Vaižgantą ir... Urachą. Pasakoja Jadvyga Tūbelienė. Užrašė Juozas Prunskis. Iš: *Draugas*, 1971 spalio 28, Nr. 253.

Veleška 1934 = Veleška A. Zarys rozwoju sztuk plastycznych. Iš: *Wiadomosci Literackie*, 1934, Nr. 12.

Wandycz 1997 = Piotr S. Wandycz. *Laisvės kaina*. Vilnius: Baltos lankos, 1997.

COSMOGONY OF SEPARATION: MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS

Antanas GUDELIS

This article is about the famous Lithuanian composer and artist Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911), who studied and created in Leipzig, Warsaw, St Peterburg. Discussed is his fateful decision to speak the Lithuanian language and contribute to Lithuania's national movement, as well as to return to Lithuania. In 1905, he was head of Warsaw's Lithuanian choir and during this time began to harmonise Lithuanian folk songs, while in 1907 he became one of the founders of the Lithuanian Art Society, upheld the idea of *Tautos namai*, headed the *Vilniaus kanklės* choir, organised a second art exhibition, wrote articles on art and music – his goal was to educate society on what was real, individual, and Lithuanian in art.

The relationship of Čiurlionis' work with the cultural group *Jaunoji Lenkija* is explored in detail. Radoslaw Okulicz-Kozaryn's book *Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių* presents the personalities within and ideas of *Jaunoji Lenkija*, one of the sources of Čiurlionis' artistic aspirations. Although in Warsaw he was considered a successor of the Polish poet Juliusz Słowacki, Čiurlionis separated himself from the followers of the tradition of Polish romanticism in Vilnius, the modern Polish neo-romantics. Music and painting, sights and sounds helped him create his own mythology of Lithuania's spirit and the Lithuanian Rebirth. Although Čiurlionis never live to see Lithuania's declaration of independence in 1918, his work had great significance to and influence on this event.

LIETUVIŲ LIAUDIES KOSTIUMO REKONSTRAVIMAS IR GAMYBA XX AMŽIUJE

Teresė JURKUVIENĖ

Straipsnio tikslas – apžvelgti lietuvių tautinio kostiumo kūrimo istoriją nuo 1900 metų iki XX a. pabaigos vienu aspektu – kaip pastangas (bandymus) rekonstruoti liaudies kostiumą. Skirtingais laikotarpiais kostiumo kūrėjų siekiai, galimybės ir tautinio kostiumo kūrimo metodika gerokai skyrėsi, tad mūsų kultūroje buvo įsitvirtinę skirtingi jo modeliai. Ilgą tautinio kostiumo formavimosi procesą lydėjo sistemingas žinių kaupimas ir naujų požiūrių proveržiai.

Reikšminiai žodžiai: *tautinis kostiumas, liaudies drabužiai.*

Tautinis kostiumas nėra savarankiškas kūrinys. Tai nulėmė jo kilmė ir paskirtis bei privalomas ryšys su tradicine kaimo apranga, liaudies kostiumu. Kuriant tautinio kostiumo modelius taikyti du metodai: liaudies kostiumų kopijavimas ir laisvas interpretavimas. Ir vienu, ir kitu naudotasi nuo pat pirmųjų tautinių kostiumų atsiradimo. „Vietinių“ kostiumų fiksavimas ir rinkimas kaime sutapo su jų kopijavimo pradžia, o kai kostiumus pradėjo gamintis kaimo bendruomenei nepriklausę gyventojų grupės, prasidėjo įvairiausios jų interpretacijos. Naudoti metodai lėmė skirtingų tautinių kostiumų atsiradimą, jų santykis su autentiškais kaimo rūbais taip pat skyrėsi. Tad bendriausia prasme tautinius kostiumus galima skirstyti į kopijas, kartojančias (ar bent siekiančias pakartoti) liaudies kostiumų formas, ir stilizuotus kostiumus – laisvesnes liaudies drabužių interpretacijas. Ir kopijos, ir laisvos interpretacijos, savo ruožtu, gali būti sisteminamos pagal jų kūrėjų nuostatas ir pasiektą rezultatą. Šiame straipsnyje paliksime nuošalėje sąmoningai kurtas laisvesnes tautinio kostiumo interpretacijas ir apžvelgsime tik lietuvių tautinio kostiumo istorijoje išryškėjusias pastangas sukurti „tikslų kostiumą, kuris atitiktų kaimo aprangą.

Liaudies dailės tyrimų istorija glaudžiai susijusi su amatų ir verslo raida. Tyrimai, kurių praktinis tikslas yra užtikrinti amato bei vietinių tradicijų tęstinumą, dažnai pasitarnauja ideologinių, socialinių ar ekonominių problemų sprendimui. Jie tampa tarsi tiltu, jungiančiu tradicinę liaudies dailę ir šiuolaikinius amatininkų dirbinius, kurių gamyba kartais išvystoma iki reikšmingos vietinės pramonės šakos, įsiterpiančios į modernią ir postmodernią kultūrą, o iš dalies – ir į šalies ekonomiką.

Tai būdinga ir liaudies drabužių tyrimams. Pastarieji beveik visose šalyse buvo pradėti siekiant paskatinti tautinių kostiumų kūrimą ir gamybą. Tam tikrais laikotarpiais suintensyvėję nacionaliniai siekiai ir jausmai lemdavo visuomenės norą vilkėti tautinius kostiumus, o pastarųjų poreikis dažniausiai skatindavo ir spartindavo šiam tikslui pasiekti būtinus akademinius tyrimus. Visuomenės entuziazmui išaugus atsirasdavo ir kostiumų gamintojų, atsidavusių šiai idėjai arba įžvelgusių sėkmingo verslo perspektyvą. Nors nacionalinių kostiumų mada kiekvienoje šalyje formavosi savarankiškai, tačiau, kaip ir kultūrinis nacionalizmas, plito Europoje tarsi „internacionalinė pandemija“ (Leersen 2006: 566). Tie patys arba labai panašūs procesai vyko daugumoje šalių, nors ir skirtingu laiku (Trevor-Roper 1983). Nepriklausomai nuo laikotarpio, kada įsijungta į tautinio kostiumo gerbėjų gretas, visur pasireiškė tam tikri dėsningumai, organizuojant kostiumų gamybą kilo panašios problemos.

Jos tapo akivaizdžios vos susiformavus tokios aprangos sampratai. Išeiginiai liaudies kostiumai buvo gana sudėtingas XIX a. vietinės mados drabužių komplektas. Visur jis rėmėsi panašia gamybos baze: didžiąją dalį darbų atlikdavo valstiečių ūkio moterys, kurios dažniausiai naudodavo vietinę žaliavą: linus, vilną, odą ir pan. Drabužių gaminimas įsipindavo į kasmetinių ūkio darbų tėkmę – nebūdavo galimybės jiems skirti daug laiko. Moterys negalėjo atitrūkti nuo ūkininkavimo ir užsiimti ne savo šeimai skirtų, o papildomų drabužių gamyba. O kai kuriuos, dažnai pačius sudėtingiausius aprangos elementus, reikalaujančius ypatingai daug darbo bei laiko, kaimo gyventojos susikurdavo tik kartą gyvenime, dažniausiai vestuvėms, nes vėliau jiems

nebegalėdavo skirti tiek laiko. Net kai kurias paslaugas teikiantys amatininkai, gyvenantys konkrečiame areale, dirbdavo tik vietinei bendruomenei, o jų uždarbis tebuvo papildomos ūkininkaujančio asmens pajamos. Kai susiformavo tautinio kostiumo fenomenas, tokių tik savo reikmėms daromų dirbinių paklausa išaugo ir peržengė vietinės bendruomenės ribas. Juk pirmieji tautinio kostiumo entuziastai būdavo miesto, aukštuomenės ar šviesuomenės atstovai. Bet paaiškėjo, kad užsisakyti pas kaimo moteris, kad jos sukurtų tradicinius drabužius, yra labai sudėtinga, o taip įsigyti didesnį jų kiekį – netgi neįmanoma. Tokią paslaugą galėjo teikti tik tikri amatininkai, ne tik vietiniai, bet ir labiau įgudę miesto meistrai, prisitaikę prie naujai iškilusių poreikių ir šioje situacijoje įžvelgę komercines galimybes. Netgi XIX–XX a. pradžios pramonės įmonės šią sritį atrasdavo kaip naują veiklos lauką. Tačiau tokios permainos – ne tik vartotojo, bet ir gamintojo pasikeitimas – neišvengiamai keitė ir patį drabužį. Net palikę nuošalėje kaimo bendruomenei nepriklausančių tautinio kostiumo vilkėtojų sugalvotus pakeitimus bei korekcijas, darydami prielaidą, kad naujųjų kostiumų dalys buvo gaminamos turint prieš akis pilnaverčius, kaimo vietovėse vis dar dėvimų drabužių pavyzdžius, turime pripažinti, kad, pasikeitus gamintojui, dėl objektyvių priežasčių ir subjektyvių pageidavimų kostiumų gamyba vis tiek keitėsi: vietoj tradicinių vietinių žaliavų ieškota lengviau įgyjamų pramoninių, o siekiant padidinti darbų našumą, kai kurie aprangos elementai neišvengiamai turėjo būti supaprastinti, tad ir menkesnės vertės ar pan.

Liaudies kostiumui virstant tautiniu, keičiantis jo gaminimo būdui – kai tai, kas daryta tik sau, virto preke, – žinoma, įvyko didelės permainos, kurias lydėjo ir kiti vienalaikiai procesai: kaimuose nyko tradicinė apranga. Vos kilus susidomėjimo tautiniu kostiumu bangai kai kuriose vietovėse visi dar vilkėdavo ir vertino tradicinius drabužius, bet ilgainiui jie pradėjo nykti. Todėl kartais tradicinė apranga likdavo neužfiksuota arba užfiksuota netiksliai, tad ir atkurti nebuvo lengva. Senovinės nešiosenos ypatumai trynėsi iš vietos gyventojų atminties. Kai tradicinė apranga jau nebebuvo visuotinai dėvima, rasti išlikusių rūbų ar nors žinių apie jų dėvėjimo, komplektavimo, derinimo madą, taip pat apie tradicines technologijas, buvo vis sudėtingiau. Ne vienos Europos valstybės patirtis liudija, kad netgi XIX a. pab.–XX a. pradžios tautinio kostiumo entuziastams, siekiantiems teisingai atkurti, tinkamai suderinti ir tradiciniu būdu vilkėti liaudies drabužius, tai buvo gana didelis iššūkis. Antai, čekų dramaturgas Vilemas Mrštikas, kurio drama „Maryša“, buvo pastatyta Prahoje XX a. pradžioje, atsiveždavo moraves kaimo moteris, kad jos padėtų aktorėms teisingai apsirengti spektakliui pasiūtais tradiciniais drabužiais (Dvořáková 1999: 396). Latvių tautinio kostiumo tyrinėtoja Anetė Karlsonė rašo, kad pirmųjų Latvijos dainų švenčių metu vilkėtų tautinių kostiumų deriniuose būta istorinių paklaidų, siekiančių beveik šimtmetį (Karlsone 2013: 183).

Laikui bėgant didžioji dalis tautinių kostiumų gamintojams svarbių ir reikalingų pavyzdžių iš kaimų persikėlė į muziejus. Vis dėlto ir šie rinkiniai ne visada būdavo išsamūs, ne visi turėdavo tikslias metrikas. Muziejų rinkiniai visada atspindėjo požiūrio į liaudies kultūrą ir į kaimiečių aprangą raidą. Dažnai kolekcijos atstovavo jų sudarytojų požiūriui (Rachbauer 1984: 190–193). Tad, norint jas tinkamai įvertinti ir panaudoti, reikėjo specialių žinių bei gebėjimų. Taip radosi sistemingų ir nuoseklių mokslinių tyrimų būtinybė, turėjusi užtikrinti ir profesionalią esamų duomenų interpretaciją. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Europos valstybėse, kuriose tautinis kostiumas jau buvo tapęs reikšmingu nacionalinės kultūros reiškiniu, formavosi kostiumo sklaidos centrai, kuriems priklausė tautinių kostiumų gamintojai, suburti į draugijas ar kooperatyvus, kartais įdarbinti specialiose įmonėse, ir kultūros įstaigos ar organizacijos, apsiimančios ir pajėgiančios nustatyti arba sukurti dauginimui tinkamus tautinio kostiumo modelius. Ankstyviausios organizacijos, tapusios pavyzdžiu kitiems, buvo 1910 m. įsteigta norvegų *Norges Husflidslag,* švedų *Hemslöjdn*. Austrijoje skandinavų pavyzdžiu kūrėsi regioniniai *Heimatwerk*. Pastarosios organizacijos buvo itin sėkmingo gamintojų sambūrių ir jiems talkinančių liaudies drabužių tyrinėtojų bendradarbiavimo pavyzdžiai. Visa Austrijos tautinių kostiumų raidos istorija yra pasakojimas apie tai, kaip specialistas, vadovaujantis vienam iš *Heimatwerkų*, paprastai besidarbuojantis konkrečios žemės (t. y. teritorinio padalinio) etnografijos muziejuje, suformuodavo tautinio kostiumo sampratą, kuri būdavo pripažįstama pavyzdine. Po kiek laiko jau kitam *Heimatwerkui* atstovaujantis iškilus kostiumo tyrinėtojas perimdavo iniciatyvą ir, remdamasis naujais moksliniais pasiekimais ir visuomenės poreikiais, kažkiek pakeisdavo požiūrį į kostiumų atkūrimą ir jo gamybos metodus (Huemer 1984: 183–188). Beveik visi reikšmingi Austrijos liaudies ir tautiniam kostiumui skirti leidiniai yra išleisti asmenų, kurie buvo tiesiogiai

susiję ir su kostiumo gamintojais: dr. Viktoras fon Gerambas (Viktor von Geramb) buvo Štirijos *Heimatwerko* įkūrėjas, Gertrūda Pesendorfer (Gertrud Pesendorfer), kurios 1938 m. išleista knyga (Pesendorfer, Karasek 1938) padarė įtaką ne tik austrų, bet ir kitų Europos tautų kostiumų interpretavimo metodams, dirbo Tirolio liaudies meno muziejuje ir Tirolio *Heimatwerke*, o dr. Francas Lipas (Franz Lipp) – Linco *Heimatwerke*. Glaudus kostiumo tyrinėtojų, muziejų ir kostiumo gamintojų bendradarbiavimas – iki šiol daugumoje šalių vyraujanti praktika, lemianti kryptingą liaudies drabužių tyrinėjimą ir rekonstravimą.

Lietuvių tautinio kostiumo istorija prasidėjo tik XIX ir XX a. sandūroje, gerokai vėliau nei daugumoje Europos šalių. Kaimiečių tradicinė apranga lietuvių gyvenamoje teritorijoje tuo metu jau baigė nykti. XIX amžių šalis gyveno padalinta tarp Rusijos ir Vokietijos imperijų. Kultūrine prasme Didžioji Lietuva buvo paversta gilia provincija, kurioje po 1963 m. sukilimo įvedus spaudos ir kitokios kultūrinės veiklos draudimus, praktiškai neliko vietos viešiems, ideologiškai įprasmintiems tautinio kostiumo pasirodymams. Nedidelė Mažosios Lietuvos teritorija, tuo metu valdoma Vokietijos, buvo gerokai nutautėjusi: 1890 m. išleistame kapitaliniame leidinyje, pristatančiame ne tik vokiečių, bet ir visų šioje valstybėje buvusių tautinių mažumų liaudies drabužius, lietuviai vadinami nykstančia tauta (Kretchmer 1977). Tačiau kaip tik šioje nedidelėje teritorijoje pradėti kurti lietuvių tautiniai kostiumai.

PIRMIEJI XX A. DEŠIMTMEČIAI. MAŽOJI LIETUVA

Nors lietuvininkų tautinio atgimimo veikėjai pagrįstai skundėsi dėl Vokietijos vykdomos mažumų nutautinimo politikos, tačiau kaip tik vokiečių administracija paskatino pirmuosius viešus lietuvių liaudies kostiumo parodymus. Jie buvo proginiai: raginta pasipuošti tautiniais kostiumais sutinkant Rytprūsius vizituojančius karališkuosius asmenis, taip pat lietuvių delegacijai vykstant jų pasveikinti į Berlyną ar per liaudies dirbinių muges, kurios buvo globojamos vokiečių aukštuomenės damų. Žinoma, ideologinis šių iniciatyvų tikslas buvo puoselėti lojalumą Vokietijai, o ne stiprinti nacionalinius lietuvininkų siekius. Minėtų pasirodymų metu būdavo sukviečiami vietiniai žmonės, tikrieji kaimiečiai, vilkintys savais, autentiškais išeiginiais drabužiais. Organizatoriams rūpėdavo atrasti lietuvninkų, turinčių kuo senesnio stiliaus aprangą.

Lietuvininkų šeima iš Rusnės. 1900 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM). *XIX a. pab.–XX amžiaus pradžios autentiška konservatyvi kaimo apranga.*

Patys lietuvininkai tautinį, specialiai pasigamintą kostiumą pradėjo vilkėti 1900 metais. Rugsėjo 3 dieną įvyko pirmasis tautiniais drabužiais vilkinčių Tilžės lietuvių giedotojų draugijos pasirodymas Jokūbynės parke (Iš Lietuwos 1900: 3), o rugsėjo 22-ąją, pasipuošus šiais rūbais, dalyvauta eitynėse pagerbti kaizeriui Vilhelmui II, atvykusiam į Tilžę karalienės Luizės paminklo atidengimo proga (Iš lietuvininkų 1900: 252). Su 1900 m. tautinio kostiumo pradžią siejo ir Vydūnas (Vydūnas 1911: 4). 1911 m. laikraštyje „Jaunimas“ atspausdintoje „Apžvalgoje“ jis išvardijo veiksnius, kurie, jo nuomone, prisidėjo prie lietuviško tautinio kostiumo susiformavimo. Tai specialios mugės-parodos Drezdene, Gumbinėje, Berlyne, Alenšteine, Jurgio Zauerveino organizuotos šventės (Iš Lietuwos 1893: 2; 1893a: 3; Lietuwininkų susirinkimas 1893: 1) ir „Lietuvių literatūros draugijos“ („Litauischen Literarischen Gessellschaft“) 1905 m. įkurtas nedidelis muziejus „Lietuviškas namas“ Tilžėje. Jis pats kostiumo tyrimus atlikęs 1902 metais, tuomet buvusios parengtos ir fotografo R. Minclofo (R. Minzloffo) skaidrės (Vydūnas 1911: 5), o „platesnius

aprašymus“ paskelbęs „Naujojoje lietuviškoje ceitungoje“ ir keliuose vokiečių laikraščiuose 1904 metais. Pažymėtina, kad tarp nurodytų šaltinių nepaminėtos svarbiausios vokiečių atliktos lietuvių liaudies kostiumo fiksacijos. Dar 1890 metais aštuoni detalūs Rytprūsių lietuvių kostiumo piešiniai buvo paskelbti Alberto Krečmerio „Didžiosios tautinių kostiumų knygos“ antrajame leidime (Kretchmer 1890: il. 11, 12), o jo modeliais tapę drabužiai (sukomplektuoti į tautinius kostiumus, o gal net įsigyti pilni komplektai!) tikriausiai buvo atrasti Berlyno muziejuje. Neminimi ir Eduardo Gizevijaus piešiniai, saugoti Karaliaučiuje (kai kurie iš jų buvo patekę ir į „Lietuvišką namą“ Tilžėje) arba F. S. Boko (F. S. Bocko) piešiniai, nors matyti, kad Vydūnas jais rėmėsi kurdamas savo rekonstrukcijas. Lyginant su „vokiškąja“ medžiaga matyti, kad lietuviai XX a. pradžioje rinko ir tyrė etnografinę medžiagą tik mėgėjiškai ir fragmentiškai, jų veikla nuspalvinta naivaus romantizmo. Pavyzdžiui, seniausią, t. y. XIV a. ir dar ankstyvesnę aprangą, Vydūnas sakėsi nustatęs, remdamasis folkloru ir žmonių prisiminimais. Sunku patikėti, kad Vydūnas nežinojo apie A. Kretchmerio knygą, o Berlyne saugomi kostiumai lietuviams buvo žinomi ir iš minėtųjų parodų-mugių (Iš Lietuwos 1908: 2; Gaigalatis 1908: 1). Turint omenyje Vydūno skelbtų pažiūrų visumą, tikėtina, kad vertindamas lietuvių būtį „po Žalgirio“ kaip dorovės ir lietuviškos dvasios nuosmukį, analogiškai mąstė ir apie nešioseną: stilių kaita taip pat reiškė regresą, tad jam nerūpėjo atkurti XIX a. vidurio lietuvininkų kostiumų. Vydūno rekonstruoti istoriniai XIV–XIX a. lietuvių moterų drabužiai (Vydūnas 1932: 265, 285, 301, 341, 377) tikriausiai apie 1904 m. buvo pagaminti talkinant Martai Raišukytei, jo ištikimai bendražygei ir aistringai Vydūno požiūrio populiarintojai (Raišukytė 1904: 281–282), bet jie nebuvo dauginami ir nepaplito.

1911 m. trijuose laikraščio „Jaunimas“ numeriuose buvo publikuotas M. Raišukytės straipsnis „Apie motriškus drobinius“ – dar vienas bandymas, jos nuomone, vertingiausius istorinio lietuvių kostiumo bruožus perkelti į šiuolaikinę aprangą, tuo būdu sukuriant modernią „lietuvišką madą“ (Raišukytė 1911)[1]. Tai vienintelis aptariamojo laikotarpio straipsnis Mažojoje Lietuvoje, kuriame teikiami konkretūs praktiniai patarimai. Jie gana išsamūs, tačiau jų nagrinėjimas mus nuvestų į šalį nuo tiriamos problemos, nes M. Raišukytės idėja buvo sukurti ne tautinį kostiumą (anot jos, tinkamą tik *regyklai*, t. y. scenai), o nacionaliniais bruožais pagrįstą visavertę buitinę aprangą. Kita vertus, kai kurie jos teiginiai atskleidžia ir tautinio kostiumo gamybos aktualijas, nurodomi tradicinių drabužių bruožai, kuriuos svarbu išsaugoti. Ypač pabrėžiama, kad drabužių lietuviškumą geriausiai užtikrintų namudinė jų gamyba, nes „lietuviškas skonis ir būdas <...> aiškiausiai apsireiškia, kur lietuvės dar pačios verpia ir audžia. Audimas pirm viso galės būti tikrai lietuviškas. Čia svetimųjų intekmė labai menka“ (Raišukytė 1911: 11–13). Puošti drabužius taip pat rekomenduojama pačių moterų sukurtais rankdarbiais.

Ar M. Raišukytės patarimai buvo praktiškai įgyvendinti? Nėra duomenų, kad kas nors būtų pasinaudojęs rekomendacijomis, kaip pasigaminti išeiginius, marginę primenančius drabužius. Siūlomi kasdieniai drabužiai labiau priminė to meto kaimiškus drabužius, adaptuotus pagal emancipuotos moters sveikatos ir higienos supratimą. Bet mieste kaip kasdieniai rūbai jie neprigijo. Galime numanyti, kad naminių audinių ir rankdarbių svarbos iškėlimas turėjo įtakos ne tik M. Raišukytės aplinkos moterims, bet ir padėjo pagrindus vėlesniam jų panaudojimui. Baltos spalvos, kaip archajiškiausios ir „dvasingiausios“, sureikšminimas galėjo prisidėti įtvirtinant naujai pasigaminamas baltas, ornamentais puoštas prijuostes. M. Raišukytė ir jos suburtos draugijos moterys audė daug juostų, kurias eksponavo Vilniuje rengtose Lietuvių dailės draugijos parodose. Jos dažnai ryšėtos prie lietuvininkių tautinių kostiumų, tai prisidėjo prie šių audinių, kaip savarankiškos meno rūšies, plitimo. Gali būti, kad čia kilo vėlesniais laikais įsigalėjęs būdas moterų ir vyrų liemenes, švarkus ir kitus tautinius drabužius apvedžioti siauromis rinktinėmis juostelėmis – kaime taip beveik nedaryta.

Peržvelgus duomenis apie pirmaisiais XX a. dešimtmečiais Mažojoje Lietuvoje vilkėtus tautinius kostiumus (tiesa, apie juos galime spręsti daugiausia iš fotografijų[2]) matyti kai kurios tendencijos, kurios nesutampa su M. Raišukytės, drauge ir Vydūno, pageidaujamu tautinio kostiumo modeliu. Visų pirma, gana gausiai naudojami ne tik naminiai audiniai, bet ir pavieniai autentiški kaimo drabužiai, ypač sijonai, platūs ir stipriai įveržti, kartais smulkiai gofruoti. Rekomenduotu saikingumu nepasižymi nei labai

1 Plačiau (Jurkuvienė 2013).

2 Pavyzdžiui, fotografija „Šaltinyje“ – ,,Birutės“ draugijos giesmininkai“ (1909, Nr. 35, p. 552).

Tilžės lietuvininkių chorisčių tautiniai kostiumai. XX a. 1 deš. Saugoma LLMA.
XX a. pradžiai būdingos plačiai suvarstytos moteriškos liemenės.

stipriai suveržtos liemenės (dažniau siūtos iš tamsių fabrikinių audinių), nei perdėtai plačios marškinių rankovės. Prijuostės dėvimos visuotinai, jos dažniausiai siauresnės negu kaime, norint išsaugoti liemens grakštumo įspūdį. Vyrauja baltos, sudarančios ryškų kontrastą sijonui, o audžiamos jos taip, kaip kaime tebebuvo audžiami baltieji audiniai: patalynė, staltiesės, rankšluosčiai. Siekiant kiek įmanoma sumažinti liemens apimtį, autentiškų kaimiškų išeiginių marškinių detalės būdavo apkarpomos ir įsiuvamos į mažesnės apimties, „miestiškai“ sukirptas palaidinukes. Tokios sudėties tautinis kostiumas yra gana artimas vokiškiems *dirndl* variantams. Įspūdį dar sustiprina platus išraiškingas liemenės suvarstymas paliekant tarpą tarp jos kraštų. Jis primena tuo laiku Europoje plačiai žinomus, Tiroliui būdingus kostiumus.

Reikia pastebėti, kad pirmieji tilžiškių lietuvininkių tautiniai kostiumai buvo pasisiūdinti anksčiau, negu Vydūnas pradėjo savo tyrimus, galimas dalykas, tik reaguodamas į savo chorisčių 1900-ųjų metų kostiumus. Galima spėti, kad kostiumus besisiuvančios moterys, neturėdamos tikslių pavyzdžių, savaip interpretavo didesnei Europos daliai bendrą tautinio kostiumo drabužių komplektą, labiausiai žinomą iš konkrečių pavyzdžių, plintančių iš vokiškųjų Alpių ir savaip adaptuojamų daugelyje aplinkinių kraštų. Naminių drabužių ir audinių panaudojimas buvo gana populiarus tiek dėl patogumo – kol tų audinių buvo galima nesunkiai gauti kaimuose, – tiek dėl tebegyvų atsiminimų apie naminių dirbinių vertinimą parodose bei mugėse.

Apie tai, kaip turėtų atrodyti lietuvininkių tautiniai kostiumai, atrodo, nebuvo diskutuojama – bent jau spaudoje nėra diskusijos atspindžių. Pažymėtina, kad ir Vydūnas su M. Raišukyte nesiskundė dėl to, kad jų labiausiai vertinta „senovinė apranga“ taip ir nepaplito. Vydūnas net greta savo istorinių rekonstrukcijų (pavadintų *alten tracht*) publikavo choristės nuotrauką su būdingu tautiniu kostiumu, pavadinęs jį *volkstracht* ir pripažinęs prigijusia realija.

Apibendrinant aptariamu laikotarpiu vyravusį kostiumo modelį reikia pasakyti, kad jis buvo labai svarbus kaip pirmtakas ir atsparos taškas tolesnei lietuvių tautinio kostiumo raidai.

PIRMIEJI XX A. DEŠIMTMEČIAI. DIDŽIOJI LIETUVA

Didžiojoje Lietuvoje tautinis kostiumas reikšmingai plisti pradėjo nuo 1905 metų, pasibaigus spaudos ir kai kurios kitos kultūrinės veiklos draudimams. Iš trumpų pasisakymų to meto spaudoje aiškėja, kad „lietuviški“ kostiumai dažnai būdavo labai prasti. Kostiumas turįs būti „tikras“, tai yra paremtas etnografine medžiaga, tačiau „lietuviškas“ dažnai toks nesąs.

Didžiojoje Lietuvoje muziejų ar kitokių sutelktų informacijos šaltinių apie liaudies drabužius tuo metu nebuvo. Šiek tiek gerai iliustruotų šios tematikos publikacijų dar XIX a. buvo skelbta Lenkijos periodikoje (pvz., „Wies iliustrowanna“), bet XX a. pradžioje Lietuvoje jos nebuvo minimos, galbūt ir nežinotos. Nuo 1907 m. vykstančiose Lietuvių dailės parodose eksponuota juostų, prijuosčių, karolinių, tačiau tai tebuvo nedideli aprangos priedai (išskyrus prijuostes), ir tuos dalykus matė tik parodų lankytojai. Tautinius kostiumus siuvantys arba apie juos rašantys asmenys rėmėsi savomis žiniomis ir kaime matyta apranga. Be to, matyti, kad lygiuotasi į analogiškus kitų tautų nacionalinius kostiumus.

Iš publikuotų pasisakymų susidaro įspūdis, kad pirmaisiais XX a. dešimtmečiais Didžiosios Lietuvos šviesuomenė buvo linkusi sukurti tiksliai liaudies drabužius kopijuojantį kostiumą, skirtą ypatingoms progoms. Šis požiūris smarkiai skyrėsi nuo Vydūno ir M. Raišukytės skelbiamo kvietimo kurti iš esmės šiuolaikinę aprangą etnine dvasia. Ironiška, bet Mažojoje Lietuvoje amžiaus pradžioje atkurti autentiškus drabužius būtų buvę lengviau, ypač jei būtų veiksmingai pasinaudota vokiečių sukaupta medžiaga. Tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje stokota visko: muziejų rinkinių, ikonografinių šaltinių. O dar svarbiau, kad tarp kultūros veikėjų nebuvo žmonių, kurie būtų kryptingai telkę jėgas ir rūpinęsi šiuo darbu nors tiek, kiek Vydūnas ir M. Raišukytė. Todėl į klausimą, kokia etnografine medžiaga buvo grindžiamas pirmųjų XX a. dešimtmečių tautinis kostiumas, galima atsakyti, kad tai buvo beveik vien atsitiktinės, nesusistemintos atskirų asmenų žinios. Iš esmės, visuotinai priimta buvo tik privaloma moteriškų drabužių komplekto sudėtis – marškiniai, liemenė, sijonas, prijuostė. Tokios pat dalys sudarė ir kitų kaimyninių tautų – vokiečių, lenkų, latvių, švedų bei kt. kostiumus, kurie buvo tapę kaip ir neginčijamais „tipiško“ tautinio kostiumo etalonais. Kita vertus, tos pačios dalys – tai tikrai buvo žinoma – seniau, o kai kur ir tuo metu, vilkėtos Lietuvos kaime. O štai dėl to, kas būdinga kiekvienam „lietuviško“ kostiumo drabužiui, sutarta nebuvo, bet kadangi neturėta nei konkrečių jų pavyzdžių, nei tyrimų, tokio susitarimo ir negalėjo būti.

Minimu laikotarpiu konkretūs tautinio kostiumo pavyzdžiai beveik nebuvo populiarinami ir spaudoje. O publikuotose nuotraukose dėl prastos poligrafijos dažniausiai galima pamatyti tik kokia buvo kostiumo sudėtis ir numanyti bendriausias audinių charakteristikas (standumą, šviesumą). Tad šios nuotraukos ir spaudoje skelbti šykštūs aprašymai vargiai galėjo pagelbėti kostiumo kūrimo entuziastėms. Greičiau jie tik šiek tiek koreguodavo pačių moterų susirinktą informaciją: savo akimis matytus kitų moterų tautinius kostiumus, žinias apie seniau vilkėtus kaimo drabužius. Pavyzdžių stigo visiems. Tarkim, Latvijos lietuviai, sužinoję apie Vydūno ir M. Raišukytės „Jaunime“ išdėstytą lietuviškų drabužių kūrimo programą, tuoj pat išreiškė viltį, kad bus sulaukta ir „vaizdų“, pagal kuriuos lietuvaitės galės juos siūdintis (Iš Lietuvos: lietuvaitės 1912). Tačiau nei vaizdų, nei tuo labiau specialių leidinių neatsirado.

Netrukus prasidėjo pirmieji ginčai, koks kostiumo modelis būtų „teisingas“. Jie tiksliai atskleidžia situaciją: visuomenė norėjo turėti tautinį kostiumą, bet jo modelis nebuvo nustatytas, o siūlomi variantai neturėjo rimtesnio pagrindimo. Pirmoji diskusija įvyko 1905 m. „Lietuvių laikraščio“ puslapiuose. Ji prasidėjo atsakymu skaitytojai, besidominčiai, koks tautinis kostiumas būtų „tikras“. „Maždaug tikresni rūbai“, anot P. Zaukos, būtų tokie:

> <...> Balti marškiniai ar bluzka, kyklikas <...> juodo aksamito be guzikų, bet kriutinė privalo būti su šniurkeliu papuošta <...>. Aplinkui kykliko gali būti galiuoninis šniūrelis, bet galima apsieiti ir be to. Kyklikas gali būti su danteliais, bet be dantelių daugiau priduoda gracijos (figūros). Sijonas žalios spalvos trumpokas, tik ne per daug, kad matomos būtų čeverykos, bet be kontrakvaldų ir be dantelių, arti padalkų galima apsiūti galiuoniniu šniūreliu. Apatinė balta jupa iš po žalios neturi būti matoma. Prikaištėlis gali būti įvairaus dažo ir išsiuvimo, bet atsakančiausias baltas, ne perplatus ir ne perilgas. Pagražinimui kaklo ir geltonų <...> kasų reikalingi karoliai ir žalių rūtų vainikėlis su kaspinėliu.

Buvo pridėta ir iliustracija – nuotrauka su būreliu chorisčių (Zauka 1905: 153).

Pivašiūnų choras, vadovaujamas kunigo Alfonso Petrulio. 1912 m. Saugoma LNM.
Kai kurios moterys ir merginos vilki Didžiajai Lietuvai būdingus XX a. pirmųjų dešimtmečių tautinius kostiumus.

Pacituotasis šiek tiek patrumpintas aprašymas aniems laikams – labai išsamus, net šiandien jis išlieka stebėtinai informatyvus, atskleidžiantis net ir tai, kas buvo nerekomenduojama, bet, matyt, daryta. Aprašytasis kostiumas yra tiesiog „lietuviškas“, nesiejamas su jokia konkrečia vietove, regionu ar etnografiniais duomenimis (Lietuvaitė 1905: 202; Apie lietuviškus 1905: 386–387). Nebeminimos ir naminės medžiagos, nereikalaujama atkartoti tradicinių siuvimo ar puošybos būdų, tokį kostiumą lengvai galėjo pasigaminti ir miestietės. Pasiūlyta sąlygiška schema nebuvo tiesioginė liaudies drabužių interpretacija, o apytikris sekimas kitu, galbūt lietuvininkų kostiumo modeliu. Amžiaus pradžioje Vilniaus inteligentai domėjosi, kaip buvo kuriamas Mažosios Lietuvos kostiumas, skelbė informaciją apie tautinių kostiumų konkursus, vykusius Tilžėje ir Klaipėdoje (Gerulis 1907: 3). Aprašytame modelyje galime atpažinti ir lenkiško Krokuvos kostiumo atgarsių (pvz., jam priskirtini išryškinti liemenės „danteliai“, galbūt ir daugiaeiliai karoliai, mielai dėvėti Didžiojoje Lietuvoje ir visai nedėvėti Mažojoje). Daugumą tokių kostiumų moterys pasisiūdavo pačios ar padedamos savo siuvėjų. Pirmojo XX a. dešimtmečio nuotraukose dažnai matyti, kad prijuostės tikrai būdavo „įvairaus išsiuvimo“: jų pakraštys dažniausiai siuvinėtas kokiais nors to laiko augaliniais ornamentais, šiaip būdingais staltiesėlėms ir pan.

Atskirą, nors anuo metu iš kitų tautinių kostiumų neišskirtą grupę sudarė to meto kaimiečių tautiniai kostiumai. Jų atsirado nemažai, dažniausiai kaimo parapijose, kur vietinės merginos, tautiškai nusiteikusių kunigų paskatintos, nesunkiai susikomplektuodavo kostiumus, panaudodamos naminius audinius, gana dažnai ir autentiškas prijuostes, sijonus (kurie buityje jau nebebuvo dėvimi). Pasitaikydavo net tikrų senovinių liemenių, kartais persiūtų pagal naujus rekomenduojamus pavyzdžius. Tačiau dažniausiai netgi ir šiuos pusiau autentiškus tautinius kostiumus puošdavo savotiškas to laikotarpio „firminis ženklas“ – ankstyviesiems tautiniams kostiumams būdinga juoda liemenė plačiai suvarstyta ant krūtinės.

Šiuo laikotarpiu buvo padėti pagrindai labai laisvoms tautinio kostiumo interpretacijoms, kai pasitenkinama kaimo kostiumo sudėtį tik primenančių kelių drabužių, pasiūtų iš atsitiktinių naminių ir (arba) fabrikinių audinių, deriniu. Tokie kostiumai kartais buvo siuvami net ir XX a. pabaigoje, bet jau tik iš taupumo ir dėl neišmanymo.

TREČIOJO XX A. DEŠIMTMEČIO „LIETUVIŠKI“ KOSTIUMAI

Po Pirmojo pasaulinio karo lietuvių tautinio kostiumo kūrimu vėl susirūpinta nepriklausomoje Lietuvos valstybėje. Karo ir pirmaisiais pokario metais tautinis kostiumas buvo vilkimas rečiau nei amžiaus pradžios atgimimo laikotarpiu (Rumšiškis 1918: 3). Tačiau jau antrajame dešimtmetyje ne tik vėl prireikė tautinio kostiumo, bet atsirado ir nemažai naujų jo pritaikymo galimybių. Kostiumo norėjo ne tik bažnytinių procesijų dalyvės, bet ir patriotinių, kultūrinių, religinių organizacijų narės. Ypač visus išjudino pirmoji visos Lietuvos dainų šventė, surengta Kaune 1924 metais. Nors choristėms buvo tik patariama vilkėti tautiniais kostiumais, jais pasipuošė visos.

Bet ir trečiojo dešimtmečio moterims išsiaiškinti, koks tautinis kostiumas būtų „teisingas“, tebuvo menkos galimybės. Tiesa, jau buvo pradėta kaupti konkreti etnografinė medžiaga, nuo 1923 m. Kauno muziejus, įsteigtas 1921 m., pradėjo organizuoti ekspedicijas eksponatams rinkti, o 1925 m. greta Kauno meno mokyklos pastatytoje nedidukėje laikinoje M. K. Čiurlionio galerijoje buvo eksponuojami Lietuvių dailės draugijos ir kai kurie privatūs liaudies tekstilės ir drabužių rinkiniai. Vis dėlto trečiojo dešimtmečio rinkiniuose tebevyravo keli aprangos elementai, daugiausia prijuostės ir juostos. 1927 m. Kaune įvyko įspūdingo Kazio Griniaus prijuosčių rinkinio iš Marijampolės apylinkių paroda, 1928 m. buvo išleistas pirmasis leidinys apie rinktines juostas (Buračas 1928), o 1930 m. pasirodė Pauliaus Galaunės parengta knyga „Lietuvių liaudies menas“ (Galaunė 1930) (tiesa, apie drabužius ten informacijos labai mažai). Etnografinis kupiškėnų vestuvių vaidinimas prisidėjo prie aukštaitiško nuometo išpopuliarinimo. Vis dėlto 1930 m. Antanas Rūkštelė apibendrino gana liūdną ne tik kostiumų, bet ir visų kitų liaudies meno rinkinių ir leidinių situaciją: Lietuvoje neišleistas nė vienas spalvotas meno leidinys, Lietuvių dailės draugija nebeveikia, o M. K. Čiurlionio muziejus tėra laikina galerija, neturinti ekspozicijai vietos (Rūkštelė 1931: 577).

Trečiajame dešimtmetyje vilkėti kostiumai tebebuvo tiesiog „lietuviški“, nesusieti su konkrečia vietove, laikotarpiu. Jie buvo sąlygiški, tai yra tokių kostiumų iš tiesų niekur ir niekada nevilkėta, nors, palyginti su amžiaus pradžia, juos kuriant dažniau stengtasi remtis visuomenei prieinama etnografine medžiaga. Dažniausiai, kaip ir amžiaus pradžioje, tautiniu kostiumu laikytas bet koks

Vilniaus juostų dirbtuvės amatininkės. Apie 1914–1915 m. Saugoma LNM. *Būdingi XX a. pirmųjų dešimtmečių tautiniai kostiumai.*

marškinių, sijono, liemenės ir prijuostės komplektas. Tačiau šis komplektas turėjo daug savitų versijų. Iš šio laikotarpio likę nemažai fotografijų ir šiek tiek kostiumų. Būta ir jų aprašų su patarimais, kaip pasisiūti. Daug ką lėmė ir kostiumo autoriaus žinios. Vienur buvo rašoma, kad tautinis kostiumas esąs ir pigus, ir nesunkiai pasisiuvamas iš gana atsitiktinių audinių (Jadzė 1929: 114–115). Tokius elementarius, dažnai patrumpintus iki madingo ilgio (maždaug sulig keliais) kostiumus paprastai siūdindavosi pavasarininkės (katalikiškos jaunimo organizacijos „Pavasaris“ narės) ar šiaip provincijos merginos. Trumpas, o kartais ir siauras sijonas buvo pasirenkamas ir todėl, kad savininkė ketindavo kostiumą naudoti ne tik kaip simbolinę renginių, choro ar scenos aprangą, bet ir kaip asmeninį išeiginį drabužį, madingo ilgio ir silueto. Skelbti ir profesionalūs patarimai, pavyzdžiui, 1928 m. daugelyje periodinių leidinių pasirodė gana išsamus „teisingo“ kostiumo aprašas. Jį pasirašė Karo muziejaus administracija, o sudarė komitetas, kuriam pirmininkavo Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, dalyvavo dailininkas Antanas Žmuidzinavičius (jie abu buvo laikomi autoritetingais tautinio kostiumo žinovais) ir dar kelios ponios, kurių pavardės nebuvo paskelbtos (Karo muziejaus administracija 1928: 4).

Šiame aprašyme buvo išvardytos šešios privalomos tautinio kostiumo dalys: „galvos papuošalas, marškinėliai, kiklikas, sijonas, prijuostė, gintarai“. Galvos papuošalai ir apdangalai pirmą kartą buvo suskirstyti į merginų ir ištekėjusių moterų. Gana smulkiai aprašytas marškinėlių, kikliko, sijono pasiuvimas. Kaip pati gražiausia, pasiūlyta suvalkietiška prijuostė. Be to, moterims patarta siaustis vilnonėmis arba šilkinėmis skaromis (jos neįrašytos į privalomų dalių sąrašą). Kaip matyti iš vėliau spaudoje skelbtų šio aprašymo paaiškinimų ir patikslinimų, tuometiniams skaitytojams vis tiek liko daug neaiškumų. Tačiau šiandien nesunku atpažinti, kokia etnografine medžiaga rėmėsi aprašo autoriai ir suprasti rekomenduojamo modelio sudarymo principus. Jie nenuoseklūs: derinti drabužiai, kopijuojantys žinomus liaudiškus pavyzdžius (tik neatsižvelgta, kad jie yra iš skirtingų etnografinių regionų) ir pagal to laiko skonį pasiūtos kostiumo dalys – dažniausiai taip modeliuoti marškiniai ir liemenės, nes tuo metu mažiau žinota apie istorines jų formas, kita vertus, jie vis dar turėjo „priduoti figūros“. Remiantis minėtuoju aprašymu 3 deš. pabaigoje–4 deš. pirmojoje pusėje buvo pasiūti beveik visi prestižiniai tautiniai kostiumai. Taip vilkėjo Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugijos narės, moterų šaulių sąjungos vadovybė, kitos Lietuvos elito atstovės. Aprašyme buvo palikta galimybė kostiumą interpretuoti šiek tiek skirtingai, pavyzdžiui, papildyti sava etnografine medžiaga.

Rekomenduoti rankų darbo kaimiški audiniai paskatino prijuosčių audimą, ypač pagal suvalkietiškus pavyzdžius. Daug austa ir juostų, tačiau kostiume jos dažniau naudotos kaip medžiaga pasigaminti prijuostėms, susiūtoms iš plačių šilkinių juostų atkarpų. Tuo laikotarpiu susiformavo ir savitas namie austo kostiumo variantas, kurio sijonui, liemenei ir prijuostei naudotas vienos vyraujančios spalvos audinys. Prijuostė paprastai būdavo išausta pagal suvalkietėms kapsėms būdingą schemą, tai yra su skersai išdėstytais kaišytais keturžiedžių lelijų ornamentais, perskirtais smulkių diminio audimo ornamentų juostomis. Iš pastarųjų būdavo komponuojami ir išilginiai dryžiai sijono audiniui, ir smulkesni skersiniai dimai liemenei. Moterys įsigydavo tokį

Operos solistė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė ir nežinoma mergaitė. XX a. 3 deš. pab.–4 deš. pr. Saugoma LNM.
V. Jonuškaitė-Zaunienė 3-iojo dešimtmečio pabaigoje buvo turbūt įžymiausia tautinio kostiumo ikona. Ji turėjo įsigijusi daug autentiškų arba specialiai užsakytų tautinių drabužių, rėmė tuometines audėjas, pirmoji iš visuomenėje žinomų moterų kūrė „moters, ne jaunos mergaitės“ įvaizdį. Tai matyti ir šioje nuotraukoje, interpretuojančioje žinomos Petro Rimšos skulptūros siužetą.

Merginų, baigusių amatų mokyklą, išleistuvių nuotrauka (detalė). XX a. 3–4 deš. Saugoma LLMA.
Būdingi 3-iojo dešimtmečio trumpi tautiniai kostiumai, dažniausiai vilkėti kaimo merginų. Atkreiptinas dėmesys į prijuostes, pasiūtas iš šilkinių juostų.

audinių komplektą, kartais dar papildytą specialiai austais apvadėliais, skirtais apsiūti liemenei, ir siūdindavosi vienos vyraujančios spalvos – pvz., žalios, tamsiai raudonos, rudos – kostiumą, papildydamos jį plona medvilnine arba šilkine šiuolaikinio sukirpimo palaidinuke arba marškiniais iš specialiai jiems išausto naminio audeklo su įaustais rankovių raštais. Tokių diminiais, šiek tiek kaišytais bei rinktais raštais ornamentuotų 3-iojo dešimtmečio stiliaus kostiumų yra išlikusių iki mūsų dienų, dažniausiai išsaugotų šeimose arba bažnyčiose. Bažnytinėms procesijoms jie tebebuvo gaminami ir XX a. II pusėje: vienodi komplektai „prie vėliavos“ arba altorėlių nešėjoms. Juos ausdavo dažniausiai provincijos audėjos, išmokusios amato tarpukario kursuose, dirbančios meno verslų įmonėse ir pan.

KETVIRTASIS DEŠIMTMETIS: ANTANO TAMOŠAIČIO REGIONINIAI KOSTIUMAI

Pirmojoje ketvirtojo dešimtmečio pusėje padėtis nedaug tepasikeitė, tačiau poreikis nustatyti „teisingą“ tautinio kostiumo modelį didėjo. Prasidėjo diskusijos, kuriose įvardyti du galimi kostiumo kūrimo būdai: tikslus kartojimas buvusios istorinės kaimo aprangos ir jos kūrybiškas perdirbimas, stilizavimas. Etnografinis tikslumas vis dažniau būdavo nurodomas kaip savaiminė vertybė, kuri turėtų nusverti ne tokius reikšmingus modernios estetikos kriterijus. Aistringus straipsnius šia tema rašė Julius Savickis: jo manymu, kaimo merginos, pasimokiusios audimo ir apklaususios senas moteris, galėtų savarankiškai atkurti savo apylinkės drabužius (Savickis 1934: 427–428; 1935: 353–354). Užsimota organizuotai rinkti informaciją apie liaudies drabužius (Šimonis 1934: 131–136.). Paskelbta keletas įdomių straipsnių apie tradicinės kaimo aprangos bruožus (Čilvinaitė 1935: 353–356), tačiau dar nebuvo sisteminių tyrimų, tad iš jų naudos norintiems pasigaminti kostiumą buvo maža. Vis dėlto brendo suvokimas, kad „teisingi“ ir estetiniu požiūriu vertingi tautiniai drabužiai negali būti sukurti ir pasigaminti mėgėjiškai.

Naujas, išbaigtas regioninių kostiumų modelis buvo pristatytas tik antrojoje 4 deš. pusėje, pagrindinis jo autorius buvo dailininkas Antanas Tamošaitis, nuo 1930 m. vadovavęs Žemės ūkio rūmų Namų pramonės skyriui. Šis nepaprastai energingas ir darbštus žmogus iki 1935 metų jau buvo parengęs šešis „Sodžiaus meno“ tomus, kurie nuo ankstesnių leidinių skyrėsi praktine paskirtimi (du iš jų buvo skirti kostiumo detalėms – „Sodžiaus menas. Prijuostės ir žičkų rinkiniai“

Vilniaus Stepono Batoro universiteto Lietuvių studentų sąjungos Studenčių sekcija. Pirmoje eilėje iš dešinės sėdi: Aldona Liobytė, Birutė Verkelytė, J. Tijūnelytė, Onutė Miciūtė, Vanda Siniūtė; antroj eilėj J. Kisielytė, O. Lemešytė, K. Linkaitė, M. Budrevičiūtė; 3 eil. – V. Pilipavičiūtė, A. Skrebutėnaitė. Apie 1937 m. Iš Birutės Verkelytės-Fedaravičienės asmeninio archyvo.

(Kn. 2) ir „Sodžiaus menas. Juostos“ (Kn. 4). (Tamošaitis 1931; 1932) 1935 m. A. Tamošaitis, talkinamas žmonos Anastazijos, pradėjo rengti „Sodžiaus meno“ 7–8 tomą, skirtą tautiniam moterų kostiumui. Iki 1939 m. jis sugebėjo kaimuose surinkti nemažai drabužių (iš jų galėjo sudaryti net 50 kostiumų komplektų), juos susisteminti, parengti ne tik detalius kostiumų piešinius bei aprašus, bet ir suorganizuoti tokių kostiumų gamybą. Įvairiuose periodiniuose leidiniuose abu Tamošaičiai vieną po kito skelbė straipsnius, kuriuose pristatė savą tautinio kostiumo kūrimo sampratą ir atskirų regionų kostiumo bruožus. Didžiausios apimties ir brandžiausi straipsnių ciklai parašyti kaimo jaunimo žurnalų „Jaunoji karta“ ir „Jaunasis ūkininkas“ skaitytojams[3]. Ir pagaliau 1939 m. išleistas kostiumui skirtas „Sodžiaus meno“ tomas (Tamošaitis 1939). A. Tamošaitis knygoje nustatė regionų, pagal kuriuos sisteminami liaudies drabužiai, skaičių (jie septyni) ir ribas, patikslino tipiško moteriško liaudies kostiumo sudėtį, išskyrė svarbiausius kiekvieno regiono drabužių bruožus. ,,Sodžiaus meno“ leidinyje pirmą kartą buvo pateikta gausi vaizdinė medžiaga. Kiekviena aprašoma kostiumo dalis buvo iliustruota juodai baltomis atskirų dirbinių ir jų detalių fotografijomis, kiekvieno regiono aprangą iliustravo keliolika tautiniais kostiumais vilkinčių moterų pilnafigūrių ir pusiaufigūrių nuotraukų. Reprezentatyvios išvaizdos leidinį puošė ir kostiumų spalvinius derinius perteikė 32 įklijos su A. Tamošaičio akvarelėmis, vaizduojančiomis įvairių apylinkių moteris ir merginas. Šioje knygoje pirmą kartą buvo pateiktas nuoseklus, visą Lietuvą apimantis regioninių kostiumų vaizdas.

Tais pačiais 1939 m. išėjo ir kita, mažesnė ir kuklesnė Mikalinos Glemžaitės knygelė apie tautinį kostiumą, skirta moterims šaulėms (Glemžaitė 1939). Joje taip pat pristatyti skirtingų regionų kostiumai, o jų samprata, matyt, buvo perimta iš A. Tamošaičio straipsnių. Knygelė buvo

3 Žurnale „Jaunoji karta“ skelbti šie A. Tamošaičio straipsniai: Žemaičių tautiški drabužiai, 1937, Nr. 6, p. 112–113; Aukštaičių tautiški drabužiai, 1937, Nr. 7, p. 129; Trakų apylinkės tautiški drabužiai, Nr. 8, p ? .; Dzūkių tautiškieji drabužiai, 1937, Nr. 9, p. 174.; Kapsių tautiškieji drabužiai, 1937, Nr. 10, p. 194. O „Jaunajame ūkininke“: Lietuvių tautiški drabužiai, 1938, Nr. 2, p. 20–21; Aukštaičių tautiški drabužiai, 1938, Nr. 3, p. 37–38; Biržų apylinkės tautiški drabužiai, 1938, Nr. 4, p. 5.

papildyta moteriškų liemenių brėžiniais ir rankdarbių pavyzdžiais, tad paranki moterims, kurios norėjo pačios siūdintis kostiumus.

Abi knygos – tai pirmieji tikri lietuvių tautinio kostiumo leidiniai, paskelbę didelį kiekį susistemintos etnografinės medžiagos. Jie turėjo labai didelę reikšmę tolesnei lietuvių tautinio kostiumo raidai: jomis naudojosi kiekvienas vėliau dirbęs tautinio kostiumo kūrėjas, tikslindamas, gilindamas, priimdamas ar atmesdamas čia pateiktas žinias.

Antroje 4 dešimtmečio pusėje dideli pokyčiai vyko ir tautinio kostiumo gamyboje. Nors daug moterų juos tebesisiuvo pačios, atsirado galimybė ir nusipirkti pilnai sukomplektuotą, profesionaliai pagamintą kostiumą. A. Tamošaičiui rengiant knygą, „Marginių“ bendrovėje dirbančios, Žemės ūkio rūmų kursuose apmokytos audėjos pradėjo regioninių kostiumų gamybą (o pagamintų kostiumų nuotraukos jau puošė minėtąjį leidinį). Dar 1937 ir 1938 metais, prieš pasirodant A. Tamošaičio knygai, ,,Birutės“ draugijos skyriai jį dažnai kviesdavosi skaityti paskaitų apie tautinį kostiumą, jų metu lektorius ne tik rodė, bet ir parduodavo pagal naująjį modelį pagamintus kostiumus[4]. A. Tamošaitienė savo sukurtus kostiumus demonstravo 1937 m. Paryžiaus pasaulinėje parodoje, o 1938 m. – Berlyno tarptautinėje amatų parodoje. Pagal A. Tamošaičio knygą „Marginiuose“ pagaminti kostiumai tapo prestižiniai ir, vaizdžiai šnekant, išstūmė kitus 4 deš. pabaigoje atsiradusius regioninių kostiumų gamintojus, pavyzdžiui, šilkinius kostiumų audinius siūliusį „Kauno audinių“ fabriką.

Šiandien pripažįstant didžiulį A. Tamošaičio indėlį kuriant lietuvių tautinį kostiumą, taip pat jo pastangas rekonstruoti tradicinius kaimo drabužius, vis dėlto tenka pasakyti, kad jo pasirinktas metodas, siekiant nustatyti „teisingo“ tautinio kostiumo sampratą, nebuvo tikslus. Dėl labai didelės darbo spartos stigo laiko ir pasirengimo (išsilavinimo) surinktiems drabužiams ištirti. Buvo užsibrėžta pateikti visiškai sukomplektuotus kostiumus, atspindinčius savitą kiekvieno regiono madą. Jau 40–50 metų jais kaime nebuvo vilkima, tad atrasti neišardytus tokių kostiumų komplektus bemaž nebuvo vilties. A. Tamošaičiui teko sudaryti kostiumus iš surinktų pavienių drabužių, remiantis

Mikalina Glemžaitė. Kaunas, 1935 m. M. Smečechausko nuotrauka. Saugoma Kupiškio etnografijos muziejuje.

jų savininkų arba paveldėtojų atsiminimais ir savo, išeivio iš kaimo, asmenine patirtimi. Na, galbūt dar fragmentiškomis žiniomis apie tai, kaip atkurti kitų tautų kostiumai. Sukaupto rinkinio apimtis (ypač Klaipėdos ir Vilniaus krašto drabužių) buvo pernelyg maža, kad būtų galima daryti patikimus apibendrinimus. A. Tamošaitis pristatė savo sudarytus kostiumus labai kategoriškai teigdamas, kad tai ,,teisingi“ deriniai[5]. Tačiau jo knygoje nenurodyti tikslūs surinktų drabužių duomenys, ir galima įtarti, kad jis nebuvo visiškai nuoseklus – akivaizdu, kad kai kurie jo aprašyti arba nupiešti rūbai bei jų detalės buvo jau jo apmokytų audėjų pagaminti, ne pas kaimo žmones rasti.

Naujai pagamintų drabužių pristatymą kaip senovinių galėjo lemti ypač svarbi A. Tamošaičio sukurtų kostiumų ypatybė: jis rūšiavo kaimuose

4 Žurnale „Kardas“ skelbti šie straipsniai: Tautiškų drabužių parodėlė ir paskaita, 1937, Nr. 6, p. 148; Tautiškų audinių paroda, 1938, Nr. 5, p. 131; Šiaulių birutininkės, 1938, Nr. 7, p. 178; Liaudies meno paroda Ukmergėje, 1938, Nr. 9, p. 227.

5 „Pratartyje“ rašoma: ,,Jokių pakeitimų, stilizavimų, perdirbimų nedaryta. Tokiais maždaug drabužiais XVII, XVIII, ir XIX amžiais buvo dėvima Lietuvoje“ (Tamošaitis 1939: 6).

Antano Tamošaičio rekonstruotas zanavykės moters kostiumas. Nuotrauka publikuota (Tamošaitis 1939).

rastus drabužius, atmesdamas tuos, kurie, jo nuomone, buvo ,,svetimybės“[6]. Esą į kaimo kostiumus buvo patekę kai kurie iš kaimyninių šalių nusižiūrėti drabužiai, todėl jų reikia atsisakyti. Svetimybėms buvo priskirti kaime naudoti fabrikiniai dirbiniai (pvz., šilkinės ir vilnonės skaros), ir kai kurie iš pramoninių medžiagų pačių moterų pasisiūti drabužiai: aksominės, šilkinės, damastinės liemenės, kykai ir kt. Toks požiūris rėmėsi tiesmukai taikytu liaudies meno kūrinio apibrėžimu, pagal kurį būtini jo požymiai yra vietinė žaliava, namų darbas, ypatinga nacionalinė forma, raštas ir spalvos (Tamošaitis 1939: 8). Svetimybės buvo pakeistos ne tik iš tiesų kaime buvusiais alternatyviais daiktais (pvz., būdinga šilkinė liemenė – į naminio audinio liemenę, kokių irgi būta), kai kas dailininko buvo naujai sugalvota (pvz., vietoj šilkinių kaspinų arba iš rinktinių juostų supintos žemaitiškos rangės pasiūlytos austos lininės arba medvilninės juostelės išpešiotais pakraščiais).

Dar vienas ryškus A. Tamošaičio kostiumų bruožas – pernelyg gausiai naudojamas geometrinis ir geometrizuotas augalinis ornamentas. Iš dalies jo tirštumas, matyt, turėjo kompensuoti atsisakytų spalvingų „svetimybių“ spindesį. Tačiau ne mažiau įtakos greičiausiai turėjo ir ankstesnė „lietuviškų“ kostiumų gamybos praktika, taip pat ir bendras supratimas apie „tautinį stilių“, kuris XX a. pirmąjį ketvirtį Lietuvoje dažnai kurtas piktnaudžiaujant liaudiškomis ornamento formomis (Šatavičiūtė 2001: 81–85).

Dėl savitos paveldo interpretacijos A. Tamošaičio ir kitus jam artimus 4-ojo dešimtmečio tautinius kostiumus šiandien galima vertinti kaip versijas, pakibusias tarp rekonstrukcijos (pagal deklaruotą tikslą ir dalį požymių) ir stilizacijos (ją lėmė kryptinga kaimo drabužių atranka, pernelyg sureikšminti audimo raštai ir šį stilių sustiprinantys išgalvoti papuošalai bei ornamentai). Naujovės ir stilizacija neišvengiamai dera su konkretaus laikotarpio dailės stiliais, mados kryptimis, vyraujančiu požiūriu į liaudies meną – tai atsispindi A. Tamošaičio kostiumuose.

POKARIS, IŠEIVIŲ KOSTIUMAS, „DAILĖS“ KOMBINATAS

Laikotarpis nuo pirmosios SSSR okupacijos iki maždaug 7-ojo dešimtmečio pabaigos turėtų iškristi iš mūsų nagrinėjamos temos. Karas ir okupacija nutraukė normalų kultūros gyvenimą. Partizanams ar tremtiniams nerūpėjo, ar jų tautiniai kostiumai „teisingi“, o jų būdavo visokių – kartais labai varganų ir sąlygiškų, kartais pasisiūtų pagal naująjį regioninį stilių. Ne tik Lietuvoje pastebėta, kad tautinių kostiumų forma susirūpinama taikos ir klestėjimo metais (Dvořáková 1999: 398), o sukrėtimų laikais svarbiausia yra jų simbolinė paskirtis.

Kalbant apie tautinių kostiumų stilių, tenka konstatuoti, kad okupacija padarė milžinišką žalą naujo, ką tik įdiegto, „tamošaitiško“ kostiumo modelio stilistikai. Į Vakarus po karo pasitraukusi Tamošaičių pora atitrūko nuo autentišką medžiagą teikusių šaltinių, kuriuos ketino toliau tyrinėti. Tremtyje vis labiau įsivyravo jų ir pasekėjų sukurtos kostiumų stilizacijos, kartais net fantazijos žaismas. Tai akivaizdu palyginus 1939 m. leidinį ir 1979 m. išeivijoje išleistą knygą (Tamošaitis 1979). Ryškiausias ir geriausiai žinomas stilizuotas lietuvių tautinio kostiumo pavyzdys – A.

6 Plačiausiai ši pozicija išdėstyta „Jaunajame ūkininke“ paskelbtame A. Tamošaičio straipsnyje „Lietuvių tautiški drabužiai“ (Tamošaitis 1938: 20).

Lietuvos Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto 1939 m. (?) laidos išleistuvių nuotrauka. Iš Dianos Tomkuvienės asmeninio archyvo.
Galima pastebėti, kad studenčių tautiniams kostiumams jau padarė įtakos A. Tamošaičio ir (arba) M. Glemžaitės publikacijos bei veikla.

Tamošaitienės sukurtas Vilniaus krašto kostiumas, lietuvių dovanotas princesei Dianai[7].

Lietuvoje po karo tautinius kostiumus toliau kūrė tie patys žmonės, tokius pat, kaip 4 deš. pabaigoje. Buvusi „Marginių“ bendrovė 1941 m. buvo performuota į „Dailės“ kooperatyvą, o po karo šis okupacinės valdžios buvo pertvarkytas pagal visoje Sovietų Sąjungoje veikusį modelį į „Dailės“ kombinatą. Ten dirbo geros audėjos, parengtos dar nepriklausomoje Lietuvoje, o joms vadovavo profesionalūs tekstilės dailininkai[8]. Iš pradžių kostiumams, kurių projektai rėmėsi A. Tamošaičio sukurtu modeliu, buvo audžiami kokybiški audiniai. Kaip ir išeivijoje, netyrinėjant etnografinės medžiagos, tik kuriant ankstesnių kostiumų variacijas, daugėjo stilizacijos. Greitai audinių kokybė suprastėjo, nes valdininkai reikalavo mažinti jų savikainą ir didinti produkcijos apimtis. Palyginus labai panašaus stiliaus išeivių ir „Dailės“ kombinato gamintus kostiumus matyti, kad jie dažnai skiriasi būtent atlikimo ir žaliavos kokybe.

Sovietiniais metais įvyko svarbus pokytis – tautiniai kostiumo nebebuvo vien asmens nuosavybė, jie pradėti gaminti už valstybės institucijų ir įstaigų lėšas saviveiklos kolektyvams. Visa saviveikla buvo organizuojama tik per institucijas ir jų kontroliuojama. Tarpukario visuomeninės organizacijos išardytos, religinių konfesijų veikla labai suvaržyta. Tautiniams kostiumams rodytis liko tik scena. Žinoma, galima buvo juos vilkėti ir šeimos šventėse, privačioje erdvėje, bet Lietuvoje tai nebuvo įprasta. Po karo merginos kartais dar pasipuošdavo tautiniu kostiumu per vestuves ar išleistuves, tačiau tokių atvejų vis mažėjo, ilgainiui privačius kostiumus beveik nustota siūdintis.

Kiekvienam pasiekiamos informacijos apie tautinį kostiumą sovietmečio pradžioje sumažėjo: A. Tamošaičio knyga, autoriui emigravus, buvo pašalinta iš bibliotekų, uždraustas ir M. Glemžaitės 1939 m. leidinys, nes jis buvo skirtas šaulėms. Tik 1955 m. pasirodė nauja M. Glemžaitės knyga „Lietuvių tautiniai drabužiai“ (Glemžaitė 1955), sudaryta tarsi iš dviejų tarpusavyje

7 AATŽA, b.70, A. Tamošaičio ir A. Tamošaitienės atsakymai spaudai (interviu), 1939–1996.

8 Pokalbis su Juozu Balčikoniu 1999 m. liepos 15 d. T. Jurkuvienės archyvas.

Halinos Kairiūkštytės-Jacinienės rekonstruotas XIX a. pab. nuotakos kostiumas iš Panevėžio apylinkių. Piešta XX a. 4 deš. *Atkreiptinas dėmesys, kad šiai rekonstrukcijai pasitelkti ir XIX a. rašytiniai šaltiniai, be to, neatsisakyta XIX a. naudotų pramoninių medžiagų, kitaip nei 4 deš. kuriamuose tautiniuose kostiumuose.*

nederančių dalių: dailininko Vytauto Palaimos stilizuotų kostiumų ir audinių projektų, skirtų 1955 m. Respublikinei dainų šventei, ir M. Glemžaitės surinktos medžiagos apie įvairių regionų liaudies ir tautinius drabužius. Šioje knygoje pirmą kartą paskelbti ir vyriško stilizuoto tautinio kostiumo projektai ir aprašymai. Taip pat joje pirmą kartą aiškiai atskirti tautinių ir liaudies drabužių pavadinimai, be to, nurodyti iliustracijų šaltiniai. Ši dvilypė knyga yra tarsi dviejų laikotarpių skiriamasis ženklas: iki jos visi tekstai ir knygos, teikiančios žinių apie liaudies drabužius, buvo rašytos tam, kad pasitarnautų tautinio kostiumo kūrybai. Po jos straipsniai ir spaudiniai, skelbiantys ir tiriantys etnografinę medžiagą, nebebuvo skelbiami tautinio kostiumo projektus platinančiuose leidiniuose (Palaima, Gudynas 1964; Puodžiukaitytė 1980). Tiesą sakant, visuomenės supratimą apie tautinį kostiumą daugiausia formavo ne literatūra, o masiškai siuvami kostiumai, dainų šventės bei koncertai, jų nuotraukos ir transliacijos.

Kostiumus scenai projektavo profesionalūs dailininkai, scenografai ir kostiumo bei tekstilės dizaineriai. Etnografai, jeigu jų konsultacijomis naudotasi, turėdavo tik patariamojo balso teisę.

Iš tautinio kostiumo pradėta reikalauti savybių, įprastų scenai: padidinto raiškumo, stambių puošybos detalių, pritaikymo klasikinio šokio judesiams ir kitų specialių bruožų, be to, dar kūrybos laisvės dailininkui scenografui (Ramanauskienė 1985: 5; Balčikonis 1989: 138–141; Songailaitė-Balčikonienė 1989: 148–150). Etnografine medžiaga naudotasi menkai, dažniausiai netiesiogiai, tai yra dažnai remtasi tik ankstesniais stilizuotų kostiumų pavyzdžiais, kurie toliau savaip interpretuoti. Kai scena liko beveik vienintele tautinio kostiumo gyvavimo terpe, tokia drabužių interpretacija ilgam išstūmė kitokius tautinio kostiumo pavidalus. Tie patys scenai suprojektuoti drabužiai naudoti ir kaip simbolinė iškilmių apranga ceremonijoms, reprezentaciniams leidiniams ir kt.

Plačią sceninio tautinio kostiumo modelio sklaidą menkai teatsvėrė vien specialistams žinomi liaudies kostiumo tyrimai. Tad šias stilizacijas visuomenė pradėjo suvokti jau ne kaip autorinius kūrinius, bet kaip vienintelį „teisingą“ sekimą liaudies kostiumu.

LIAUDIES KOSTIUMO REKONSTRUKCIJOS NUO 9-OJO XX A. DEŠIMTMEČIO

Po karo tradicinių drabužių rinkimas ekspedicijose bei jų moksliniai tyrimai palaipsniui įgavo profesionalų pobūdį, tačiau ši veikla nesieta su tautinio kostiumo kūrimu. Liaudies drabužių tyrimai daugiausia vykdyti trijuose muziejuose (LTSR Istorijos ir etnografijos, Kauno M. K. Čiurlionio dailės, LTSR Dailės), turinčiuose didžiausius jų rinkinius ir po karo įsteigtame Istorijos institute. Mokslo tiriamieji darbai pradėti skelbti 7 deš. pradžioje. Tekstuose, publikuotuose bendresnio pobūdžio leidiniuose, apžvelgti XVIII a. pab.–XX a. pr. lietuvių moterų liaudies drabužių

bruožai visoje šalies teritorijoje (Mastonytė 1964, 332–385), atskirose etnografinėse srityse (Mastonytė 1961: 173–189; 1964: 141–155; 1970: 120–130; Bernotienė 1992: 161–174), atskirose apylinkėse (Mastonytė-Miliuvienė, 1974; 1989; 1990). Stambiausi šio pobūdžio leidiniai – albumai „Lietuvių liaudies menas. Drabužiai“ (Lietuvių liaudies menas 1974) ir Stasės Bernotienės „Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab.–XX a. pr.“ (Bernotienė 1974) – iki šiol yra didžiausios apimties autentiškų lietuvių liaudies drabužių rinkinių publikacijos su eksponatų metrikomis ir glaustais tekstais. Nuo 8 deš. vidurio jie užėmė svarbiausių reprezentacinių liaudies kostiumo leidinių vietą, iki tol priklausiusią minėtai A. Tamošaičio knygai. Visos lietuvių liaudies aprangos rūšys (drauge su latvių ir estų) buvo kartografuotos (pagal laikotarpį ir geografinį paplitimą) leidinyje „Pabaltijo drabužių istorinis geografinis atlasas“ (Историко-этнографический атлас 1986*)*, išleistame rusų kalba. Lietuviškąją dalį nuo 1966 m. rengė Marija Mastonytė-Miliuvienė (moterų drabužius) ir Vida Kulikauskienė (vyrų drabužius). Atlasas rengtas pagal Maskvos Miklucho-Maklajaus etnografinio instituto programą, nesiejusią tokių tyrinėjimų su praktiniais tautinių kostiumų kūrimo reikalais. Minėto leidinio rengimas buvo ypač naudingas vyriškų liaudies drabužių tyrimams, kurie iki tol Lietuvoje vystyti fragmentiškai (Milius 1964), o derinantis prie estų ir latvių medžiagos, išplėtoti (Kulikauskienė 1972: 119–124; 1975; 1975a: 11–127; 1975b: 141–151; 1978: 113–124; 1979: 117–127).

Pabaltijo atlasas, Lietuvos muziejuose esančių liaudies drabužių rinkinių pobūdis, taip pat po karo įsivyravęs liaudies drabužių tyrinėjimų pobūdis (jie nesieti su tautinio kostiumo kūrybos reikmėmis) nulėmė, kad daugiausia dėmesio skirta atskiroms aprangos dalims, ypač toms, kurių rinkiniai gausūs, o regioninės formos ryškios. Tarp jų išsiskiria juostos (Jurkuvienė 1999: 72–77; 2001), prijuostės (Mastonytė 1972: 114–118; Bernotienė 1996: 207–217), skaros ir siaustės (Bernotienė 1972: 124–131; 1979: 59–65; 1989: 173–175; 1984: 49–54). Be to, nuo 9 deš. padaugėjo liaudies drabužių tyrinėjimų itin siaurais specifiniais aspektais, pavyzdžiui, spalvos (Bernotienė 1988: 62–69), ornamento, drabužių ir ornamento simbolikos, paprotinio naudojimo.

10 deš., pradėjus plisti tautinio kostiumo, tiksliai kopijuojančio liaudies drabužius, modeliui, buvo išleistos dvi liaudies kostiumo rekonstrukcijų piešinių knygos (Lietuvių tautiniai drabužiai 1994; Lietuvių tautiniai rūbai 1994), praktinių patarimų bei liaudies drabužių pavyzdžių, skirtų kopijuoti, rinkinys (Jurkuvienė 1993). Kostiumų, sudarytų iš Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus rinkinių, fotografijos buvo publikuotos reprezentaciniame albume „Lietuvių liaudies menas“ (Lietuvių liaudies menas 1993).

Kaip gausėjantys liaudies drabužių tyrimai paveikė tautinio kostiumo kūrimo praktiką? Tenka pripažinti, kad ilgą laiką tyrimų poveikis tebuvo nežymus. Iki 7 deš. vidurio prieškariu pasiektą kostiumų „tikrumą“ vis labiau stelbė stilizacija, vėliau įsivyravo kiek nuosaikiau stilizuoti kostiumai, tačiau specifinė jų paskirtis – scena ir masiniai renginiai – ir toliau lėmė sąlygiškas formas, tarnaujančias režisierių bei scenografų sumanymams. Bandymai rekonstruoti autentišką kaimo aprangą vyko tik kultūros gyvenimo periferijoje. Įdomiausi, nors taip ir neįgyvendinti, buvo Halinos Kairiūkštytės-Jacinienės projektai. Ji savo tyrimus pradėjo dar 4 deš. pabaigoje, iš esmės oponuodama įsigalėjusiam A. Tamošaičio tautinio kostiumo modeliui (Eliass-Kairiūkštytė 1936: 5; 1936b: 58–63; 1936c: 5; 1938: 4).

H. Kairiūkštytės-Jacinienės liaudies kostiumo samprata turi esminę ypatybę, skiriančią ją nuo kitų Lietuvoje vyravusių 4–6 dešimtmečio koncepcijų ir priartinančią ją prie XX a. paskutiniajam ketvirčiui būdingo požiūrio į liaudies kostiumą. Ji pirmoji Lietuvoje istoriškai susiformavusį autentišką liaudies kostiumą, tai yra visą vienu metu vilkimų drabužių ir aksesuarų komplektą, priskyrė meno kūrinių kategorijai[9] ir tyrė kaip istorinės mados, turinčios savus stiliaus ir meniškumo kriterijus, reiškinį. H. Kairiūkštytės-Jacinienės rekonstrukcijų ,,meniškumas“ randasi ne naujai kuriant tautinį kostiumą ar „gerinant ir harmonizuojant“ liaudies kostiumą, o tyrimų metu atrandamas, atpažįstamas išeiginiame liaudies kostiume. H. Kairiūkštytės-Jacinienės tautinio kostiumo teorinis modelis nuo 4 deš. A. Tamošaičio ir Žemės ūkio rūmų išplatintojo skyrėsi kitokiu, tvirčiau pagrįstu istorinėmis realijomis santykiu su autentiška medžiaga ir pasitikėjimu

9 XIX a. pabaigoje, vad. ,,muziejų epochoje“, nevakarietiško meno, o taip pat liaudies meno objektai buvo skirstomi į dvi kategorijas. Viena jų, priskiriama ,,kultūriniams artefaktams“, patekdavo į etnografinių muziejų ir tos srities mokslininkų globą, kita, priskiriama ,,meno kūriniams“, įgydavo estetinės vertybės, ,,šedevro“ statusą. Šioje savaiminėje klasifikacijoje maždaug nuo XX a. 3-ojo dešimtmečio, sinchroniškai su primityvaus meno pripažinimu, prasidėjo ryški objektų slinktis iš ,,artefakto“ statuso link ,,meno kūrinio“. (Clifford 2006: 324–326).

LTSR Mokslų akademijos folkloro ansamblio kostiumai. Apie 1985 m. Iš Irenos Juškienės asmeninio archyvo.

pakankamu savaiminiu jo savitumu. Gaila, kad dėl įvairių nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių, taip pat ir dėl H. Kairiūkštytės-Jacinienės pernelyg didelių tyrimo užmojų ši samprata taip ir liko neįgyvendinta praktiškai.

7 deš. susiformavo vadinamųjų kaimo etnografinių ansamblių (vietinių autentiško folkloro grupių) žanras, o 8 deš. pradžioje pradėjo sparčiai steigtis miestų folkloro ansambliai (,,išmokto folkloro“ grupės) (Grigas 1989: 107; Svidinskas 1989: 123; Sliužinskas 1989: 114; Serenčikienė 1989: 128). Visą 8 deš., ypač jo antrojoje pusėje, folkloro sąjūdis plito taip greitai, kad, remiantis Lietuvos liaudies kultūros centre sukauptais duomenimis, 1978 m. Lietuvoje jau buvo 463, 1980 m. – 579, o 1987 m. – 901 folkloro ansamblis (Kriščiūnienė 2000: 3–4). 8 deš. pradėti rengti kasmetiniai folkloro festivaliai, nuo 1972 m. – seniausias Vilniaus festivalis ,,Skamba skamba kankliai“[10], nuo 1980 m. – folkloro šventė Rumšiškėse ,,Ant marių krantelio” (Burkšaitienė 1980: 7). Folkloro ansamblių ir jų rengtų švenčių bei festivalių didžiausio suklestėjimo laikai sutapo su Sovietų Sąjungoje prasidėjusia *perestrojka*, o ypač Atgimimo sąjūdžiu, atvedusiu Baltijos valstybes į nepriklausomybę. Pirmieji tarptautiniai folkloro festivaliai ,,Baltica“, paeiliui pradėti rengti trijose Baltijos valstybėse, ne tik labai prisidėjo prie autentiškojo folkloro populiarinimo, bet tapo ryškiomis patriotizmo manifestacijomis[11].

Folkloristai nepripažino stilizuotų tautinių kostiumų, siekė, kad autentiško folkloro atlikėjai vilkėtų autentiškais liaudies drabužiais arba tiksliomis jų kopijomis. 7 deš. Lietuvoje jau buvo diskutuojama, kokie rūbai atitiktų autentiškumo kriterijus. Atsižvelgiant į politines sovietmečio realijas naująjį tautinio kostiumo modelį, kuris skyrėsi nuo įprasto stilizuoto, turėjo oficialiai pripažinti kultūros institucijos. Folkloro judėjimo

10 Festivalių ,,Skamba skamba kankliai“, vykusių 1987, 1988, 1990, 1996, 1997, 1999 m., vaizdo įrašai saugomi Lietuvos nacionalinio kultūros centro Liaudies kūrybos vaizdo archyve (toliau – LNKC LKAV).

11 Tarptautinio folkloro festivalio ,,Baltica“ 1987 m. (vyko Lietuvoje), 1988 m. (Latvijoje) ir 1989 m. (Estijoje) vaizdo įrašai saugomi LNKC LKAV.

entuziastai, siekdami legalizuoti savo pasirinktąjį alternatyvų modelį, sumaniai pasinaudojo 1969 m. surengta konferencija ,,Tradicijos ir dabartis lietuvių tautiniuose drabužiuose“. Konferencijoje skaitytas Klemenso Čerbulėno pranešimas atspindėjo oficialią kultūros sferai vadovaujančių asmenų nuomonę: tik nedidelė pastraipa jame buvo skirta ,,drabužiams, paremtiems etnografiniu autentiškumu“, kurie reikalingi autentiškam repertuarui ir gali būti alternatyva šiuolaikinei tautinio kostiumo kūrybai (Čerbulėnas 1969). Tačiau konferencijoje išsakytos nuostatos padėjo pagrindus lietuviško tautinio kostiumo, kaip tikslios liaudies drabužių kopijos, interpretacijai. 1969 m. vienintelis tokios aprangos pavyzdys buvo Dalios Mataitienės kuriami kostiumai dar tik gimstančiam Lietuvių folkloro teatrui.

Kostiumais, atitinkančiais teorinį tiksliai kopijuotų liaudies drabužių modelį, pirmoji Vilniaus universiteto folkloro ansamblį ,,Ratilio“ aprengė ansamblio vadovė Zita Kelmickaitė. 9 deš. pradžioje „Ratilio“ buvo laikomas geriausiu Lietuvoje, jis pirmasis išsikovojo teisę atstovauti Lietuvos (oficialiai kaip SSSR dalies) kultūrai atitinkamų žanrų festivaliuose Vakarų pasaulyje. „Ratilio“ koncertavo Kanadoje, JAV, Prancūzijoje, Šveicarijoje. Grupei buvo pasiūti 36 kostiumai už 20 000 rublių[12] – neįtikėtiną sumą, skirtą folkloro ansambliui tais laikais. Z. Kelmickaitė nuėjo tą patį kelią, kaip prieš penkiolika metų D. Mataitienė. Ji pati suprojektavo kostiumus, naudodamasi esama literatūra ir konsultuodamasi su etnografais, pati juos sukomplektavo. Išankstinių projektų visai nebuvo – taupyta. Todėl pačiai Z. Kelmickaitei teko smulkmeniškai prižiūrėti kiekvieno drabužio gamybą: lydėti audėjas į muziejų fondus, įvertinti jų austas kopijas, Vilniaus siuvyklose pasiūdinti neįprasto sukirpimo drabužius. Vargino XIX a. būdingų audinių ir galanterijos analogų paieškos. Ne viską pavyko padaryti tiksliai taip, kaip norėta, tačiau, nepaisant visų trūkumų, pagaliau atsirado ansamblis, vilkintis kostiumais, kurių sudėtinės dalys buvo atpažįstamos išleistuose liaudies drabužių albumuose, o drabužiai buvo kokybiški, be įprastinio scenos butaforiškumo[13].

Antrasis prie teorinio aprangos idealo priartėjo Lietuvos TSR Mokslų akademijos folkloro ansamblis. Pastarasis, įsteigtas 1980 m., negavo dosnaus finansavimo, tačiau galėjo remtis Istorijos instituto mokslininkių R. Merkienės (ji pati buvo aktyvi ansamblio dalyvė), M. Mastonytės, V. Kulikauskienės žiniomis (Merkienė 1989). Kai 1987 m. vėl buvo surengta konferencija tautinio kostiumo problemoms Lietuvoje aptarti[14], Vilniaus universiteto ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos folkloro ansambliai vis dar buvo vieninteliai, kurių kostiumai atitiko teorinį tiksliai kopijuojamų liaudies drabužių modelį. Tačiau pirmieji praktiškai pagaminti naujojo modelio kostiumai jau leido numatyti ir planuoti sąlygas tolesnei jų sklaidai. Įdomu, kad jau tuomet vienas labiausiai patyrusių tautinio kostiumo kūrėjų Juozas Balčikonis, iškėlė „kopijuoto kostiumo“ autorystės problemą, pastebėjęs, kad kinta ir mokslininkų pažiūros, todėl rekonstrukcija gali ir turi būti autorinė, ypač atsižvelgiant į Lietuvos etnografinių rinkinių pobūdį (Balčikonis 1989: 143).

Greitai prasidėjusi *perestrojka*, su ja susijusios ekonominės bei ideologinės laisvės ir, galiausiai, atgauta nepriklausomybė leido folkloro sąjūdžio ir kopijuoto kostiumo entuziastams imtis praktinio savo vizijų įgyvendinimo. 1989 m. dr. Vida Kulikauskienė įsteigė tautinių kostiumų gamybos įmonę[15], kurioje, remdamasi savo ir dr. M. Mastonytės-Miliuvienės tyrinėjimais bei jų metu sukaupta informacija apie liaudies drabužius[16], ketino gamintis kopijuotus kostiumus. 1990 m. Lietuvos liaudies kultūros centre buvo pradėta vykdyti liaudies kostiumo rekonstrukcijų programa (vadovė T. Jurkuvienė), kurios tikslas buvo adaptuoti praktiniam naudojimui informaciją apie autentiškus liaudies drabužius: parengti atitinkamų pavyzdžių rinkinius, moksliniais tyrinėjimais paremtus ir praktiniam naudojimui

12 Pokalbis su Zita Kelmickaite. 1987 m. birželio 14 d.. T. Jurkuvienės asmeninis archyvas.

13 Folkloro ansamblio ,,Ratilio“ 20-mečio koncerto vaizdo įrašas. Saugomas *LNKC LKAV*, Nr. 16,

14 LTSR kultūros ministerija ir LTSR moksliniis metodinis kultūros centras mokslinę praktinę konferenciją ,,Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje“ surengė 1987 gegužės 6–7 d. Vilniuje.

15 1989 m. įmonė vadinosi ,,Krėva“ ir veikė prie Kultūros fondo. 1992–1998 m. ji buvo perorganizuota į V. Kulikauskienės įmonę ,,Tautinio kostiumo klubas“, nuo 1998 m. tapo VŠĮ ,,Nacionalinių tradicijų centras“. Iš pokalbio su Vida Kulikauskiene. 2010 m. rugsėjo 4 d. T. Jurkuvienės asmeninis archyvas.

16 V. Kulikauskienė ir M. Mastonytė jau 9–10 deš. sandūroje ruošėsi išleisti kapitalinį leidinį apie lietuvių liaudies drabužius, kuriame ketino apibendrinti medžiagą, sukauptą rengiant Pabaltijo drabužių atlasą ir atliekant kitus etnografinius tyrimus. Tačiau dėl įvairių aplinkybių, tarp jų ir sunkios M. Mastonytės ligos, leidyba nusikėlė neapibrėžtam laikui. 1994 m. publikuota tik dalis autorių parengtų rekonstrukcijų piešinių (Lietuvių tautiniai rūbai 1994).

3.14. Zanavykė mergina XIX a. Rekonstravo M. Mastonytė, piešė R. Lelytė. Iliustracija iš (Lietuvių tautiniai rūbai 1994).

3.15. Suvalkietis XIX a. Rekonstravo V. Kulikauskienė, piešė R. Lelytė. Iliustracija iš (Lietuvių tautiniai rūbai 1994).

pritaikytus leidinius[17]. 1991 m. Zigmas ir Dalia Kalesinskai Vilkijoje įsteigė privačią liaudies amatų mokyklą, kurioje viena iš specialybių buvo tautinio kostiumo, traktuojamo kaip liaudies drabužių kopija, gamyba.

Visos šios iniciatyvos pradėjo duoti praktinių vaisių tik XX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje. Savo vaidmenį suvaidino ekonomikos pertvarkos sunkumai, privertę V. Kulikauskienės įsteigtą įmonę gaminti dažnai paklausesnius kostiumus stilizuotų liaudies šokių grupėms negu tikrąsias kopijas. Be to, po ilgo sovietinio laikotarpio, kai buvo įprasta siūdintis pigius kostiumus už valstybinių gamyklų bei įstaigų lėšas, lietuviai kurį laiką nebuvo linkę įsigyti asmeninių tautinių drabužių. Taigi, paskutiniajame amžiaus dešimtmetyje tiksliai kopijuojančių liaudies drabužius kostiumų skaičius Lietuvoje augo iš lėto, daugiausia jų pasisiūdino autentiško folkloro grupės[18], kurių nariai, atsivėrus galimybei plačiai keliauti po tarptautinius festivalius, pajuto tokio aprangos modelio reikalingumą.

Taigi, tautinio kostiumo kūrimas, kopijuojant autentiškus liaudies drabužius, Lietuvoje buvo pradėtas vėliausiai. Nors tokio kostiumo samprata užsimezgė XX a. pradžioje, o nuo 4 deš. pabaigos aiškėjo ir konkretėjo jos teorinio turinio kontūrai, praktinį įgyvendinimą ilgai stabdė nepilni, daug informacijos spragų paliekantys liaudies drabužių

17 Iki šimtmečio pabaigos buvo išleistas tik vienas praktinis leidinys: (Jurkuvienė 1993).

18 Žr. Folkloro ansamblių festivalis ,,Skamba skamba kankliai“, 1999 m., *LLKC LKAV*, 299-300 p.,; Nominacija ,,Aukso paukštė“ geriausiems 1999 m. folkloro ansambliams, 2000 03 11, LLKC LKAV, D 428.

Aukštaitės kostiumas. Ritos Ratkevičiūtės diplominis darbas. D. ir Z. Kalesinskų aukštesniojiliaudiesamatųmokykla. 1994 m. Nuotraukos iš autorės archyvo.

rinkiniai ir vėlai pradėti moksliniai tyrimai. Trūkstamų autentiškų pavyzdžių vietą užėmus stilizuotiems kostiumams, kurie ilgą laiką buvo vieninteliai, žinomi plačiajai visuomenei, liaudies kostiumo rekonstrukcijos vyko tik kaip alternatyvaus, siauram specialistų bei gerbėjų ratui aktualaus modelio paieškos. Rekonstruoti kostiumai buvo gana plačiai populiarinami jau XX a. paskutinįjį dešimtmetį, tačiau tuo metu jie buvo vis dar palyginti sunkiai ir retai gaminami. Ir tik XXI a. paplito ir įsitvirtino kaip lygiavertis arba net pranašesnis už autorinę stilizaciją modelis, būtinas tradicijų išsaugojimui.

LITERATŪRA:

Aleknienė 2000 = D. Aleknienė. Lietuvininkių apranga XIX amžiuje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 2, p. 28–38.

Apie lietuviškus 1907 = Apie lietuviškus tautiškus rubus. Iš: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 28.

Balčikonis 1989 = Juozas Balčikonis. Dainų švenčių kostiumai. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje.* Sudarė V. Šatkauskienė, T. Jurkuvienė. Kaunas: Šviesa, 1989.

Bernotienė 1972 = Stasė Bernotienė. Lietuvių liaudies moterų galvos danga. Iš: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*. Vilnius, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1972.

Bernotienė 1974 = Stasė Bernotienė. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab.–XX a. pr.* Vilnius: Mintis, 1974.

Bernotienė 1979 = Stasė Bernotienė. Žemaičių skaros. Iš: *Muziejai ir paminklai*, 1979, Nr.1.

Bernotienė 1984 = Stasė Bernotienė. Lietuvių valstiečių skaros. Iš: *Liaudies meno savitumas.* Sudarė Juozas Kudirka. Kaunas: Šviesa, 1984.

Bernotienė 1988 = Stasė Bernotienė. Valstiečių prijuosčių spalvos. Iš: *Spalva lietuvių liaudies mene.* Sudarė Juozas Kudirka. Vilnius: Vaga, 1988.

Bernotienė 1989 = Stasė Bernotienė. Lietuvių valstiečių drobulės. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje.* Kaunas: Šviesa, 1989.

Bernotienė 1992 = Stasė. Bernotienė. Rytų Lietuvos valstiečių drabužiai XIX a. ir XX a. pradžioje. Iš: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba.* Vilnius: Mokslas, 1992.

Bernotienė 1996 = Stasė Bernotienė. Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės. XIX amžius–XX amžiaus pradžia. Iš: *Metraštis*, T. I. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1996.

Buračas 1928 = Balys Buračas. *Lietuviškų juostų raštai.* Kaunas, 1928.

Burkšaitienė 1980 = Laima Jurkšaitienė. Pirmąsyk – respublikinis. Iš: *Literatūra ir menas*, 1980, spalio 25.

Clifford 2006 = J. Clifford. *Kultūros problema.* Vilnius: Lietuvių rašytojų sąjungos leidykla, 2006.

Čerbulėnas 1969 = Klemensas Čerbulėnas. Liaudies drabužis: amžininkas ir eksponatas. Iš: *Literatūra ir menas*, 1969 02 15.

Čilvinaitė 1935 = Marija Čilvinaitė. Moterų išeiginiai ir dėvimieji drabužiai bei papuošalai Girdiškės apyl. (Taur. Ap.). Iš: *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4.

Dvořáková 1999 = Hana Dvořáková. Volkstracht als Zeichen nationaler Identifikation und Abgrenzung. Iš: *Netzwerk Volkskunde. Ideen und Wege.* Wien, 1999.

Eliass-Kairiūkštytė 1936 = H. Eliass-Kairiūkštytė. Daugiau dėmesio tautiniams rūbams. Iš: *Žinios,* 1936, Nr. 4.

Eliass-Kairiūkštytė 1936b = H. Eliass-Kairiūkštytė. Apie lietuvių tautinius rūbus. Iš: *Latvijos lietuvių kalendorius 1937 metams*, Ryga, 1936.

Eliass-Kairiūkštytė 1936c = H. Eliass-Kairiūkštytė. Daugiau lietuviškumo ir stiliaus tautiškuose drabužiuose. Iš: *Lietuvos aidas*, 1936, Nr. 236.

Eliass-Kairiūkštytė 1938 = H. Eliass-Kairiūkštytė. Ir vėl tautinių drabužių reikalu. Iš: *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 237.

Gaigalatis 1908 = Gaigalatis. Atžvilgis ant lietuwiškos parodos. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1908, Nr. 99.

Galaunė 1930 = Paulius Galaunė. *Lietuvių liaudies menas.* Kaunas, 1930.

Gerulis 1907 = L. Gerulis. Tautiškos kultūros pakilimas. Iš: *Viltis*, 1907, spalio 12, Nr. 5.

Glemžaitė 1939 = M. Glemžaitė. *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*. Kaunas: Moterų Šaulių Taryba, 1939.

Glemžaitė 1955 = M. Glemžaitė. *Lietuvių tautiniai drabužiai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.

Grigas 1989 = K. Grigas. Ar neprarasime etninio kultūros veido? Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Huemer 1984 = Helmut Huemer. Tracht und Heimatwerk. Iš: Franz Lipp. *Tracht in Österreich*. Wien: Brandstätter, 1984.

Iš lietuvininkų 1900 = Iš lietuvininkų krutėjimo Prūsų Lietuvoje. Iš: *Saulėteka*, 1900, Nr. 10–11.

Iš Lietuvos 1912 = Iš Lietuvos: lietuvaitės taisos tautiškus drabužius. Iš: *Rygos garsas*, 1912, Nr. 36.

Iš Lietuwos 1893= Iš Lietuwos ir abiejų Prūsų Prowincų: Lietuwiškas balius. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1893, Nr. 43.

Iš Lietuwos 1893a = Iš Lietuwos ir abiejų Prūsų Prowincų: Szilenuose. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1893, Nr. 40.

Iš Lietuwos 1900 = Iš Lietuwos ir abiejų Prūsų Prowincų: Lietuviškos Giedojimo Draugystės paskutinioji šventė. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1900, Nr. 71.

Iš Lietuwos 1908 = Iš Lietuwos ir Prûsų prowincų: Lietuwiška paroda Berlyne. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1908, Nr. 95.

Jadzė 1929 = Jadzė, Tautiški rūbai. Iš: *Pavasaris,* 1929, Nr. 4.

Jurkuvienė 1993 = Teresė Jurkuvienė. *Tautinis kostiumas vaikams ir jaunimui*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1993.

Jurkuvienė 1999 = Teresė Jurkuvienė. Lietuvių juostos XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Iš: *Menotyra*, 1999, Nr. 2.

Jurkuvienė 2001 = Teresė Jurkuvienė. *Lietuvių liaudies juostos*. Vilnius: Gervelė, 2001.

Jurkuvienė 2013 = Teresė Jurkuvienė. Sukurti lietuvišką madą. Iš: *Menotyra*, 2013, Nr. 20.

Karlsone 2013 = Anete Karlsone, *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19. Gadsimta beigās un 20. Gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 2013.

Karo muziejaus administracija 1928 = K.M. A-cija (Karo muziejaus administracija). Lietuvaitės, atgaivinkite tautinius rūbus! Iš: *Lietuva*, 1928 m., liepos 5 d., Nr. 148 (2531).

Kretchmer 1890 = A. Kretchmer. *Das groβe Buch der Volkstrachten*, 2 Auflage. Leipzig: Bach, 1890.

Kretchmer 1977 = A. Kretchmer. *Das groβe Buch der Volkstrachten*. Einleitung von Hans H. Hofstätter. Eltville am Rhein: Rheingauer Verlagsgesellschaft m.b.H., 1977.

Kriščiūnienė 2000 = Inga Kriščiūnienė. *Lietuvos folkloro ansambliai (informacinis žinynas)*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2000.

Kulikauskienė 1972 = Vida Kulikauskienė. Tradicinės vyrų sermėgos ,,Pabaltijo istoriniame-etnografiniame atlase". Iš: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1972.

Kulikauskienė 1975 = Vida Kulikauskienė, Vyriškų kelnių medžiaga, sukirpimas ir vilkėjimas XIX–XX a. Iš: *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 m*. Red. V. Morkūnas. Vilnius, 1975.

Kulikauskienė 1975a = Vida Kulikauskienė. XIX–XX a. Lietuvos valstiečių vyrų drabužiai (1. Marškinių medžiaga ir sukirpimas). Iš: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1975, t. 3 (52).

Kulikauskienė 1975b = Vida Kulikauskienė. XIX–XX a. Lietuvos valstiečių vyrų drabužiai (2. Marškinių puošyba ir vilkėjimas). Iš: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1975, t. 4 (53).

Kulikauskienė 1978 = Vida Kulikauskienė. XIX–XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiai (3. Veltinės kepurės ir skrybėlės). Iš: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1978, t. 4 (65).

Kulikauskienė 1979 = Vida Kulikauskienė. XIX–XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiai (4. Vyžos – kasdieninio apavo dalis). Iš: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1979, t. 1 (66).

Leersen 2006 = J. Leersen. Nationalism and the cultivation of culture. Iš: *Nations and Nationalism*, 2006.

Lietuvaitė 1905 = Lietuvaitė, Garbi redakcija. Iš: *Lietuvių laikraštis,* 1905, Nr. 15.

Lietuvių liaudies menas 1974 = *Lietuvių liaudies menas. Drabužiai*. Sudarė J. Balčikonis, S. Bernotienė, K. Kairiūkštytė-Galaunienė, A. Mikėnaitė). Vilnius: Vaga, 1974.

Lietuvių liaudies menas 1993 = *Lietuvių liaudies menas*. Sudarė. S. Bernotienė, K. Galaunienė, A. Rimdeikienė, A. Stravinskienė, K. Šešelgis). Vilnius: Vaga, 1993.

Lietuvių tautiniai drabužiai 1994 = *Lietuvių tautiniai drabužiai*. Piešiniai D. Buivydaitės, įžanginis straipsnis A. Stravinskienės. Vilnius: Alka, 1994.

Lietuvių tautiniai rūbai 1994 = *Lietuvių tautiniai rūbai*. Rekonstrukcijos M. Miliuvienės, V. Kulikauskienės, R. Lelytės. Vilnius: Scena, 1994.

Lietuwininkų susirinkimas 1893 = A–as, Lietuwininkų susirinkimas 9 juliji Vizbarynuose senowiškuose rūbuose. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1893, Nr. 57.

Mastonytė 1961 = Marija Mastonytė. Dzûkijos moterų drabužiai XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. III. Vilnius, 1961.

Mastonytė 1964 = Marija Mastonytė. Drabužiai. Iš: *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius, 1964.

Mastonytė 1964a = Marija Mastonytė. Žemaitijos moterų drabužiai XIX a.–XX a. pradžioje. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. IV. Vilnius, 1964.

Mastonytė 1970 = Marija Mastonytė. Apranga. Iš: *Panemunių dzūkai*. Vilnius, 1970.

Mastonytė 1972 = Marija Mastonytė. Lietuvių tradicinių prijuosčių tipizacija. Iš: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1972.

Merkienė 1989 = Regina Merkienė. Lietuvos TSR Mokslų akademijos folkloro ansamblio drabužių kūrimo principai. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Sudarė Vida Šatkauskienė ir Teresė Jurkuvienė. Kaunas: Šviesa, 1989.

Milius 1964 = Vacys Milius. Mato Slančiausko vyriškų drabužių piešiniai. Iš: *Kraštotyra*. Vilnius: Lietuvos TSR Kraštotyros draugija, 1964.

Palaima, Gudynas 1964 = *Dainų šventei*. Sudarė V. Palaima, P. Gudynas. Vilnius: Vaga, 1964.

Pesendorfer, Karasek 1938 = Gertrud Pesendorfer, Gretel Karasek. *Neue Deutsche Bauerntrachten, Tirol*. München: Verlag Georg D.W. Callwey, 1938.

Puodžiukaitytė *1980* = *Dainų šventės kostiumai*. Sudarė Giedrė Puodžiukaitytė. Vilnius: Mokslas, 1980.

Rachbauer 1984 = Paul Rachbauer. Tracht in Museum. Iš: Franz Lipp, *Tracht in Österreich*. Wien: Brandstätter, 1984.

Raišukytė 1904 = M. Raišukytė. Iš lietuvių gyvenimo. Iš: *Kaimynas* (Tilžė), 1904, Nr. 36.

Raišukytė 1911 = Rūta (Raišukytė M.). Apie motriškus drobinius. Iš: *Jaunimas* (Tilžė), 1911, vasario 1 d., p. 6–9; kovo 1 d., p. 9–13; balandžio 1 d., p. 11–13.

Ramanauskienė 1985 = A. Ramanauskienė. Vilnijantis šokio rūbas. Iš: *Literatūra ir menas*, 1985, birželio 22.

Rūkštelė 1931 = A. Rūkštelė. Liaudies meno turtų rinkimas ir saugojimas. Iš: *Naujoji romuva*, 1931, Nr. 24.

Rumšiškis 1918 = Rumšiškis Mokytojas. Lietuvaitė. Iš: *Dabartis*, 1918, Nr. 53.

Savickis 1934 = J. Savickis. Gerbkime tautiškus rūbus. Iš: *Pavasaris,* 1934, Nr. 15.

Savickis 1935 = J. Savickis. Tautiški rūbai. Iš: *Pavasaris*, 1935, Nr. 16.

Serenčikienė 1989 = J. Serenčikienė. Marcinkonių etnografinis ansamblis. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Sliužinskas 1989 = R. Sliužinskas. Folklorinis Klaipėdos miesto gyvenimas. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Songailaitė-Balčikonienė 1989 = R. Songailaitė-Balčikonienė. Sceninis tautinis kostiumas. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Svidinskas 1989 = A. Svidinskas. Folkloro ansambliai Rokiškio rajone. Iš: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Šatavičiūtė 2001 = Lijana Šatavičiūtė. Antano Tamošaičio tautinio stiliaus koncepcija. Iš: *Menotyra*, 2001, Nr. 2.

Šimonis 1934 = Kazys Šimonis. Lietuvių tautinių rūbų ir jų rinkimo bei aprašymo reikalu. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 3–4.

Tamošaitis 1931 = *Sodžiaus menas. Prijuostės ir žičkų rinkiniai* (redaktorius, sudarytojas, ir įvad. str. autorius A. Tamošaitis), Kn. 2. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1931.

Tamošaitis 1932 = *Sodžiaus menas. Juostos*, kn. 4. Redaktorius A. Tamošaitis, įvadinis straipsnis P. Galaunės. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1932.

Tamošaitis 1938 = Antanas Tamošaitis. Lietuvių tautiški drabužiai. Iš: *Jaunasis ūkininkas*, 1938, Nr. 2.

Tamošaitis 1939 = Antanas Tamošaitis. *Sodžiaus menas. Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, t. 7–8. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1939.

Tamošaitis 1979 = Antanas and Anastasia Tamošaitis. *Lithuanian national costume*. Toronto, Canada: Lithuanian Folk Art Institute, 1979.

Trevor-Roper 1983 = H. Trevor-Roper. The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland. Iš: *The Invention of Tradition*. Cambridge, New York etc: Cambridge University Press, 1983.

Vydūnas 1911 = Autorius nenurodytas [Vydūnas]. Apžvalga. Iš: *Jaunimas* (Tilžė), 1911, sausis.

Vydunas 1932 = Wilhelm Storost Vydunas. *Sieben Hundert Jahre deutsch–litauischen Beziehungen*. Tilzit, 1932.

Vyšniauskaitė 1989 = Angelė Vyšniauskaitė. Jų apranga dvelkia grožiu. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1, p. 29.

Zauka 1905 = Z. (P. Zauka). Ponei K–is. Iš: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 12.

Историко-этнографический атлас 1986 = *Историко-этнографический атлас Прибалтики:* одежда. Ответсвенный редактор Г. С. Маслова. Рига: Зинатне, 1986.

RECONSTRUCTION AND CREATION OF THE LITHUANIAN FOLK COSTUME IN THE 20TH C.

Teresė JURKUVIENĖ

This article reviews the history of the creation of the Lithuanian folk costume from 1900 to the end of the 20th c. In different periods, the goals, opportunities and methods of the costumes' creators varied greatly. This time we will discuss attempts to reconstruct the folk costume, i.e. to create a costume similar to what was worn in the countryside and perceived as being 'real'. Looser interpretations of folk clothing are not addressed.

The fashion of national costumes formed differently in different countries, but, as with cultural nationalism as a whole, was widespread throughout Europe. The rise of national feelings during certain periods resulted in the public's wish to wear national costumes, while the need for these costumes stimulated and accelerated necessary academic research. As the public's enthusiasm grew, costume-makers appeared who were devoted to the idea or who saw the prospect of a successful business. Therefore, the history of research into traditional folk clothing is closely related to the development of crafts and business.

Although the concept of the Lithuanian national costume formed in the early 20th c., from the 1930s it also gained a theoretical basis, manufacturing of national costumes was impeded by the existence of only partial outfits at museums and slow scientific research. As there was a lack of authentic examples, stylised costumes took their place – for a long time they were what was known to the general public, while reconstructions of folk costumes were only an alternative activity for a small circle of specialists and enthusiasts. Only from the last decade of the 20th c. were reconstructed costumes becoming more popular, albeit it was often difficult to make or purchase them. In the 21st c. a more serious theoretical background for restoration was formed and the reconstructed folk costume, vital to the preservation of our traditions, established itself as being equal to or even superior to the stylised version.

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, Vilnius
E. paštas: terese.jurkuviene@lkti.lt

Gauta 2017-06-15, įteikta spaudai 2017-08-22

NORVEGIŠKAS TAUTINIS KOSTIUMAS: ISTORIJA IR DABARTIS

Camilla ROSSING

Norvegijoje tautinis kostiumas yra tapęs šalies nepriklausomybės simboliu. Norvegai tautiniu kostiumu, arba vadinamuoju *bunad*, su pasididžiavimu kasmet puošiasi gegužės 17 d., švęsdami 1814 m. demokratinės konstitucijos paskelbimą. Šią dieną, nesvarbu, lyja ar šviečia saulė, moterys, vyrai ir vaikai pasipuošia gražiausiais turimais tautiniais kostiumais, kurie perteikia istorinių sričių (regionų), slėnių ar miestų, iš kurių jie yra kilę, savitumą ir tapatumą. Norvegijos tautinio kostiumo šaknys siekia nacionalinio romantizmo laikotarpį – kaimiški valstiečių drabužiai, atspindintys vietines tradicijas, buvo įteisinti kaip tautiniai kostiumai dar prieš pramonės revoliuciją. Svarbu paminėti, kad nuo 1370 m. Norvegija buvo Danijos karalystės dalis, o visą XIX a. – Švedijos dalis. Tad valstietiškoji liaudies kultūra, taip pat ir kostiumai, buvo suvokiami kaip svarbi Norvegijos kultūros paveldo dalis.

Šiuo metu šešiasdešimt du nuošimčiai norvegių moterų turi nuosavus tautinius kostiumus. Kaipgi taip atsitiko? Neatsiejama *bunad* istorijos dalis yra Norvegijos liaudies kostiumo institutas, įkurtas dar 1947 m. Tačiau grįžkime į pradžią, į XIX a. šeštąjį dešimtmetį.

Nors XIX a. viduryje valstiečiai tradicinius kostiumus dar vilkėdavo tiek kasdieniame gyvenime, tiek kaip šventinę aprangą, prasidėjus pramonės revoliucijai jie pradėjo išeiti iš mados – norvegams, gyvenantiems šalia didesnių miestų, darė įtaką ir aukštesniosios klasės dėvėsena, ir to meto mados, jau plito pigūs ir modernūs fabrikiniai drabužiai, kuriuos greitai pamėgo jaunoji karta. Tačiau kai apie 1850 m. Norvegijoje kilo tautinio romantizmo banga, liaudies kostiumai vėl atsidūrė dėmesio centre. Vietinės merginos, dėvinčios tradicinius kostiumus, vis dažniau patraukdavo fotografų dėmesį, buvo pradėtos rengti tautinių kostiumų parodos, jais savo pasirodymams puošėsi teatro artistai ir šokėjai, net valdovai užsisakydavo portretus, kuriuose jie būtų nutapyti su tautiniu kostiumu. Tad pirmiausia valstietiški drabužiai išpopuliarėjo tarp menininkų, kurių darbuose jie buvo stilizuojami, kad atitiktų tuometinės miesto aukštuomenės skonį. Vėliau jie tapo norvegiškosios tapatybės raiškos forma.

1893 m. Norvegijoje su šeima apsilankiusi Anglijos princesė Mod (Maud) Bergene nusifotografavo vilkėdama norvegišką kostiumą iš Hardangerio. Vėliau ji ištekėjo už Danijos princo Karlo, o 1905 m. jie buvo karūnuoti karaliumi ir karaliene. Šia proga minėtoji princesės fotografija buvo dideliu tiražu atspausdinta kaip atvirukas ir pasklido po visą šalį. Terminas „tautinis kostiumas“ pradėtas vartoti tik XIX a. pabaigoje; iš pradžių taip vadinti drabužiai, kuriuos dėvėjo Hardangerio ūkininkai. Tad visos šalies jaunos merginos siūdinosi tautinius kostiumus, kurių sudėtinės dalys buvo raudona liemenė, juodas sijonas ir balta prijuostė.

Apie 1900 m. kilo politinis judėjimas, nukreiptas prieš Norvegijos sąjungą su Švedija ir

Tradicinis Hardangerfjordo regiono kostiumas. XIX a. pab.

Hulda Garborg (centre) su tradicinių šokių ir dainų atlikėjais. XX a. pr.

siekęs šalies nepriklausomybės. Tuo metu tautinio kostiumo idėja, iki šiol sieta su romantiška vikingų praeitimi ir senos geros Norvegijos vaizdiniu, buvo pasitelkta kitam tikslui – politinei agitacijai.

Jauna politinė aktyvistė Hulda Garborg, ištekėjusi už žinomo rašytojo Arnės Garborgo, keliavo po visą Norvegiją kaip tradicinių šokių ir dainavimo mokytoja. Ji suprato, kad to meto tautiniai kostiumai tebuvo blankios originalių Hardangerio liaudies drabužių kopijos, nieko bendro neturėjusios su tikraisiais liaudies kostiumais. Tad apie 1900 m. ji ėmė skatinti jaunus liaudies šokių atlikėjus dėvėti tradicinius gimtųjų kaimų drabužius. Vėl buvo pradėti vilkėti senieji liaudies kostiumai ar bent jų detalės, o siuvantis naujus kostiumus, naudojami ir senieji jų elementai.

Šiuo laikotarpiu susiformavo ir kai kurie dabar nešiojami tautiniai kostiumai (*bunad*). Hulda Garborg greitai tapo plačiai žinoma *bunad* iniciatore ir žinove. Ji skatino žmones pasisiūti *bunad* savo reikmėms, supaprastino sudėtingus raštus, bet siūlė naudoti vietines medžiagas. Kitaip tariant, H. Garborg suformavo naują tautinio kostiumo suvokimą – tai visoms prieinami, kiek supaprastinti, bet skoningi tautiniai drabužiai, kuriuos, jos įsitikinimu, išgalėjo pasisiūti ir vilkėti moterys, priklausiusios įvairiems socialiniams sluoksniams. Nuo tada, švenčiant 1905 m. atgautą Norvegijos nepriklausomybę, net ir abiejų pasaulinių karų metais, vis dažniau buvo puošiamasi tautiniu kostiumu. Nauji *bunad* atsirado 1930 m., jų variantai kuriami iki šiol. Šiuo metu Norvegijoje iš viso turime 450 skirtingų tautinio kostiumo modelių – po vieną kiekvienam slėniui, miesteliui ar kaimui. Savuosius *bunad* turi net Norvegijos karališkoji šeima. Minint Norvegijos Nepriklausomybės dieną, jais pasipuošusi karališkoji šeima sveikino vaikų eiseną (nuotrauka).

NORVEGIJOS LIAUDIES KOSTIUMO INSTITUTAS

Nors *bunad* buvo plačiai paplitęs ir vilkimas dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, kaip minėta, vis rasdavosi naujų šio kostiumo variantų. Po karo poreikis dar labiau išaugo – žmonės norėjo juo pasipuošę minėti gegužės 17-osios pergalę, bet tuo metu stigo ir medžiagų, ir siūlų, ir iškarpų. Grupelė žmonių kreipėsi į Kultūros departamentą, ragindami įkurti instituciją, kuri galėtų išspręsti šias problemas. Taip 1947 m. veiklą pradėjo Norvegijos liaudies kostiumo institutas, kuris iki šiol siekia išlaikyti tautinio kostiumo tradicijas, rūpinasi jo kokybe, skatina naujų modelių kūrimą. Kultūros ministerija iš specialistų, užsiimančių akademiniais tyrimais, suformavo

Anglijos princesė Maud Norvegijoje. 1893 m.

patariamąjį balsą turinčią instituto valdybą. Šis institutas nuosekliai renka dokumentinę medžiagą apie senąsias drabužių vilkėjimo tradicijas: jame sukauptas didelis duomenų archyvas, taip pat institutas prisideda prie jų tyrinėjimų, gali konsultuoti šiuolaikinius tautinio kostiumo kūrėjus ir rūpintis jo puoselėjimu ateityje.

Kasmet instituto darbuotojai vyksta į šešių savaičių ekspedicijas, kuriose renka medžiagą iš pirmųjų šaltinių – skirtingų Norvegijos vietovių gyventojų. Vietos muziejai arba moterų asociacijos susisiekia su žmonėmis ar ūkiais, kuriuose dar gali būti išsaugotų senųjų tradicinių drabužių, ir ragina juos užregistruoti institute. Taip vyksta privačių tradicinių rūbų kolekcijų fiksavimas ir registravimas. Vos per savaitę atrandama ir užregistruojama daugiau nei 600 jų vienetų. Šio darbo rezultatas – išsamus instituto archyvas, kuriame 2017 m. jau buvo 76 000 senųjų tradicinių drabužių ir kostiumų dalių, taip pat jų nuotraukų, eskizų ir tradicinių raštų pavyzdžių.

Kasmet institutas organizuoja tiek praktinius, tiek teorinius *bunad* siuvimo kursus. Tai ne tik konsultacijos norintiems pasisiūti konkretų drabužį, bet ir informacijos apie šiuolaikinį tautinį kostiumą sklaidos forma, taip pat galimybė supažindinti su tradicinių rankdarbių technologijomis ir jas išsaugoti. Tokie tikslai suformuluoti ir 2003 m. UNESCO nematerialaus kultūros paveldo konvencijoje.

TAUTINIS KOSTIUMAS ŠIUOLAIKINĖJE NORVEGIJOJE

Norvegai vilki *bunad* kelis kartus per metus, dažniausiai per valstybines šventes, pavyzdžiui, gegužės 17 d., kai švenčiama Norvegijos Valstybės diena. Kitos progos – šeimos šventės, vestuvės, Sutvirtinimo sakramentas, krikštynos ir laidotuvės. Visas tautinio kostiumo komplektas turi iškilmių drabužių statusą, taigi jis yra tinkamas reprezentacijai Norvegijoje ir užsienyje. *Bunad* dėvi visi – moterys, vyrai ir vaikai, vis dėlto dažniausiai jį vilki moterys. Karališkoji šeima su pasididžiavimu vilki *bunad* jau apie 100 metų, ypač dažnai juo puošiasi jos didenybė karalienė Sonja.

Tautinis kostiumas arba jo dalys dažnai perduodamos iš kartos į kartą, tad naujajam šeimininkui jis įgyja ypatingą vertę, susieja su šeimos istorija. Kai *bunad* pasipuošia iš vienos vietovės kilę šeimos, kostiumas atskleidžia jų kilmę ir tapatybę. Kaip jau minėta, savo tautinį kostiumą turi dauguma Norvegijos rajonų, netgi tie, iš kurių nėra užregistruotų jokių tradicinių liaudies drabužių pavyzdžių. Tokiais atvejais *bunad* yra sukuriamas remiantis kitais pavyzdžiais, tarkim, siuvinėta rankine, išlikusiu bateliu arba net vietos gamtine aplinka. Daugeliui bendruomenių jau tapo svarbu turėti savąjį tautinį kostiumą, taigi šiuo metu esama įvairiausių jų pavyzdžių, kurių kilmė ir istoriniai kontekstai yra skirtingi.

Daug žmonių Norvegijoje *bunad* siuvasi patys – įsigyti visą naują kostiumą gali būti labai brangu, tad daugelis negali sau leisti tokios prabangos. Tautinio kostiumo gamybą palengvina galimybė įsigyti jau sukirptą medžiagą, siūlus ir iškarpas, ja norvegai mielai naudojasi. Daug kas siuva kostiumus ir šeimos nariams, pavyzdžiui, vaikaičiams, – tai drabužiui suteikia didesnę emocinę vertę. Kita vertus, nemažai žmonių tautinį kostiumą įsigyja specializuotose parduotuvėse. Tai rankų darbo drabužiai, dažniausiai pasiūti pagal užsakymą; jų pagaminimas gali užtrukti ne vieną mėnesį.

Šiuolaikinės tautinio kostiumo medžiagos nebėra vien norvegiškos. Siuvinėtos medžiagos jau yra gaminamos Kinijoje ar Vietname, Norvegijoje jų siuvinėjimas tik pabaigiamas. Juk rankų darbo produkcija Azijoje yra kur kas pigesnė nei Norvegijoje. Taip pat Norvegijoje nėra pakankamai meistrų, užsiimančių šiais amatais, tad

Viena iš Huldos Garborg vadovaujamų šokių grupių. XX a. pr. Nuotraukos iš autorės archyvo.

jie negali patenkinti vis didėjančios rankų darbo kostiumų paklausos.

Jau juntamas pavojus, kad žinios, kaip gaminamas tautinis kostiumas, gali būti prarastos. Tad Norvegijoje esama organizacijų ir pavienių asmenų, kurie rūpinasi jų išsaugojimu, konsultuoja naujus meistrus ar kostiumu besidominčias moteris. Tuo užsiima ir Norvegijos liaudies kostiumo institutas.

Norvegijos tautinius kostiumus, arba *bunad*, galima suskirstyti į kelias kategorijas:

1. Tautinis kostiumas, atspindintis paskutinį liaudies kostiumo vystymosi etapą. Tai šventinis liaudies kostiumas, kuriuo vėl buvo susidomėta, ir dabar jis atlieka *bunad* funkciją.
2. Tautinis kostiumas, atkurtas remiantis vietos žmonių atsiminimais, nors jie šio kostiumo jau nebevilkėjo. Daugelis žmonių atsimena, kaip atrodė liaudies kostiumas, taip pat yra išsaugoję senojo kostiumo dalių.
3. Tautinis kostiumas gali būti atkurtas ne pagal konkrečioje vietovėje išlikusius pavyzdžius, bet remiantis toje apskrityje išlikusiais senojo liaudies kostiumo pavyzdžiais, svarbu, kad jie būtų to paties tipo. Pasitelkiami ir kiti informacijos šaltiniai – iliustracijos ir žodinė tradicija.
4. Tautinis kostiumas, atkurtas remiantis nepakankama arba atsitiktine informacija apie senąjį kostiumą. Tokiu atveju sukuriami nauji jo elementai, derantys prie kostiumo stiliaus.
5. Tautinis kostiumas, visas arba iš dalies sukurtas naujai. Kai kuriuos iš jų įkvėpė konkretus liaudies kostiumas, o kitus – skirtingų tipų kostiumo dalys.

Iš norvegų kalbos vertė *Rūta KUKULSKYTĖ*

NORWEGIAN NATIONAL COSTUME: HISTORY AND THE PRESENT

Camilla ROSSING

This article presents the history of the national costume in Norway. It has become a true symbol of the country's independence. The Norwegian costume, known as *bunad*, is proudly worn by many on Norwegian Constitution Day on 17 May. Since 1947, research and propagation of the national costume is the work of the Norwegian Institute of *Bunad* and Folk Costume. Currently in Norway, the widespread national costumes are separated into several categories: holiday folk costume; costume reconstructed using surviving elements and the memories of local people; costume reflecting the type of clothing in a particular region; costume where no-longer-existing elements were being created anew; completely newly created national costume.

ASMENINIO TAUTINIO KOSTIUMO ĮSIGIJIMO YPATUMAI IR GALIMYBĖS LIETUVOJE

Elena MATULIONIENĖ

Straipsnio autorė, Klaipėdos etnokultūros centro etnologė, tautiniu kostiumu ir jo gamyba domisi jau ne vieną dešimtmetį. 1977 m. E. Matulionienė kartu su mama, profesionalia audėja Irena Česnauskiene sumodeliavo pirmuosius tautinius kostiumus Klaipėdos folkloro kolektyvo „Vorusnė“ dalyviams, o 1990 m. juos atnaujino. Autorė tyrinėja Klaipėdos krašto tautinio kostiumo bei atskirų jo dalių (delmonų) raidą, o sukauptas teorines žinias panaudoja konsultuodama tautinio kostiumo užsakovus ir gamintojus, tai yra kurdama ir komplektuodama šiuos kostiumus.

Šiame straipsnyje remiamasi Vakarų Lietuvos duomenimis: ilgamete autorės asmenine profesine patirtimi ir kostiumų užsakovų bei gamintojų pastebėjimais. Lyginama pastarųjų dviejų dešimtmečių ir XX a. pirmosios pusės situacija – kaip keitėsi asmeninių tautinių rūbų siuvimo ir dėvėjimo aplinkybės Lietuvoje.

Tautiniais kostiumais vilkinčius lietuvius dažniausiai matome per dainų šventes, folkloro festivalius, koncertus ir vakarones. Tai sudėtinė programos dalis – „kostiumai kartu su šokiu ir muzika turi tarnauti bendrai idėjai“ (Balčikonis 1987: 141), bet nenukrypti nuo istorinės ir meninės tiesos. Vis dėlto kolektyvų, atliekančių profesionalų sukurtus kūrinius liaudies muzikos bei šokių motyvais, ir folkloro bei etnografinių kolektyvų vadovai koncertinę aprangą suvokia skirtingai. Kita vertus, dažniausiai šie kostiumai yra kolektyvo ar organizacijos nuosavybė.

Tautinio kostiumo dėvėjimą ne scenoje ir ne folklorinės programos metu, taip pat asmeninio tautinio kostiumo susikūrimą galime pavadinti vienu iš tautinės tapatybės raiškos būdų. Juk, pasak menotyrininkės Teresės Jurkuvienės, „tautinis kostiumas pačia savo prigimtimi yra ne tik rūbas, bet ir tam tikros idėjos <...> išraiška. <...> Tai drabužis, kuriam skirta perteikti ne tik paveldo (kuriuo remiantis jis sukurtas) bruožus, bet ir to paveldo interpretaciją, atspindinčią tautinio kostiumo kūrėjų įsitikinimus bei tikslus“ (Jurkuvienė 2007: 43–62). Neišvengiamai kyla klausimas, kaip savo tautinio kostiumo viziją realizuoti? Atsakymas įvairiais laikotarpiais buvo skirtingas, jis priklausė nuo mokslinių tyrimų situacijos ir jų sklaidos, technologinių bei finansinių galimybių bei šios srities profesionalų gausos. XX a. 7–8 deš. dar trūko išsamesnių kostiumo tyrimų, tad regioninių kostiumų komplektavimas priklausė nuo dailininko, konsultanto ar audėjų kompetencijos bei užsakovo vizijos. Po to, kai 2003 metais buvo pristatytos visų penkių etnografinių regionų atkurtų kostiumų kolekcijos[1], kostiumų komplektų ir jų variantų pasiūla padidėjo. Vis dėlto vien mechaniškai tiražuojant kad ir pačius sudėtingiausius bei puošniausius regioninių kostiumų komplektus, jie būtų visi vienodi. Esame pripratę prie vienodai apsirengusių šokėjų, bet asmeniniam kostiumui užsakovas kelia sąlygą, kad jis būtų puošnus ir išskirtinis. Todėl šiandien išskirtiniam asmeniniam kostiumui susikurti nebeužtenka vien puikaus etaloninio pavyzdžio, kurį pakaktų tiksliai nukopijuoti, prireikia profesionalių konsultacijų, taip pat meistrų, kurie būtų įvaldę tradicines sudėtingas audimo bei kitų rankdarbių gaminimo technologijas.

ASMENINIO TAUTINIO KOSTIUMO ĮSIGIJIMO MOTYVACIJA

Kodėl tautinis kostiumas buvo įsigyjamas (arba ne) ir dėvimas XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje, tyrė Irma Šidiškienė, parengusi monografiją „Būti lietuve: etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje“ (Šidiškienė 2005). Pasak autorės, „XIX a. pabaigoje–XX a. 2-ajame dešimtmetyje tautiniai drabužiai buvo vertinami kaip patriotizmo raiška. Juos dėvėjo visuomeniškai aktyvios, patriotiškai auklėtos, drąsios, dažniau pasiturinčios merginos: dainininkės, vaidintojos ir rečiau žiūrovės, dalyvavusios lietuviškuose vakaruose ar kitur. Pasitaikydavo ir dėl gražumo dėvinčiųjų tautinius drabužius. Moterys, turėjusios tautinius rūbus, juos vertino kaip lietuvybės simbolį. Neturėjusios moterys jų dėvėjimą vertino kaip madą, kuri ne visoms patikusi. <...> XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje buvo madinga, įprasta jais puoštis įvairių svarbių, iškilmingų renginių metu, saviveiklos renginiuose. Pamažu tautinių rūbų dėvėjimas skverbėsi į šeimos iškilmių aplinką, pirmiausia į

1 6 regioninių kostiumų komplektai buvo atkurti ir pristatyti visuomenei 2003 m. Dainų šventės programoje. Šios kolekcijos kostiumų pagrindu išleistas albumas, žr. (Jurkuvienė 2006).

Autentiškos regioninio kostiumo detalės. 2014 m. E. Matulionienės nuotrauka.

vestuves“ (Šidiškienė 2005: 151). Tautiniai drabužiai buvo laikomi ypatingais: „Į paprastus šokius su tautiniais drabužiais neidavo, jais vilkėdavo tik iškilmingomis progomis“ (Ten pat).

Pasak I. Šidiškienės, savo asmeninius tautinius kostiumus moterys įsigydavo dėl skirtingų priežasčių: vienos „kad reikėjo kaip organizacijos, kolektyvo narei, kitos – paragintos draugių, artimųjų“ arba tiesiog „labai norėjo turėti tautinius, jais grožėjosi ir pačios dėvinčiosios, ir jų pažįstami“. Tautiniai drabužiai buvo ne tik patriotiškumo ir visuomeniškumo, bet ir turtinės padėties išraiška, dėl objektyvių priežasčių ne visos norinčios galėjo juos įsigyti. Įdomus pastebėjimas, kad savo asmeninius tautinius drabužius moterys „dėl praktinių priežasčių ar iš ambicijos“ retai kam skolindavo. „Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, pakitus politinei situacijai, jais puošėsi saviveikloje, vestuvėse, laidotuvėse ir uždaresnėse šeimos šventėse, per Naujuosius metus, mokyklos baigimo proga“ (Šidiškienė 2005: 151–165). T. Jurkuvienės pastebėjimu, 1940–1970 metų laikotarpiu „naujai „sustyguotoje“ sistemoje teliko vienintelė tautinio kostiumo funkcija – būti įvairių koncertuojančių grupių apranga. Kitomis progomis, pvz., bažnyčių procesijose, privačiose šventėse, visuomeniniuose renginiuose, tautinis kostiumas buvo vilkimas retai, tai vertinta beveik kaip disidentinis elgesys“ (Jurkuvienė 2007: 43–62).

Šiuo metu vėl išaugęs poreikis iškilmingomis progomis pasipuošti, įgyti išliekamąją vertę turinčią (ir neišeinančią iš mados) aprangą. Šiuos kriterijus atitinka regioninis tautinis kostiumas. Kokių socialinių bei amžiaus grupių atstovai šiandien įsigyja tautinius kostiumus? Kokie asmeninio tautinio kostiumo įsigijimo motyvai? Dažniausiai tautinį kostiumą dėvi asmenys, dalyvaujantys kultūrinėje bei politinėje veikloje, užsiimantys turizmo verslu. Vis dažniau asmeninį kostiumą įsigyja ir dėvi tautodailininkai (parodų, mugių, *jomarkų* metu), kulinariniu paveldu prekiaujančių maitinimo įstaigų[2], kaimo turizmo srities darbuotojai, pavieniai entuziastai – etninės kultūros puoselėtojai, kultūros darbuotojai, dirbantys etninės kultūros srityje.

Asmeninis kostiumas dažniausiai įsigyjamas artėjant svarbiai progai bei iškilmingoms valstybinės reikšmės sukaktims. Kostiumas pasigaminamas sau arba dovanojamas savo šeimos nariams, vilkimas per valstybines, kalendorines bei asmenines šventes, – taip deklaruojama etninė priklausomybė ir išsiskiriama iš minios. Suaugusieji tautinius kostiumus siūdinasi ir dėvi

2 Nuo 2000 metų kelis sezonus Klaipėdoje kavinės „Trys mylimos“ klientus džiugino aptarnaujančio personalo (padavėjų) apranga, kurioje buvo panaudotos autentiškos Klaipėdos krašto kostiumo detalės – delmonai ir juostelės.

Autentiškos regioninio kostiumo detalės. Delmonai. 2014 m. E. Matulionienės nuotrauka.

per savo ar draugų vestuves, savo ir artimųjų sukakčių bei jubiliejų (30–70 m.) iškilmes, religinės (parapijos[3], bažnyčios) bei pasaulietinės bendruomenės (bendrijos) sukaktis, minėjimus, šventes. Įdomu pastebėti, kad šiuo metu Klaipėdos regione asmeninius kostiumus dažniausiai siuvasi medikai.

Vaikams tautiniai kostiumai pasiuvami krikštynoms (jei krikštijamas vyresnis vaikas[4]), mokyklos pradžiai[5], folkloro renginiams[6]. Dažnas vaikų folkloro būrelis ar ansamblis neturi „valdiškų“ kostiumų, tad tėvai parūpina asmeninį. Asmeninius kostiumus savo vaikams pasiūdina ir folkloro kolektyvų nariai, norėdami kartu dalyvauti renginiuose bei šventėse, nors vaikai ir nėra nuolatiniai tų kolektyvų programų dalyviai[7].

Savo vaikus tautiniu kostiumu rengia aktyviai etnokultūrinėje veikloje dalyvaujantys bei tautinį kostiumą propaguojantys asmenys[8]. Vienas iš būdų skiepyti pagarbą tautiniam paveldui – jaunajai kartai padovanotas tautinis kostiumas[9]. Tautinio kostiumo dovanojimas – tai išskirtinis šių dienų reiškinys, nes, I. Šidiškienės duomenimis, „XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje papročio dovanoti tautinius rūbus nebuvo. Tik viena pateikėja tarpukariu buvo gavusi tautinius rūbus dovanų iš dėdės, savo globėjo“ (Šidiškienė 2005:156). Šiandien įvairiomis progomis (krikštynų, vestuvių, minėjimų, jubiliejų) dovanojami tradicinės aprangos priedai: tekstiliniai krepšeliai, šimtaraštės juostelės su tekstu. Pavyzdžiui, lietuvininkai, kurie dažniausiai yra liuteronų tikėjimo, krikštydami vaikus, mergaitei ar berniukui užsako išausti šimtaraštę juostelę su vaiko vardu ir krikšto data: „Kai paaugs bus prie tautinio kostiumo ir tuo pačiu Krikšto dienos atminimui.“[10]

3 Stebėta Klaipėdos Šv. Juozapo darbininko bažnyčios titulinių atlaidų parapijos šventėse (2003, 2004, 2006 m.) Duomenys iš E. Matulionienės asm. archyvo (toliau – EMAA).

4 2015 m. žemaitiškas kostiumas buvo siūdinamas 3 metų berniukui krikštynoms.

5 1992 m. rugsėjo pirmosios šventei mama pasiuvo tautinius drabužėlius pirmokei. Iš EMAA.

6 Duomenys rinkti 1994 m. vaikų folkloro šventėje „Vėlungis“. Iš EMAA.

7 Žinomi Klaipėdos apskrities bei miesto folkloro kolektyvų pavyzdžiai.

8 2017 m. Ilona Tulabienė iš Gargždų pasiuvo tautinius kostiumus savo penkių asmenų šeimai ir dalyvavo konkurse „Išausta tapatybė“.

9 Žinomi pavyzdžiai, kai senelis dovanojo kostiumą 4 m. anūkei, močiutė siuvo ir dovanojo tautinius drabužėlius savo 2–6 m. anūkams.

10 Duomenys iš EMAA.

Klaipėdietės delmonas. 2017 m. Ąžuolio Jono Vaištaro nuotrauka.

Gražią iniciatyvą įsigyti asmeninius tautinius kostiumus puoselėja moterų draugijų narės. Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės (LDKB) karininkų šeimų moterų draugijos narės jau nuo 1930 metų iškilmingų švenčių ir jubiliejų progomis, „kai kariai vilki išeiginę uniformą“[11], puošėsi tautiniais rūbais. 2014 metais Birutės karininkų šeimų Klaipėdos regiono moterų draugija nusprendė tęsti tarpukario tradiciją. Moterys įsigijo (pasisiūdino) asmeninius Klaipėdos krašto arba žemaitiškus tautinius kostiumus. Aplinkinių paragintos, klaipėdietės 2015 bei 2016 metais dalyvavo tautinio kostiumo konkurse „Išausta tapatybė“. Džiugu, kad jų vilkėti Mažosios Lietuvos kostiumai konkurse buvo pripažinti geriausiais bendrijos tautiniais kostiumais.

Šiandien jau dauguma šios organizacijos narių turi savo asmeninius tautinius drabužius, kurie vis papildomi naujomis, puošniomis ir praktiškomis (vasarinėmis bei žieminėmis) kostiumo dalimis.

Tautinis kostiumas kaip oficiali Lietuvių katalikių moterų draugijos[12] uniforma pasirinktas taip pat dar 1936 m. (Šidiškienė 2005: 149). Tuo laikotarpiu tautinį kostiumą populiarino ir kitos (šaulių, jaunalietuvių, pavasarininkių, skautų) moterų organizacijos.

Kitą motyvuotą grupę sudaro folkloro ansamblių dalyviai. Be koncertinio kostiumo, kuris dažnai yra kolektyvo ar organizacijos nuosavybė, jie įsigyja ir asmeninį. Dažniausiai pasirenkamas savo kilmės vietos ar gyvenamosios vietos regioninis kostiumas.

Dažnėja atvejų, kai kostiumas įsigyjamas įkapėms. Airijoje gyvenanti 70 m. lietuvių pora, įsigijusi asmeninius tautinius kostiumus, šmaikštavo: „Padėvėsime, ir liks laidotuvėms.“[13]

Asmeninį tautinį kostiumą noriai įsigyja užsienyje gyvenantys (ar kurį laiką gyvenę) lietuviai. Dažniausiai tai lietuvių šeimos ir mišrias šeimas sukūrę tautiečiai, gyvenantys šalyse, kuriose tautinis kostiumas jau yra plačiai pripažintas (Norvegijoje, Švedijoje, JAV). Visuomenės nuostata, kad tautinis kostiumas yra vertybė, daro stiprų poveikį ir lietuviams, taip atsiranda poreikis įgyti savo gimtojo regiono tautinį kostiumą ir jį vilkėti. Pasak I. Šidiškienės, „tautinių jausmų proveržis, išreikštas tautine apranga, buvo ypač jaučiamas už Lietuvos ribų“ XIX a. pabaigoje–XX a. 2-ajame

11 Irma Šidiškienė. *Būti lietuve...* 150.

12 Lietuvos katalikių moterų sąjunga (toliau – LKMS) yra 1908 m. įkurtos Lietuvos katalikių moterų draugijos bei 1933 m. suburtos Lietuvių katalikių moterų organizacijų sąjungos veiklos tęsėja, įsteigta 1994 m. LKMS steigia ir jungia savo skyrius (draugijas). Prieiga internetu: http://www.lkms.lt/lt/apie-mus [žiūrėta 2017 04 10].

13 Iš E. Matulionienės pokalbio su kostiumų gamintoju. 2017 m. sausio 15 d.

dešimtmetyje (Šidiškienė 2005: 140). Užsienyje gyvenantys lietuviai ir dabar užsisako regioninius savo gimtųjų vietų kostiumus. Pasaulio lietuvių dainų šventei Baltimorėje (JAV) kostiumai buvo siuvami ne tik užsakovui atvykus į Lietuvą, bet ir užsakius elektroniniu būdu. Pasikonsultavus ir sutarus dėl kostiumų stilistikos bei dydžio, užsakovui jie išsiunčiami jau pasiūti ir sukomplektuoti. Tautinis kostiumas užsakomas ir kaip artimųjų dovana užsienyje gyvenantiems lietuviams[14].

Vienetinis rankų darbo tautinis kostiumas yra puiki investicija. 2014 m. Vakarų Lietuvos verslininkas savo dukrai pasiūdino du pilnai sukomplektuotus Mažosios Lietuvos ankstyvojo (iki XIX a. vid.) ir vėlyvojo (XX a. pr.) laikotarpių kostiumus, kuriuos vėliau kaip vertingą palikimą ir šeimos relikviją planuoja dovanoti dviem būsimoms marčioms (turi du anūkus).[15]

Dažnai nuo minties apie asmeninio kostiumo įsigijimą iki jos realizavimo praeina tam tikras laiko tarpas. Motyvaciją sustiprina bendraminčiai, konkrečios konsultacijos, literatūra, gyvas pavyzdys. Kostiumą įsigijusi Klaipėdos regiono LDKB karininkų šeimų moterų draugijos narė Kristina Dregval pasakojo: „Mintis pasisiūti tautinius kostiumus buvo jaukinama ilgai. Kažkaip neišsiskyrė mūsų draugija iš kitų, o su tautiniais drabužiais – visai kitas veidas. Aplinkiniai vertina ir su pagarba žiūri į mus, pasipuošusias tautiniais drabužiais. Kolegės net pavydi. Šeimos nariams jau savaime suprantama, kad per valstybines šventes taip puošiamės.“[16] Savo šeimos planais įsigyti asmeninius kostiumus pasidalino ir šeimos gydytoja Birutė Jankuvienė: „Asmeninio kostiumo idėja labai sena. Net į Baltijos kelią vežiausi vaikus su tautiniais kostiumais. Dukrytei, kuri tuo metu buvo 2-jų metukų, buvau pasiuvusi pati savo rankomis. Prieš gerą pusmetį visiems pasiūliau, kad jubiliejų proga dovanosiu tautinius kostiumus. Visi apsidžiaugė. Tik iškilo klausimas dėl kostiumo stilistikos. Panašu, kad jaunimo ir mūsų nuomonės skiriasi. Stengsimės konsultuotis ir derintis su specialistais.“[17]

ASMENINIO TAUTINIO KOSTIUMO ĮSIGIJIMO GALIMYBĖS

Norintiems įsigyti tautinį kostiumą, neišvengiamai kyla estetinių ir techninių klausimų. Kokio kostiumo noriu, kodėl man reikia vienokio ar kitokio kostiumo, kaip atrodysiu juo vilkėdama, ar sau patiksiu, kaip tai įvertins aplinkiniai, – visi šie klausimai susiję su kostiumo vizija, istoriniu kostiumo kontekstu, į juos atsakius, pasirenkama kostiumo stilistika. Antroji klausimų grupė susijusi su kostiumo gamyba: kas, kur, per kiek laiko, už kokią sumą galėtų jį pagaminti?

Norint įsigyti tautinį kostiumą reikia ieškoti konsultanto ir gamintojo. Galima išskirti keturis atvejus, kaip konsultantas gali įtakoti tautinio kostiumo gamybą:

1. Konsultantas gali prižiūrėti kostiumo gamybą nuo proceso pradžios iki pabaigos (siūloma koncepcija, komplektavimas, audiniai bei modeliai, organizuojamas kostiumo siuvimas, apdaila). Toks konsultantas prisiima atsakomybę už galutinį rezultatą.
2. Konsultantas supažindina užsakovą su kostiumo įsigijimo galimybėmis, nukreipia pas gamintoją, bet kostiumo gamybos ir užsakovo pasirinkimų neįtakoja.
3. Užsakovas konsultuojasi tik dėl atskirų kostiumo dalių įsigijimo ar atnaujinimo. Pats užsakovas komplektuoja savo kostiumą, įsigydamas atskiras jo dalis iš skirtingų gamintojų, kai ką pasigamindamas pats.
4. Užsakovas tiesiogiai išsirenka kostiumą iš gamintojo siūlomų jau sukomplektuotų pavyzdžių ar pasiūlytų audinių. Užsakovą konsultuoja ir už kostiumo baigtinį rezultatą atsako gamintojas[18].

Gamintojas turi būti tautinio kostiumo žinovas, nes jam tenka didelė atsakomybė: kaip paliudijo vienas iš gamintojų, „tenka aiškinti atskirų kostiumo dalių regioninę priklausomybę, nes užsakovas dažnai turi savo kostiumo dalių komplektavimo viziją (baltai siuvinėti dzūkiški marškiniai būtų labai paklausūs tarp žemaičių – prie vėlyvųjų baltų prijuosčių; vėlyvasis klaipė-

14 Iš E. Matulionienės pokalbio su kostiumų gamintoju. 2017 m. sausio 15 d.

15 Iš E. Matulionienės tautinio kostiumo konsultacijų praktikos.

16 Iš EMAA (2017 m.)

17 Iš EMAA (2017 m.)

18 Informacijos apie kostiumų gamintojus galime rasti internete. Tai LNKC Vilniuje; UAB „Rūta žalioji“ Kaune, UAB „Pas Mariją“ Panevėžyje, „Tautiniai Drabužiai.LT“ Vilniuje, UAB „Klaipėdos tekstilė“ ir kt. Nemaža dalis gamintojų, audžiančių ir siuvančių kostiumus, nėra plačiau žinomi ir patys nesireklamuoja. Juos užsakovai susiranda tiesiog vienas per kitą. Tokio pobūdžio informacijos vis dar trūksta ne tik užsakovams, bet ir patiems gamintojams.

Ilonos Tulabienės šeimai pasiūti Mažosios Lietuvos kostiumai. 2017 m. Nuotraukos iš autorės asmeninio archyvo.

dietiškas kostiumas populiaresnis dėl šilkinių prijuosčių, tokias mielai rinktųsi net žemaitės; nepopuliarios skarelės, mieliau renkasi kepuraites[19]). Meistrų, įvaldžiusių tradicines sudėtingas audimo bei kitų rankdarbių gaminimo technologijas, vis mažėja, pamaina jiems natūraliai nesusiformavo. Tradicinės amatininkystės (šiuo atveju tekstilės) perdavimo ir perėmimo problema iki šiol nepateisinamai ignoruojama. Tenka tik apgailestauti dėl susidariusios situacijos, nes vien entuziazmas čia jau nebepadės, reikalingi ilgalaikiai, finansiškai remiami sprendimai.

ASMENINIO TAUTINIO KOSTIUMO ĮSIGIJIMO YPATUMAI

Užsakovai būna skirtingi: vieni tiksliai žino, kokio kostiumo nori, kiti tik šiek tiek susipažinę su kostiumo regioninėmis ypatybėmis, bet konkrečiau jų neišmano. Vieni turi galimybę ir nori įsigyti kostiumą iš pačių geriausių ir brangiausių (autentiškų, rankų darbo, sudėtingos technologijos) dalių, kiti nori gražaus regioninio kostiumo, bet turi ribotas finansines galimybes. Būna užsakovų, kurie nori tautinio kostiumo, kuris būtų artimas šiandieniniam grožio suvokimui (nestorintų, būtų patogus dėvėti, lengvai prižiūrimas, nepridengtų šiuolaikinės šukuosenos). Tokį kostiumą galėtume vadinti *etnizuota* apranga. Dažnas užsakovas apskritai neturi savo kostiumo vizijos, tik kokią nors mėgstamą spalvą ir nori, kad ji dominuotų. Tad ir užsakomus kostiumus galima sąlyginai skirstyti į autentiškas charakteristikas išlaikančius ir tik iš dalies jas atspindinčius. Pirmieji gaminami iš rankų darbo audinių, austų pagal muziejinius pavyzdžius ar atkurtų, atlikus mokslinius tyrimus, laikantis kostiumo dalių konstrukcinio modeliavimo ir komplektavimo reikalavimų (kuriuos reikia susirasti literatūroje, išsišifruoti tautinio kostiumo tyrėjų tekstuose). Gamintojui pritaikytos parankinės literatūros vis dar labai trūksta. Šalia ankstesnių leidinių ir jau minėto T. Jurkuvienės albumo[20], bene išsamiausia ir praktiniam naudojimui tinkamiausia yra Dianos Tomkuvienės 2013 m. parengta knyga, skirta Kaišiadorių apylinkių tautiniam kostiumui (Tomkuvienė 2013),

19 Citata iš gamintojo pateiktų duomenų į E. Matulionienės anketinius klausimus (2017 m. sausis).

20 Žr.: (Bernotienė 1974); (Lietuvių liaudies menas 1974); (Matulionienė 2005) ir (Jurkuvienė 2006).

Folkloro ansamblyje dainuojančiai Annai Krasuckytei kostiumą pas specialistus užsakė tėvai. 2012 m. Aušros Barysienės nuotrauka.

į kurią su pavydu žiūri kitų regionų atstovai. Kadangi trūksta kostiumo dalių komplektavimo pavyzdžių, neišvengiama kostiumų tiražavimo. Antroji grupė – kostiumai, tik iš dalies atspindintys autentiškas charakteristikas, nes pasiūti iš fabrikinių audinių, siuvinėti mašinomis. Jie paklausūs, nes yra kur kas pigesni už autentiškuosius pavyzdžius. Kostiumui pasirenkami kuo artimesni rankų darbo audiniui mechaninio audimo audiniai, ieškoma tinkamos spalvinės gamos, faktūros, ornamentikos. Fabrikinio audimo audiniai dažnai panaudojami komplektuojant kostiumus pagal Klaipėdos krašto vėlyvojo kostiumo pavyzdžius. Smulkiai plisuotas sijonas, pasiūtas iš vienspalvio faktūrinio fabrikinio audimo audinio, sukuria muziejiniam pavyzdžiui artimą įspūdį. Prie tokio sijono derinamos šilkinės prijuostės, aksominės ar vilnonės liemenės, švarkeliai. Žinoma, kostiumus siuvant iš rankomis austų medžiagų, audinių pasirinkimo galimybės didesnės, bet tai ir kainuoja daugiau. Iš fabrikinių audinių sukomplektuotas kostiumas gali būti estetiškas, atspindėti regioninį savitumą, tačiau neturėti didesnės išliekamosios vertės. Tautinis kostiumas ir atskiros jo dalys – tai mūsų kultūros paveldas. Įdomi gali būti ne tik visuma, bet ir atskiri, savarankiškai gyvuojantys elementai. Galima interpretuoti tautinio kostiumo autentiškus raštus ir spalvų derinius, detales, pritaikyti juos šiandieninei aprangai. Juk „tautiškumo raiška – kūrybinis procesas, kai etninis kultūros paveldas sąmoningai pritaikomas įvairiomis formomis nūdienos gyvenime“ (Šidiškienė 2005: 167). Dabar labai madingos įvairios siuvinėtos rankinės (autentiški pavyzdžiai – klaipėdietiškieji delmonai), riešinės, galima įvairiai pritaikyti juostas, skareles, tradicines liemenes, marškinius, sermėgas, raštuotas vilnones kojines ir pirštines. Tikslinga pasitelkti tradicinius spalvinius derinius, austines medžiagas, autentiškus raštus ir technologijas. Svarbu turėti omenyje, kad autentiškų kostiumo detalių kopijos turi didesnę paklausą nei stilizuotos jų variacijos. Iš esmės, ir tautinis kostiumas, ir atskiros jo detalės atskleidžia asmens etnokultūrinę poziciją. Vis dėlto pokyčių mažoka. Nors šiandieniniai folkloro kolektyvai jau puošiasi regiono ypatybes atspindinčiais kostiumais, vis dėlto mokyklose vaikus supažindinti su jų savitumu ir nešiosena nėra paprasta[21]. Siekiamybė – kad moksleivis pats pasigamintų kokią nors tradicinę tautinio kostiumo detalę. Technologijų mokytojams tai tikras iššūkis, reikalaujantis ir atitinkamos kompetencijos. Kaip tradiciniais rankdarbiais sudominti į naujausias technologijas panirusį moksleivį? Be to, šis darbas reikalauja ištvermės ir kantrybės. Bet turime ir puikių pavyzdžių – Klaipėdos, Smalininkų, Kintų[22] moksleivių pasigamintos tradicinio kostiumo detalės dėvimos kaip tau-

21 Apie tautinio kostiumo komplektavimo ir dėvėjimo problemas autorės diskutuota dar 1996, 1997 m. konferencijose Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose, skaityti pranešimai: „Pseudotautinis kostiumas“; „Vaikas tautiniais drabužiais“, „Tautodailės gaivinimas ir pritaikymas mokykloje“, „Paprotinės dailės ir tautinio kostiumo panaudojimas etnokultūros pamokose“. Plačiau gilintasi į vaikų tautinius drabužius, mokykloms pasiūlyti praktiniai su tautinio kostiumo įsigijimo problematika susijusių klausimų sprendimo būdai (Matulionienė 1997: 60–64), nurodytos tradicinių tekstilinių rankdarbių (lietuvininkių delmonų) gaivinimo mokykloje galimybes (Matulionienė 1998: 133–136).

22 Delmonai siuvinėti Klaipėdos „Versmės“ progimnazijoje (prieiga internetu: http://technologijos.weebly.com/8-klas279.html. Žiūrėta 2014 03 09; Smalininkų Lidijos Meškaitytės pagrindinės mokyklos moksleivių pasigaminti delmonai buvo pritaikyti prie uniformų (2016 m.). Kintų pagrindinės mokyklos mokiniai pasipuošia delmonais, dalyvaudami rajoniniuose renginiuose. Juos gamino 2006 metais. Taip vyresnioji technologijų mokytoja Sonata Rangienė mokines supažindino su pamario krašto tautinio rūbo išskirtinumu. Išsamiau: (Matulionienė 1998).

Mažosios Lietuvos kostiumo dalis – delmonai. 1–6 – dailininkės tekstilininkės Valerijos Kiškienės (Kauno r., Mastaičiai) kūrybiniai darbai. 7–9 sukurti tekstilės meistrės, mokytojos metodininkės Ramunės Našlėnienės (Klaipėdos r., Gargždai). 2017 m.

tinio kostiumo dalis arba regiono savitumą atskleidžianti šiuolaikinės aprangos detalė, pavyzdžiui, mokyklinės bei skautų organizacijos uniformų priedas.

Asmeninio kostiumo komplektavimas Klaipėdos regione dažnai ir prasideda nuo tekstilinio juosmeninio krepšelio (kišenės, delmono) įsigijimo. Rankdarbius mėgstančios moterys pačios išsisiuvinėja ir pasisiuva krepšelį, o paskui ieško šimtaraštės juostos ir kitų kostiumo dalių, dažnai pačios siuvinėja ir marškinių raštus.

IŠVADOS

Jau keletą metų stebimas susidomėjimas tautiniu kostiumu, daugėja norinčių jį įsigyti. Iniciatyvą vis dažniau rodo užsienyje gyvenantys tautiečiai, jie daro įtaką ir Lietuvoje gyvenantiems artimiesiems. Tautinis kostiumas, dėvimas viešumoje, palengva tampa prestižine apranga, sektinu pavyzdžiu, atspindi jį dėvinčio asmens patriotiškumą bei visuomeniškumą.

Šiandien per įvairias šventes Lietuvoje matomi asmeniniai tautiniai kostiumai yra gana įvairūs estetiniu bei koncepcijos požiūriu. Asmeninio tautinio kostiumo vertę ir vaizdą lemia užsakovo poreikiai (asmeninis pasirinkimas) ir galimybės (kostiumo kaina). Asmeninį pasirinkimą gali paveikti ir gamintojas, jo išmanymas. Kita vertus, tautinį kostiumą įsigyti nėra paprasta. Gal būtų lengviau, jei būtų sukurta visa sistema: padaugėtų tautinio kostiumo konsultantų, šios tematikos leidinių, plačiau būtų pristatomi muziejiniai pavyzdžiai, atsirastų specializuotų prekybos vietų. Svarbu turėti omenyje, kad paklausios yra ne tik mokslinėmis studijomis paremtos autentiškos kostiumo rekonstrukcijos, bet ir šiuolaikinės, autorinės dailininkų tekstilininkų tautinio kostiumo regioninių elementų interpretacijos.

SANTRUMPOS

EMAA – Elenos Matulionienės asmeninis archyvas
LNKC – Lietuvos nacionalinis kultūros centras
LDKB – Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų Klaipėdos regiono moterų draugija
LKMS – Lietuvos katalikių moterų sąjunga
LKMD – Lietuvos katalikių moterų draugija

LITERATŪRA:

Balčikonis 1987 = Juozas Balčikonis. Dainų švenčių kostiumai. *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga, 1987 m. gegužės 6–7 d. Kaunas: Šviesa.

Bernotienė 1974 = Stasė Bernotienė. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.* Vilnius: Mintis, 1974.

Jurkuvienė 2006 = Teresė Jurkuvienė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Lithuanian National Costume. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

Jurkuvienė 2007 = Teresė Jurkuvienė. Lietuvių tautinis sceninis kostiumas 1940–1970 m.: idėja ir forma. Iš: *Menotyra*. T. 14., Nr. 3. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007.

Lietuvių liaudies menas 1974 = *Lietuvių liaudies menas. Drabužiai*. Sudarė ir parengė J. Balčikonis, S. Bernotienė, H. Kairiūkštytė, K. Galaunė, A. Mikėnaitė. Vilnius: Vaga, 1974.

Matulionienė 1997 = Elena Matulionienė. Tautinis kostiumas šiandien. *Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos respublikoje*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lygė, 1997.

Matulionienė 1998 = Elena Matulionienė. Tautodailės gaivinimas ir pritaikymas mokykloje. *Lietuvos mokykla: praeitis, dabartis, ateitis*. Mokslinės konferencijos medžiaga. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998.

Matulionienė 2005 = Elena Matulionienė. *Klaipėdos krašto tautiniai drabužiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2005.

Meek 2000 = Kati Reeder Meek. *Reflections From A Flaxen Past For Love ofLithuanian Weaving*. Penannular Press International. Alpena, Michigan, 2000.

Šidiškienė 2005 = Irma Šidiškienė. *Būti lietuve: etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Versus aureus, 2005.

Tomkuvienė 2013 = Diana Tomkuvienė. *Kaišiadorių apylinkių tautinis kostiumas*. Vilnius: Žara, 2013.

TAUTINIO KOSTIUMO GAMINTOJAI:

UAB „Rūta žalioji“ Kaune. Prieiga internetu: http://www.rutazalioji.lt/tautiniai-kostiumai;

UAB „Pas Mariją“ Panevėžyje. Prieiga internetu: www.tautiniaikostiumai.lt;

„Tautinių rūbų siuvimas ir pardavimas“ Vilniuje. Prieiga internetu: http://tautiniairubai.lt/ [Žiūrėta: 2017 04 15].

PECULIARITIES AND POSSIBILITIES OF PURCHASING A NATIONAL COSTUME IN LITHUANIA

Elena MATULIONIENĖ

There are currently more and more people in Lithuania who wish to have their own national costume. Wearing the national costume in public reveals a person's patriotism, sociability and becomes a model example. Costumes are purchased by individuals, families, members of social and religious communities for important personal, family holidays and solemn celebrations of national significance. A national costume might also be purchased by Lithuanians living abroad, those who have formed mixed-nationality families in countries where wearing a national costume is widely recognised (Norway, Sweden, the United States). This encourages family members in Lithuania to follow their example. Personal national costumes preserve the authentic characteristics of a specific region or period and, in part, reflect them. This is determined by the customer's needs and opportunities (including financial ones). On the other hand, a region-specific hand-made national costume is a good investment, a fancy, colourful outfit suitable for important celebrations and holidays – a national costume never goes out of fashion and has lasting value.

ATSIGRĘŽIMAI IŠ VIENKIEMIO. MAŽOSIOS BATAKIŲ ISTORIJOS

Tęsinys. Pradžia 2017 m. Nr. 3.

Egidijus GAIDAUSKAS

Mūsų buvęs *gyvenims* su trobos pusėn pasvirusia obelimi. 1944-ųjų rudenį besitraukiantys vokiečių kareiviai nupjovė senos *diedei skanios* obels viršūnę telefono stulpui. Po pusvalandžio jie susivyniojo laidus ir visam laikui dingo. Senolis iš vieno obuolio sėklos pavasarį išdaigino naują medelį. Tais metais, kai jis mirė, naujoji obelis davė pirmuosius vaisius. Tačiau sodininkas jų jau neparagavo. Batakiai. 2017 m.

Virtuvėje ant suodžiais apneštos sienos kabojo senolio sumeistrauta medinė laikrodinė. Jos viduje žaliais šonais, baltu ciferblatu su dviem geltono metalo rodyklėmis, ant dviejų plastmasinių kojelių, vienodai ir lygiai kapodamas sekundes lyg prakurų *skalikes* ėjo laikrodis „Slava“. Laikrodinė, greitosiomis sunerta, rausvai *numaliavuota krebiki* su nučiupinėtu parūdijusios vielos kabliuku ir apvaliu stikliuku durelėse, kabojo senolio parinktoje, metų metais nekeičiamoje vietoje. Ilgai „Slava“ buvo vienintelis mechanizmas mūsų namuose. Atidaryti laikrodinės durikes ir prietemoje prikišus degtuką įsižiūrėti į rodykles dažniausiai prireikdavo man, skubančiam į mokyklą, arba mudviem, bijantiems pavėluoti į *keleivinę*. Visą kitą laiką laikrodis buvo nereikalingas. Uždarytas, prislopęs jis ėjo sau, o mes bėgome sau *aplei gyvuolius*, žemę, *suodnus*, *priūdus*, kurie tai sužaliuodavo, tai baltai sužysdavo, tai paskęsdavo ištvinusio Ūkio vandenyse.

VIŠKAI

Palypėjus aukštyn ir prasibrovus pro siaurutes durikes patekdavai lyg į kitą pasaulį. Storas spalių sluoksnis, sugeriantis žingsnius, prietema, prislopę garsai ir vaizdai versdavo suklusti ir įtempti žvilgsnį. Prie kamino, ant druskos nuėstų *vanšų* kyburiavo lašinių paltys, *šinkos* ir *ilgyniai,* aptraukti nailonine kojine. Už jų, kiek atokiau, vėjelio siūbuojamos tabalavo kelios sudžiūvusios kiaulės pūslės – susirgus inkstais ar pūslės uždegimu tekdavo gerti šlykščią, bet *pamačlyvą* arbatą. Permestos per kartį, šalia kanapių *buntulio,* kabojo senolio *galipie* kelnės, sūrmaišiai, *štančkas* pomidorams pririšti, tabalavo mediniai rėčiai, audimo *skytai, štričkiai* ir iššukuotų linų grįžtės. Čia pat, pasienyje, plačiai išsižergę stovėjo nebenaudojami linų mintuvai. Šalia mintuvų glaudėsi sugedęs pieno *seperatorius*, didžiulės, per stebuklą likusios plačiakaklės stiklo kolbos, į kurias senolis pilda-

vo paūkyje išvirtą *šnapsą* – tą tvirčiausią pokario valiutą. Už kolbų pačiais pakraščiais nežinia kokiai ateičiai suguldyti dūlėjo linų pėdai – penktajame dešimtmetyje vienintelis pusmečio atlygis už komunizmo statybą tarybiniame ūkyje. Greta jų, ant spalių visaip išsivartę, išdilusiais dugnais, mėtėsi keli eglių šaknų *kresčiai* iš Sakalinės miško, kur, išvengęs Sibiro, pokariu slapstėsi močiutės brolis Pranius. Ne kartą vis graudindamasi prisimindavo, kaip kartą naktį atėjęs, dovanų atnešęs savo nupintų *kresčių* ir keletą nuotraukų. Šautuvą atrėmęs į pečių, sėdėjęs liūdnas, nevalgus. Kalbėjęs, kad *ciguoni* jam metusi *kartas* ir pasakiusi, kad jeigu šįmet išbūsiąs, tai gyvensiąs iki devyniasdešimties metų. Tai buvęs paskutinis jųjų pasimatymas. Netrukus, 1948-ųjų vasario 16 dieną, jauniausias iš brolių jau sustingęs ir suledėjęs gulėjo Skaudvilės miesto aikštėje. Rozalija tą naktį sapnavusi, kad Pranius ją visaip vadinęs, prašęs pas jį ateiti. Atsikėlusi išsiėmė iš spintos ir pasidėjo ant *kriesliuka* šalia lovos *žielavuojima* skarikę. Dvi savaites tiesos motinai niekas nesiryžo pasakyti, tik senolis nuvažiavo į Skaudvilę ir iš tolo, nesiartindamas pastovėjo. Grįžęs surinko ir sudegino visas Praniaus atneštas nuotraukas, o savo *briauninką,* suvyniojęs į tepaluotą brezentą, užkasė už daržinikės galo.

Suversti į krūvą, greta senų langų rėmų mėtėsi mediniai senolio *spanstai* šeškams, o ant *kazilų* girliandomis sukabinti kadalavo metaliniai *spanstai* kurmiams. Senolis tiesiog buvo apsėstas minties išgaudyti visus mūsų pievos, o gal ir visų Batakių kurmius. Tamprios plieno vielos *įkabuoklis* man atrodė baisiai nežmoniškas, mat vargšą gyvūnėlį sugriebdavo už kaklo ir smaugte pasmaugdavo. Tačiau negana žiaurios mažo padaro *smertys,* senolis dar turėdavo iš viso to didelės naudos: kažkas Batakiuose pirkdavo kurmius ir iš jų siūdavo kepures. Senolis netgi svajojo iš kurmių pasisiūdinti sau ir Marikei kailinius. Bėda, kad aklieji požemių gyvulėliai nesiveisė taip sparčiai, kaip greitai ėjo laikas po saule. Tiesa, kailinius senolis galiausiai įsigijo, bet ne švelnaus žvėrelio, o šiurkščius, sunkius senovinius avikailius – jį tokį, parbrendantį patvoriais per pusnis, sulinkusį po kailio našta, ir prisimenu. Vėliau, senoliui mirus, avikailiai keletą metų kabojo daržinėje, o man vis atrodydavo, kad ten, daržinės kampe, po jo įtaisyta balandine, ne kailiniai, o jis, *senuoliuks*, stovi.

Žengus keletą žingsnių, antrapus kamino, ant suolo pūpsojo du lagaminai. Vienas iš jų buvo prikrautas senų šešto, septinto dešimtmečio žurnalų „Tarybinė moteris“, „Nemunas“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Jaunimo gretos“. Šalia žurnalų gulėjo ir pageltusi stora knyga, be viršelių ir dalies puslapių. Perskaičiau ją, nežinodamas nei autoriaus, nei knygos pavadinimo. Tik vėliau išsiaiškinau, kad tai Henriko Senkievičiaus „Kryžiuočiai“. Kitame lagamine tvarkingai surikiuoti spraudėsi sieniniai plėšomi kalendoriai. Sieninis kalendorius visus metus kabėdavo virtuvėje, greta durų į mano kambarį. Lapelių neplėšydavome, bet pakeldavome aukštyn, prispausdami tam tikslui sumeistrauta gumele. Dienoms bėgant apatinė kalendoriaus dalis menkdavo, o viršutinė – pūsdavosi, *traknėdavo.* Metams pasibaigus ir nuėmus kalendorių likdavo balta dėmė, aiškiai matoma suodžiais apneštoje sienoje. Atitarnavę kalendoriai, skaičiavę mūsų vasaras ir žiemas, keliaudavo ant viškų ir guldavo į geležimi kaustytą lagaminą. Laisvą valandėlę sėdėdavau ant maišų krūvos ir skaitydavau seniai praėjusių metų lapelius. Po manimi ant suolo sukrauti pakuliniai maišai – jau nebenaudojami, suplyšę, pelių sukapoti. Vienas tik baltesnis, tankesnio audimo atrodė visiškai sveikutėlis. Per vidurį maišo aiškiai matėsi juodais dažais įspausti keli žodžiai gotiškomis raidėmis, virš kurių erelio naguose tamsavo niekam nebeįdomi, tik mano, paauglio, smalsumą žadinusi svastika. Šalia suolo mėtėsi briaunuotos šimtagraminės ir tamsaus stiklo vokiškas alaus butelis su užrašu ir fajansiniu kamštuku. Netoliese gulėjo ir du stačiakampiai krepšiai iš minkštų vytelių, kaip vėliau išsiaiškinau, šovinių dėtuvės, tarsi karas būtų dar ne visai pasibaigęs, tarsi tie, kurie naudojosi šiais daiktais, tebūtų tik trumpam nuėję parūkyti už daržinės kampo.

Palei pietinį viškų *gievelį,* į kurį vasaromis plakė raudonomis uogomis apsipylusi vyšnios šaka, tvarkingai surikiuoti stovėjo batai, *šerveliai, pusupkės, čeverykai*, šliurės, *veilokai*, *klumbuokai*, *kaliuošiai*, *sandaliai*. Daugiau ar mažiau nunešioti, įplyšę, surūdijusiomis sagtimis, pamestais *leiciais*. Žinojau, kad juodi bačiukai su neaukštu, visai nedaug nusitrynusiu kulniuku yra babūnės Rozalijos, o kiti, išklaipyti, nukleišti, su rudos odos dirželiu – močiutės. Apdulkėję, kieti it skarda, vinimis kaustytais padais stovėjo net dveji senolio *kerziniai*, į kuriuos taikydavausi karts nuo karto įlysti. Šalia jų rikiavosi storapadės *vengierkos*, vaikiški, mergaitiški ir berniukiški, *sandaliai* su spalvotomis raudono, mėlyno dermantino gėly-

tėmis bei geros odos žieminis aptaisėlis mažytei, tik pradedančiai žengti kojai, – mano paties pirmieji batai. Visas šis giminės apavo paradas, apneštas dulkių, apkritęs spaliais, apgyventas vorų, jau pamiršęs žmogaus kojos šilumą, praradęs kryptį, greitį ir blizgesį. Sėdėdamas tarp senų kalendorių, laikraščių, žurnalų ir žiūrėdamas į tuos įvairaus amžiaus ir lyties žmonių batus, nevalingai prisimindavau akląją *buobutę* Agotą, senelio močiutę, mirusią netrukus po karo. Žiemą ji basomis išeidavusi į lauką, nes jos šliurikės jau buvusios nepataisomai suplyšusios, o naujų niekas jai jau nebepadirbdino. Prieš keletą metų pakalbinęs į devintą dešimtį įkopusią kaimynę Trepienę, sužinojau, kad Agota Lopečytė-Gaidauskienė *didei gera* buvusi. Neturiu nuotraukos, neatsimenu jokių pasakojimų, nežinau, kur palaidota, nieko. Tai vienintelis paliudijimas apie giminės pramotę iš senolio pusės. Man jo pakanka.

BERTAINIS

Mėgdavau sėdėti ant bertainio. Nusitempdavau ten knygų ir skaitydavau arba atsidaręs mažas durikes, pro kurias būdavo iš vežimo paduodamas šienas, iš aukštybių žvelgdavau į antrapus Ūkio vilnijančius javų laukus, į baltai žydinčius vengrykščius *priūduose*, į ore šaudančias kregždes ir blezdingas. Bertainio durikės su kabliuku, tad gali atidaręs užkabinti ir be baimės nuleisti kojas žemyn – kažkur ten, apačioje, karo metais senelis turėjo išsikasęs slėptuvę saugodamasis, kad nebūtų išvežtas darbams į Vokietiją. Durikių vyriai kalvio darbo su išriestomis dviejų žalčių galvikėmis. Viršutinių vyrių viena galvikė nulūžusi, metalas išklibęs, todėl šalia prikalti paprastesni pirktiniai lankstai. Tiesiai viršum manęs – gandrinė. Tyliai būnant gandrai nepajunta žmogaus, netrukus parlekia iš ganyklos švilpdami galingais sparnais ir ima garsiai tauškinti snapais, trypti ir šnypšdami sukinėtis. Lizde tūnoję gandriukai sukruta, tiesia kaklus, čirpia reikalaudami maisto. Pro plyšius stoge matau šmėžuojant raudonas kojas, baltas ir juodas plunksnas, girdžiu brūžinantis lizdo šakas į šiferį. Kartą per rudeninę audrą senąją gandrinę vėjas nutrenkė žemėn. Buvau gal trylikos, keturiolikos. Kažkokiu būdu sugebėjau užsikarti, susitempti ant kraigo lentų ir sukalti naują gandrinę, į kurią, žinojau, reikia įdėti varinį pinigą. Išrinkau vieną tarpukario lietuvišką vario monetą iš savo pinigų kolekcijos, taip pat dėl visa ko paėmiau rublį su Lenino galva ir paguldžiau vidury ant baltų lentų.

Mudviem su močiute darbymečiu gyvenant nuo aušros ligi aušros, pasaulis su savo įvykiais atrodė tolimas ir mažai įdomus. Vis dėlto retkarčiais jis netikėčiausiu būdu įsiveržd avo į mūsų jaukią, nuo civilizacijos nutolusią vengrykščių, rugių ir dobilų jūroje vilnijančią salą. Kartą, bekalant dalgį, tarp plaktuko smūgių ausis sugavo keistą, svetimą, pulsuojantį žemą garsą, kuris vis stiprėjo ir stiprėjo, kol galiausiai oras pradėjo virpėti, drebėti ir pleišėti, o mūsų trobos langai ėmė mėšlungiškai krūpčioti ir šokinėti. Gandrai pakilę iš lizdo nuplasnojo tolyn, Ančios link. Neįprastas mechaninis garsas sklido lyg iš po žemių, kažkur iš anapus daržinės. Pametęs dalgį, pasileidau per kiemą, *koptomis* užlėkiau į viršų, persiritau per balkį ir pravėriau bertainio durikes. Po akimirkos nuo durpyno pusės išniro didžiulis, it Jurgaičio troba, saulėje stiklu ir metalu blizgantis malūnsparnis. Paskui antras, trečias, ketvirtas... Malūnsparnių, paženklintų didelėmis raudonomis žvaigždėmis, buvo daugybė. Jie skrido visiškai žemai, beveik liesdami medžių viršūnes: virš bebryno, virš kalvos, čia pat, pro mūsų daržinę ir mane, sėdintį bemaž jų skridimo aukštyje. Pergąsdintos daugybės motorų ir ore švilpiančių sparnų griausmo, besiblaškančios Mauliaus karvės išvertė tvorą ir pasileido laukais. Mūsų karvė Pūkė nėrė į alksnyną, o jaunas veršiukas tik bėginėjo ratais aplink savo kuolą. Skrendančių mašinų sukeltas vėjas blaškė ant kalno pasėtus, dar neišplaukusius rugius. Visas laukas ėmė vilnyti ir siūbuoti lyg ežeras, užkluptas netikėtos audros. Malūnsparniai skrido tolyn, į pietvakarius, Tauragės link. Suskaičiavau jų gal šešiasdešimt, gal daugiau. Po dviejų savaičių viskas pasikartojo. Malūnsparniai, išsirikiavę vienas paskui kitą, lėkė lygiai tuo pačiu keliu atgal – per kalną, pro durpyną, į šiaurryčius, į Gryblaukio pusę.

Vėliau prie malūnsparnių karavanų, kaip ir prie naktimis Tilžės plentu traukiančių karišku mašinų vilkstinių, pripratome. Sklido kalbos apie lyg Karaliaučiuje, lyg dar toliau vykstančias pratybas. Pikelienė, Varšuvoje turinti giminės, sakė girdėjusi apie didelius neramumus Lenkijoje. Ėjo gal 1982-ieji, gal 1983-ieji metai.

GAIDYS

Sėdžiu stuboje ant žemo krėsliuko prie pečiaus ir žiūriu į ką tik nuo ugnies nukeltą katilą. Katilas didžiulis, *špižinis*, pilnas burbuliuojančio jovalo. Ligi pusės įjuodusio indo pakraščiais vaikšto ryški kibirkštėlė – tai kyla aukštyn paviršiumi, tai vinguriuodama leidžiasi žemyn ligi pat aslos. *Sūdis deg*, – sako močiutė, – *būs didelis speigs*. Šaltis manęs negąsdina, jau kuris laikas ryte atsikėlęs bėgu praustis į eketę Ūkyje, bet dėl gyvulių neramu. Tvartas didelis, o jame tik karvė, pora dar mažų paršiukų ir keletas vištų. Gegužės mėnesį, tą dieną, kai ruošiausi pirmą kartą išginti gyvulius į ganyklą, įžengęs tvartan radau metus augintą baltakaktį buliuką, gulintį išpampusiu pilvu, krauju pasruvusiomis akimis. Romus, jaukus gyvulys, mėgęs įremti kaktą man į krūtinę ir ilgai tyliai stovėti, buvo keistai sustingęs, atmetęs negyvą snukį, o dvi išsprogusias stiklines akis įrėmęs į laiko ir žiurkių apgraužtas tvarto duris, kur pro kiekvieną plyšelį jau tvieskė ryški gegužės vidurio saulė. Kitą dieną paėmęs Šimačio Raudę nuvilkau jį per sultingą žolę, per pienėmis žydinčius laukus į *priūdus* ir palaidojau.

Šiemet tvarto duris prieš žiemą apkaliau senais maišais ir vatinėmis antklodėmis, iš senų skudurų pasidarytomis pynėmis apmušiau staktas, kad durys sandariai prisispaustų ir vėjuotomis vasario dienomis nepritrauktų sniego. Po speiguotos nakties vanduo iš *šulinės* su ledukais, toks, kad atima ranką, todėl turiu statyti kibirą ant ugnies, pašildyti ir tik tada pasidėjęs ant *šlajų* vilkti į tvartą.

Kibirkštis ant katilo akimirkai užgesta, bet netrukus vėl ryškiai žybteli ir sparčiai, lyg žaisdama nuvinguriuoja *špižiaus* sienelėmis tolyn. Paskui jau kitoje vietoje pasirodo dar viena ir dar, ir dar. Katilo šonai žaižaruoja it vėjo įpūsta gaisravietė, kibirkštėlės klaidžioja kirsdamos viena kitos kelią, susibėga ir vėl išsiskiria. Turbūt panašiai po *priūdus*, po mėlynąją molio žemę turėtų vaikščioti ir bėginėti mano niekad neregėti žiburiniai. Kylantys, kaip močiutė sakė, *i devinta dyna puo smertys iš žmuoniu i gyuoliu dvasiu*.

Auštantis jovalas dar ne visai baigęs virti. Nuo aprūkusios, aptrupėjusios krosnies nuimtos visos *rinkės*. Ugnis pliūpčioja pro plačią atvirą angą, prie kurios stovi močiutė, laikydama rankoje nupeštą, bet dar neišdarinėtą gaidį. Suima paukštį už kaklo ir tupdo į žėruojantį ugnies lizdą. Stuboje pasklinda salsvas svilėsių kvapas – tai dega likusios mažytės viščiukiškos plunksnos ir padaigos. Gaidžio gerklė nebyli. Jo galva guli kieme, prie šuns būdos, o jo plunksnos supiltos į medinį kubiliuką butuke.

Ant katilo sienelės nebematau nė vienos kibirkštėlės. Suodžiai nustojo degę. Vėl sudedu *rinkes*, užkeliu katilą, pasiimu *stalavinį* peilį ir išėjęs į lauką trinu ašmenis į cementinį pamatą. Ausyse lyg sugieda kas. Sustoju, pakeliu galvą, įsiklausau. Ne, nieko.

VIKŠRAS

Klūpau bulvių vagoje ir žiūriu į storą, baltą grambuolio kirminą. Jis išvirto kartu su žemėtomis bulvėmis į vagos paviršių ir bejėgiškai rangosi merkiamas smulkaus lietaus lašelių, tačiau vis dėlto visiškai sveikas, išvengęs sunkaus plieninio norago ir Šimačio Raudės kanopos. Padedu vikšrą į arklio pėdą ir užkasu, o tada abiem delnais verčiu šlapią išartos vagos keterą. Krestis po kresčio velku bulves ir kratau į pakulinius maišus. Kasame dviese su močiute. Šimatis mums praaria kasdien po šešias vagas. Per savaitę turėtume ir nukasti. Tačiau popiet prasidėjęs lietus sunkina mūsų darbą. Ropoju keliais pirmyn lėtai ir nerangiai kaip grambuolio vikšras, apsivilkęs senolio pūstas brezentines kelnes, keistai vadinamas *galipie*. Žemė limpa prie rankų, batų ir *kresčio* dugno. Saulė arti laidos, bijome, kad mūsų nesutemtų ir nereikėtų pušinėti. Todėl tylomis įtempę jėgas rausiame lipnią žemę, ropodami iki pat vagos galo ganyklos patvoryje, tada vėl grįžtame į pradžią prie *krygyno*, ir vaga man vėl atrodo ilga tarsi amžinybė. Blogai ne tik mūsų permirkusioms nugaroms, bet ir bulvėms – gavusios lietaus greičiau ima pūti. Šlapių bulvių negalima pilti kartu su sausomis – jas reikia pirma išdžiovinti papylus ant *griedų* daržinėje.

Žlieja. Temsta. Dulksnoje pamažu tirpsta Trepo sodyba, paskui išnyksta ir mūsų pačių *triuoba* su daržine, vasarine, *pašiūtre*, su senolio sodintu beržu ir aukščiau už visus kyšančiu *anžūlu* paūkyje. Bematyti tik čia pat esantis *krygynas* su stora dvišake aportine obelimi. Kažkada prie pat *krygyno*, toje vietoje, kur dabar kasame bulves, buvęs Laugalio Motiejyčio *gyvenims*. Lietuvos laikais Motiejytis gavęs žemės kiek tolėliau, už kelių šimtų metrų. Tada nusigriovęs *budinkus* ir nusigabenęs arkliais į naują vietą. Kas keli metai *krygės* uždera taip, kad *tų ūgų – tiltų tiltais*.

Mažasis Batakių dvaras, pagal asmenvardžio Jokūbas lenkišką trumpinį vadinamas „Kūba“. Manau, jis ateinančios žiemos nebeatlaikys. 2017 m. Nuotraukos iš autoriaus archyvo.

Atsimenu save dar nedidelį, įsilipusį į *krygės* viršūnę, skinantį tamsiai mėlynas miglele aptrauktas uogas. Jų tiek daug ir čia pat po ranka – tarsi ne slyvos, o vynuogių kekės kabėtų. Nerenku jų po vieną, bet braukiu saujomis į *gurbšiuką*.

Čia pat, už nugaros migloje vos įžvelgiama dunkso ir girinė obelis, dydžiu sulig klevu ar beržu. Nedideli aitriai rūgštūs girinukai sukrinta ant žemės tik užėjus smarkioms šalnoms. Žiemą, kai sėdime su močiute ant geležinės lovelės, jos kambarėlyje plėšydami plunksnas arba kalbėdami rožančių, regime, kaip stirnos klampoja per gilų sniegą pro *krygyną* ir apstojusios girinę obelį, priekinėmis kojomis kasa sniegą. Nueinu ir aš kartais stirnų atkastų obuoliukų parsinešti. Obuoliukai sušalę į kaulą, bet padėti ant pečiaus pamažu atitirpsta. Traukiu į save saldžias sultis ir negaliu atsistebėti, kur dingęs girinio obuolio aitrumas.

Šlapi, prilipę it virkščių lapai prie žemės, įveikiame paskutines dvi vagas. Jau beveik visiškai tamsu, bet bulvės juodoje žemėje vis tiek šviečia. Girdžiu ganykloje pratisai, ilgesingai mūkiančią Pūkę, klampoju per šlapią dirvą su paskutiniu krepšiu. Bulvių maišai, kad nesušlaptų, uždengti *ciluopanu*, bet būtų gerai jų nepalikti per naktį. Būtų gerai sunešti po stogu.

KIMINAI

Saulė dar neaukštai pakilusi, lengvas rūkelis kabo virš garuojančių dirvų ir pievų. *Priūduose* trūkčiodamas bliauna perkūno oželis. Turėtų būti graži diena. Prieš porą dienų nuo šiaurinės *stubos* pusės nuėmiau visą *pierą*. Egliniai rąstai išsilaikę dar iš senelio tėvo Augusto, bet tarpai tarp medžių jau žioji. Išsausėjusios sąmanos vos palietus trupa, kai kur ir visai išbyrėjusios, o gal ir pelių saviems namams išnešiotos. Pažvelgęs iš vidaus pro tarpus gali pamatyti kaip gražiai šviečia anoje pusėje vasaros nutviekstas laukas. Kol šiltos dienos – pats laikas rąstų tarpus iš naujo užkaišyti šviežiais kiminais.

Vedini *muotriškiniu* brendame su močiute per rasas į vieškelio pusę. Dviratį dukart turime persikelti per ganyklos tvorą. Ant bagažinės virvele pririšti pūpso du maišai. Prie Laugalio Motiejyčio kelti nereikia – ten spraga. Motiejyčio troba didelė kaip *aldija,* dviejų galų. Šalia auga keletas eglių ir stovi apsamanojęs nedažytas kryžius. Sodyba apsupta laukų, tačiau nuo Motiejyčio jau eina puikus sausas keliukas tiesiai į vieškelį. Atsisuku į tolumoje likusius savo namus, matau gelsvai dažytas, bet jau lietaus ir laiko apiblukin-

tas trobos sienas, vasarinę, daržinę su gandrine, beržo viršūnę, kyšančią virš tvarto, matau Pūkę ganykloje su veršiuku. Iš tokio atstumo pastatai ir gyvuliai tokie mažučiai – atrodo, kad kol mūsų nebus, kas nors gali suimti viską į saują, įsidėti kišenėn ir nueiti sau, palikdamas tik plyną lauką. Po keliolikos metų, jau studentas, grįždamas vakare pėsčiomis nuo plento, iš tolo stengdavausi įžvelgti – ar tebestovi dar? Ir kaskart tamsoje, pagaliau atpažinęs pažįstamus kontūrus, apsidžiaugdavau, tarsi galėtų būti ir kitaip.

Pasiekę vieškelį *kiuldinam* sau ir dairomės į vilnijančius laukus, į trobas, į besiganančius gyvulius, į aplink juos tupinėjančius žmones. *Priūdų* pakraštyje visai netoli Motiejyčio geltonai šviečia Daujoto namas su didžiule gandrine ant daržinės stogo. Vaikai Algius, Romukas ir Rūta išsikraustė į miestus, o į jų vietą parėjo jauna Latožų pora. Danutė Latožienė dirba Batakių apylinkėje. Tai ji, paprašyta močiutės, užrašė jos testamentą, kuris dabar, žinau, guli pakištas po klijuote ant stalo didžiojoje. Močiutė dar pilna jėgų ir visai nepanaši į pasiruošusią greitai mirti. Tas mašinėle rašytas testamentas man visai nemielas, lyg kokia užgaida ar savotiškas žaidimas, kuriuo ji nori gal save, gal mane, gal giminę pagąsdinti, – apie testamentą jau visiems po kelis kartus papasakota, – o gal net pačiam Dievui kažką ypatingai svarbaus pasakyti. Netoli vieškelio stovi jau pasvirusi, gerokai apipuvusi, samanomis apėjusi koplytėlė, prisišliejusi prie Laugalio, vadinto Koplyčiniu, gyvenimo – nelyg savotiškas medinis testamentas visiems traukiantiems pro šalį, nesvarbu pamaldiems ar abejingiems. Tų Laugalių Batakiuose tiek, kad sunku susigaudyti, apie kurį eina viena ar kita kalba. Matyt, kad lengviau būtų, žmonės ėmė Laugalius pravardėmis vadinti: Rinkius, Pypkius, Ūstuorius, Dilius, Muotiejytis Prisiedatelis, Myžaltaškis, na ir šis, čia gyvenęs, Koplyčinis. Kitoje pusėje, įsirėmęs į vieškelį tvarto kraštu, – Zybarto *gyvenims*. Troba didžiulė, dviejų galų. Stogas keturšlaitis, langai mažučiai, o stogo apačia žmogui siekianti galvą. Už Zybarto netrukus ir *sansuka* Gryblaukio link. Jau ir miškas, antai, mėlynuoja. Praeiname Stoškaus *numus*. Troba mažutė, bet gražiai nudažyta, su vyšnių ir obelų sodneliu. Atsimenu kartą po talkos, visiems susėdus prie stalo, Stoškus, paprastai tylus ir nekalbus, ūmai prikimusiu, bet stipriu baritonu užtraukė partizanų dainą. Kiti vyrai susižvalgė, surimtėjo ir netrukus liūdna, ilgesinga melodija, nešama keleto balsų, jau plaukė per mūsų *stubos* kambarius. Nei iki to, nei po to nieko panašaus neteko girdėti.

Prie pat miško, tarp aukštų liepų, šviečia Zėringio trobesiai. Atsimenu save dar visai mažą, sėdintį kieme po Zėringio liepa, šnekinamą lazda pasirėmusio žilo senolio, sakančio man, kad rudenį ant tos liepos būsią daug saldžių *griūšių* ir kad aš ateičiau jų pasirinkti. Tuomet visiškai nesupratau senojo Zėringio šelmystės, nes pasaulio ir pasakos dėsniai tuomet man dar buvo kartu galiojantys ir nekėlė jokios nuostabos. Zėringio troba irgi dviejų galų, *neapipieryta*, nedažyta, milžinišku žemai nusileidžiančiu stogu nusklembtais *gieveleis*. Netoliese tvartas ir ant akmenų aukštai iškelta klėtis. Atrodo, kad šimtmečiais čia niekas nebūtų keitęsi.

Saulė jau gerokai palypėjusi, medžių lajos šešėlis daug kur skylėtas gulinėja ant dulkėto keliuko. Žinau, kad kairėje, už kelių šimtų metrų nuo Zėringio tvarto yra spanguolynas, o dar kiek paėjus, Šilerio miško pakraštyje – avietynas, už kurio tuoj pat – mėlynojai bei vaivorynai, už jų, jau link Pužų ir Skaudvilės – ežeriukas *Buobskendis*, o pakalnėje priešais Rakauskio dvarą – lanka, keistu pavadinimu Indija. Tačiau mudu su močiute traukiame tiesiai gilyn į tamsų, eglių nustotą Gryblaukio mišką. Priėję keliuką žydkapių link, sukame kairėn į priešingą pusę ir netrukus atsiduriame proskynoje, kur tarp žydinčių viržių liula minkštos samanos. Tai ir yra kiminai. Klaupiamės ant puraus žalio kilimo ir abiem rankom pradedame jį plėšti. Išgąsdinti miško patalų gyventojai sprunka kas kur gali, tik didelės juodos skruzdėlės atkakliai kovoja už savo laisvą, nedalomą valstybę, skaudžiai kąsdamos į rankas. Kiminai purūs, atrodo, vienas juokas prikimšti maišą, bet didelis raudondrūžlis maišas tarsi bedugnis – gali grūsti ir grūsti vidun žalią pūką, o vis dar telpa. Beropojant tarp medžių galva apsisuka, gal prisideda ir čia pat aitriai kvepiantys galiai. Bet, kad ir kaip pasisukčiau, žinau, jaučiu netoliese esant *tą* vietą - žydkapius.

Rudenį, artėjant Vėlinėms visi Batakių mokyklos mokiniai, privalėdavo eiti tvarkyti kapinių - rinkti šakų, grėbti lapų. Kas į Batakių kapus, kas į *priūskapius* Mažintuose, o mūsų klasė buvo įsipareigojusi tvarkyti žydkapius Gryblaukio miške. Sueidavome miškan su grėbliais, kauptukais, maišais. Kas dirba, kas laksto, mėtosi eglių kankorėžiais – tebuvome judrūs, pilni gyvybės ir nerūpestingumo penktokai, šeštokai. Per valandą kitą, prižiūrimi mokytojos, vis dėlto atlikda-

vome darbą ir skubindavomės namo. Kartą, begrėbstydamas lapus, išgirdau dzingtelint metalą. Pasilenkiau ir nuo žemės pakėliau tuščią šovinio gilzę. Tuojau radinio pažiūrėti susibėgo klasės berniukai. Prisimenu, kaip akimirkai stojo tyla. Mano rankoje gulėjo dar prieš mūsų gimimą čia įvykusio siaubo įkaltis. Jauną sąmonę pasiekė tada aiškus suvokimas, kad kita šovinio dalis – kulka – guli kažkur čia pat po žeme, po mūsų kojomis. Apėmė didelis nejaukumas.

1941-ųjų vasarą visi Skaudvilės ir Batakių žydai vyrai buvo sušaudyti netoli Pužų kaimo, o moterys su vaikais uždarytos sovietų kariuomenės statytuose nebaigtuose barakuose, netoli Batakių geležinkelio stoties, Gerviečių kaimo pašonėje. Rudenį joms buvo leidžiama padėti ūkininkams nuimti derlių. Suvargusių, badaujančių moterų bobutė Rozalija labai gailėjo. Nurovė visą savo daržą ir atidavė alkanosioms. Nepaisant, kad buvo katalikė, žydėms Rozalija jautė gyvenimo skolą. Gimusi 1885-aisiais penkių vaikų šeimoje, Rozalija buvo paskutinioji – mama mirė ją begimdydama. Našlaitė nuo pirmųjų dienų. Po kiek laiko namuose atsiradusi *muočeka*, lyg pasakoje, – tikra ragana, pikta, ūmaus, nevaldomo būdo. Auginti svetimo vaiko ji nenorėjo, tad susitarė su vienu Skaudvilės žydu, kad tas kuriam laikui priglaustų. Atvežtą į žydų šeimą mergaitę nuprausė ir paguldė į švarų patalą, kokio ji dar niekad nebuvo patyrusi... Dvejus metus Rozalija išgyveno toje šeimoje. Jai buvo pasiūdinta suknelė, nupirkti batukai – tokio amžiaus valstiečių vaikui nepasiekiama svajonė. Gyveno neverčiama nei žąsų, nei karvių ganyti, tik padėdavusi krautuvėje prekes išdėlioti. Nebuvo verčiama ir tikybos reikaluose. Žydai šeštadienį eidavo į sinagogą, o Rozalija sekmadienį – į katalikų bažnyčią. Šeimoje našlaitę taip pamilę, kad po *muočekas pražuvima*, atėjus laikui grįžti į savo giminę Paltiniškėje, buvę sunku atsisveikinti.

Vėliau iš to, kas buvo pasakojama apie Batakių žydų žūtį įsiminiau du epizodus. Vienas iš jų: Rozalijos sūnus, močiutės brolis Pranius rudeniop buvo nuvarytas į Batakių geležinkelio stotį saugoti moterų žydžių barakų. Vaizdas buvo siaubingas: badas, šaltis, smarvė, lietus per nebaigtą dengti stogą ir tamsa – vakare buvo griežtai draudžiama degti žiburį. Kai vienai moteriai prasidėjo gimdymas Pranius sutiko, kad pribuvėja paslapčia užsidegtų bent balaną. Apie šiltą vandenį nebuvo net kalbos. Šviesą pastebėjęs vokiečių karininkas liepė užgesinti ugnį, o Praniui trenkė kumščiu ir pagrasino kitą sykį nušauti. Kitas epizodas: jaunas vokiečių kareivis stovi prie vežimų su moterimis ir vaikais vilkstinės, paruoštos važiuoti į Gryblaukį, kramto lūpas, o jam per skruostus nepaliaujamai teka ašaros. Girdėjau ir daugiau, ir žiauresnių epizodų, bet šie labiausiai įstrigo.

Pilnais kiminų maišais ant dviračio grįžtame pamažu namo. Iš siauro Gryblaukio keliuko vėl sukame į vieškelį. Ten, kur dabar po keliu pakištas vamzdis, 1942-ųjų vasarą buvęs medinis tilčiukas. Tą rytą, kai pro Gerviečius, pro Baltuosius kryžius, per Batakių miestelį, per Kliurkės kalną, tolyn per laukus, pro Zybartą, Stoškų Gryblaukio miško pusėn riedėjo ilga vežimų vilkstinė su Batakių ir gretimų apylinkių žydėmis bei jų vaikais, po tuo tilčiuku pasislėpusi tupėjo jauna žydaitė. Ji tūnojo ten ir kol per ją trinksėjo daugybės vežimų ratai, ir kol netoliese miške tratėjo šautuvai. Ji vienintelė ir teišliko iš visų Batakių žydų. Kai viskas nurimo, bėgo, lyg proto netekusi tolyn nuo miestelio, nuo baisios duobės, nuo to tilto, po kuriuo slėpėsi. Vėliau žmonės šnekėjo, kad ją priglaudęs kažkuris iš Laugalių, kažkur lyg Paglūny, lyg Karapolėj ar dar kur toliau.

Priėję Koplyčinį ir senųjų Daujotų gyvenimą per ganyklas su nešuliu nebeisime, nors būtų tiesiau, bet suksime *į rundą*, pro Ydo malūną, pro Briužienę ir žiemą vasarą pažliugusį *šalteniūta* paūkį. Nuo trobos šiaurinės sienos, atsuktos Gryblaukio pusėn, nuplėštos *pierlentės* guli suverstos ant kiemo, pasišiaušusios surūdijusiomis keturbriaunėmis vinimis, o aš traukiu kiminus iš maišo ir plokščiu pagaliuku, kartu su panikos apimtomis miško skruzdėlėmis, grūdu į tarpus tarp rąstų. Apačioje tiesiai po langu pelės pragraužusios skylę. Žiemą pro ją kartais vidun pritraukdavo sniego, tad prikemšu skylę kiminų ir užkalu šiferio skiaute.

VIEŠKELIS

Kelias iš parduotuvės ligi mūsų namų netrumpas. Ypač – kai rankoje *sietka* su keliais duonos kepalais. Mudu suvalgysime tik kepaliuką. Kiti keturi atiteks mūsų karvikei Pūkei. Kiekvieną dieną Pūkė gauna po kepalą. Jau iš tolo pamačiusi atnešamą vakarinį skanėstą, šuoliuoja artyn, kiek leidžia supančiotos iki kraujo nutrintos priekinės kojos, maskatuodama į šalis dideliu baltu tešmeniu. Tik atvežtos, dar šiltos kvepiančios duonos parduotuvėje nelieka per valandą dvi. Kepalas

kainuoja 20 kapeikų. Tad žmonės perka kas už rublį, kas už du. Batakiuose visi žino, kad duona pašertos karvės pieno riebumas gali nuo 4,5 šoktelti iki 6 ir daugiau procentų. Žinome tai ir mes. Duona gardi, minkšta, su atkerusia plutike. Žingsniuojame su močiute *pakalnyn* pro buvusius Batakių klebonijos ūkinius pastatus, pro šulinę pavieškely. Už nugaros tarp medžių kyšo gaisrų ir negandų išvengęs varpinės bokštas, šviečia baltai padažytas *zomatas*, besileidžiantis žemyn palei pat Barauskio trobos kampą. Kažkur ten turėtų būti palaidotas rusų lakūnas, numuštas ties Paegluoniu, bandęs pabėgti, bet nušautas. Barauskienė – kaime garsi siuvėja. Žinau, kad močiutė jau yra susitarusi su ja dėl savo įkapių. Artimiausiu laiku važiuos į Tauragę nusipirkti medžiagos *šlebei* ir *veliuonui*.

Pėdiname akmenuotu vieškeliu pro Anelės daržo kampe augantį gluosnį. Abipus kelio drėgna, vasarą klynžolių, ajerų, vilkdalgių ir baltagalvių švylių priaugusi *lenki*, kažkada Batakių klebono prižiūrima ir šienaujama dauba, dabar užžėlusi ir užpelkėjusi. Prieš karą čia per Onos atlaidus stovėdavę pririšti, iš plačių apylinkių suvažiavusių maldininkų arkliai ir vežimai. Dabar po vieškeliu pakištas vamzdis, bėga nestipri gurganti srovelė. Ties tuo vamzdžiu, dešinėje vieškelio pusėje, kiekvieną pavasarį įsmunka žemė ir atsiranda skylė. Kartą, grįždamas vėlai vakare iš Lengvino malūno, *senuolis* nepastebėjęs tamsoje tos išgraužos – vežimo ratas smuktelėjęs, *purmuons* atsidūręs *grabie*, o pasibaidęs arklys vienas parlėkęs namo, tik porą maišų tepametęs. Močiutė sparčiai eiti neišgali, todėl kas keli šimtai metrų stabteli, pasideda nešulį ir *selsėjas*. Besiilsėdama vis ką nors pasakoja apie tą vietą.

Ties Abromaitienės sodniuku kelias pradeda kilti aukštyn. Kalnas, į kurį kopiame, žmonių vadinamas Kliurkės kalnu. Toji moteris, žydė, kurios tikrasis vardas jau išdilęs iš žmonių atminties, kaip ir visos Batakių žydės, guli Gryblaukio miške, o jos didelė žemaitiška dviejų galų troba tebestovi. Antroje pusėje, šalia kelio, priešais trobą, auga keturi milžiniški uosiai, savo tankia laja gožiantys pusę vieškelio ir pusę kiemo. Senasis Maroščikas sėdi butuke ant suolo su vatine, rūko „Primos“ papirosą ir tylomis prisimerkęs mus stebi. Jo išstypęs sūnus Algis, gal dvidešimties, knebinėjasi apie mėlyną *parplį*. Nesunkiai atpažįstu senelio mopedą, kažkada stovėjusį daržinės kampe, nebeinantį, užkrautą plūgais, akėčiomis, brizgilais ir plėškėmis. Senelis, labiau nei močiutė, tikėjo progresu ir gyvenimo pažanga. Apie 1965-uosius susitaupęs nusipirko naujutėlaitę „Riga“. Marikei – taip vadino savo žmoną – kolūkio laukuose tinkliniu gretutiniu būdu sėjant kukurūzą, raunant linus ir koksagyzą, kraunant vežimus bei trombuojant silosą šalia fermos Gryblaukyje jis, pasirišęs kaklaraištį, baltinių rankogalius susisegęs *kuliuonikais,* užsidėjęs žalsvą veltinį *kepalušą*, birbdavo ant savo *parplio* į Batakius arba net į Tauragę. *Algi*, – sakydavo senelis savo žentui, – *paminiesi muna žuodi – ateis laiks, ka ne tik aš, ale visi Batakei važinieses ne su dvirateis, uo su mupiedais*. Tačiau vis dėlto vieną dieną senelio mopedas sustojo. Pėsčiomis teko jį parsivaryti septynis kilometrus iš Skaudvilės. Atėjęs meistras atrado *pielę*, tai yra sugedusią dalį, kurią reikėjo parsisiųsdinti iš gamyklos, esančios Rygoje. Kokių toliau žygių buvo imtasi, nežinau, bet mopedas, jeigu ir judėjo, tai tik kieno nors stumiamas.

Seneliui mirus, Maroščikas atėjo velionį nuskusti, nuprausti ir aprengti. Už tai jam buvo atlyginta mopedu. Atsimenu, kaip užsivertęs ant pečių didžiulę languotą gūnią su mopedo dalimis, ratais, rėmu ir vairu linguoja Maroščikas pro šulinę, pro senelio sodintą obelį, pro *krygyną*, pamažu ištirpdamas trumpos spalio dienos prieblandoje. Buvo dar nedaug praėję nuo laidotuvių. Būriai žmonių, pažįstamų ir nematytų, dar neseniai kribždėję troboje, buvo kažkur dingę, o stojusi vienatvė, šniokščiančių medžių stiprinama, rodos, augo ir augo. Atsimenu į gūnią kraunamų gelžgalių dzingsėjimą, prie būdos pririšto šuns pratisą skalijimą.

Močiutė pakabina *sietką* su duona ant tvoros *štikieto* ir, įsikibusi į varčiukus, vėl *selsėjas*. Užkopus viršun, ir mano kojos pajunta kalno aukštį. Tai į tokį kalną netepti ratai riedėdami stena: *Ka būt – reikiet, ka būt – reikiet*, o į pakalnę bėgdami nerūpestingai klega: *Ka nier – i nereik, ka nier – i nereik...* Man atrodo, kad močiutė šneka – kad tik šnekėtų arba, kad man, turinčiam lėtai, koja už kojos kartu pėdinti, nepasidarytų pernelyg nuobodu. Per tą laiką aš jau būčiau dukart ligi namų parėjęs. Čia pat, kitoje tvoros pusėje, sodniuke stoviniuoja Laugalys, aukštas, didelis vyras, žmonių vadinamas Rinkiumi. Matau, kaip prie trobos vėjas linguoja vyšnios šaką, ant kurios nuo vasaros tebekaba dalgis. Rinkius paspiria akmenuką, pasitaiso kepurę ir jau ruošiasi eiti link durų.

– *Jūzi, a girdiejai naujyna?* – šūkteli jam močiutė. Rinkius stabteli, lyg dvejodamas, apsidairo, tada neskubėdamas prieina prie tvoros:

– *Kuokia?*

– *Vads mūsų kuojas pastati.*

Kaimynas nesupranta:

– *Kuoks vads?*

– *Nu tas, kur mus valda, ka jįjį biedelis, neatsimenu, kaip jis ten daba...*

Nesusikalbėjimas tebesitęsia. Laugalys tyli, nesumodamas, ką sakyti.

– *Briežnevs, mačiuti*, – sakau, aš, ketvirtokas, jau žinantis, *kas mus valda.*

Dabar jau sukrunta ir Rinkius:

– *Vuo rukštieli, a tai Briežnevs numiri?*

– *Ja ja*, – linksi močiutė, – *Briežnevs. Kriautuvie šnek, ka par radija pranešen.*

Tą *naujyna* ir aš girdėjau parduotuvėje, bet koja už kojos bepėdinant bemaž jau buvau pamiršęs. Žinia bemat pasklinda. Po pusvalandžio prie Laugalio tvoros ir tvarto sienos, ant kurios sukabinta keliolika surūdijusių pašto dėžučių su pavardėmis, jau susirinkęs būrelis žmonių, kurie šneka, svarsto, *kas daba būs, kan darys Ameriks, kas kits stuoses į juoja vyta.* Su papirosu dantyse iš antrapus kelio atlinguoja Maroščikas, stabteli dviračiu važiavęs Karosas, pas kurį vėliau nešdavau kalti dalgį. Netrukus susisupusi į skarą atšlepsi Milašienė, iš trobos išlenda Mėta, Laugalienės sesuo, privažiuoja Trepas, pasikinkęs Bėrį, pasirodo Macas, Skirienė, šnekanti greitakalbe, Jagminienė, Maulius, kaip visada su kažkokiu gelžgaliu rankoje... Visi susijaudinę, šneka, gestikuliuoja rankomis, kraipo galvomis ir nė nežada skirstytis.

O mudu traukiame toliau – *gyvuolei lauk.* Duona jau apdulkėjusi, bet vistiek burnoje tirpstanti. Slenkame pro Milašienės *šulinikę* su svirtimi, pro pieno surinkimo punktą, kur kas rytą dviem arkliais pakinkytu vežimu, prisikrovusi tarškančių aliuminio bidonų, atbilda Baravykienė, pro *apipierytą* žaliai dažytą Mauliaus *budinką*, parsivežtą iš sunaikintos savo sodybos Tamošinėje, pro vokiečio Ydo nugriautą malūną, su žolėse tebekyšančiomis didžiulėmis girnomis ir surūdijusiais geležiniais motorais, pro tamsiai raudoną Briužienės trobą, skiedromis dengtą tvartą, pro dvišaką klevą paūkyje ir obelų *sodniuką* ant nedidelės molingos kalvelės. Jau netoli ir mūsų numai. Jau pro medžius *švyt.*

Apie 2000-uosius vieškelis į Batakius buvo išasfaltuotas. Kliurkės kalno uosių vietoje nutiestas pėsčiųjų takas. Ydo girnapusės ir motorai kažkur dingo. Kitų, nepažįstamų žmonių apgyventa, netrukus sudegė Briužienės troba, apleistas sugriuvo skiedromis dengtas tvartas. Nebeliko ir tų, kurie aną dieną stovėjo prie Laugalio tvoros, su nerimu ir viltimi svarstydami apie ateitį, kuri jų laukia. Nutiesus asfaltą ir pėsčiųjų taką, kelias, kuriuo ėjome, pavadintas Ateities gatve. Tačiau mano atmintyje – tai praėjusio laiko vieškelis. Vis dar tebevaikštau juo. Tebematau visus, kuriuos eidamas aną dieną dulkėtu keliu, buvau sutikęs – nesvarbu, žmones ar daiktus, – ir kurie nors trumpam buvo tapę bendrakeleiviais.

LYDEKOS MEDŽIOKLĖ

Nuo pavasario po kerplėša Ūkyje gyvena lydeka. Ji atplaukė iš Gryblaukio tvenkinio per potvynį, o dabar, upeliui nusekus, tūno sau pasislėpusi ir laukia rudens – kai vėl pakils vanduo, patvins *priūdai* ir ji su šniokščiančiu srautu galės keliauti toliau į kitą, daug didesnį tvenkinį prie bažnyčios, kur dugne guli nuskendęs varpas, naktimis šaukiantis: „brolau, skendau, gelbėki“. Jei pasiseks, lydeka gal net pasieks Ančią ties Pilaite, vėliau Šešuvį ar net Jūrą. Tylutėliai guliu ant tilčiuko ir laukiu. Po kurio laiko iš po kerplėšos pamatau išlendant ilgą ir plokščią snukį. Lydekos žiaunos kilnojasi, o pelekai it lengvutės vėduoklės karts nuo karto krusteli. Netrukus pasirodo ir raina nugara. Žuvis pamažu išneria iš patamsio. Ji taip arti, kad, atrodo, galėčiau ranka paliesti. Guliu sulaikęs kvapą, apstulbintas vandenų pasaulio žvėries didybės ir grožio. Kiek padvejojusi, ji lėtai nusiiria pro šulinikę, kur sumerktos rytinio pieno *kanės*, pro *kaštaną* ir klevą ievų guoto link – ten vandenyje priversta iš laukų surinktų akmenų, o šlaituose kartu su ievomis auga laukinės *vašuokšles*.

Vasarai beįsibėgėjant, pas mus jau kelinti metai atvažiuoja mano pusbrolis Ramūnas. Ramūnui jau keturiolika. Darbas jo rankose degte dega, tad *šynatvi i bulbių raviejims* man jau visai nebaisūs. Nusivedu Ramūną ant tilčiuko ir parodau kerplėšą, kur gyvena lydeka. Įsitikinęs, kad žuvies iš tiesų ten esama, šis iš *pašiūtrės* atsineša meškerę. Sugauname medvėžiuką, užmauname ant kabliuko ir nuleidę šalia kerplėšos laukiame. Tačiau lydeka nesirodo. Bandome laimę ir kitą dieną, bet ir vėl nieko. Tada Ramūnui šauna mintis apie *perstekę*. Iš dviračio *špykių* sumeistrauja

ražus, juos pritvirtina prie medinio koto, išaštrina – ir baisusis ginklas jau gatavas.

Tipenu į pakalnę tilčiuko link, rankoje nešinas kartimi. Ramūnas, grėsmingai mosuodamas žeberklu, eina priekyje. Gailiuosi jam pasakęs apie lydeką, bet jau per vėlu. Atsiklaupęs ant tilčiuko turiu kartimi makaluoti po kerplėša. Ramūnas čia pat, kairiąja įsikibęs į gluosnio šaką, o dešiniąja sugniaužęs iškeltą žeberklą, laukia. Tačiau lydekos nematyti. Neiškentęs pats paima kartį, ir, persisvėręs per tilčiuką, kiša pagalį gilyn. Tuo metu žuvis išneria, metasi pirmyn pro pat jo rankas ir dingsta po tilčiuku. Pašokę matome ją sukančią ratus kitoje pusėje, šalia liepčiuko, nuo kurio karvėms girdyti semiame vandenį. Ramūnas prisitaiko ir smeigia, bet žeberklas skrieja pro šalį. Išgąsdinta lydeka metasi pirmyn, praneria vėl kiton tilto pusėn, bet į kerplėšą nebelenda, o iš visų jėgų plaukia akmenų link. Ūkis taip nusekęs, kad daug kur akmenys kyšo iš vandens ir didelei žuviai nėra kur pasidėti. Pagriebęs nusviestą įnagį, Ramūnas jau tarp *vašokšlių*. Aš, atsistojęs kiek toliau nuo tos vietos, turiu kartimi daužyti per vandenį, kad lydeka bijotų čia plaukti ir negrįžtų į savo slėptuvę. Vėl pamatau, kaip sušvytuoja žeberklas, kitą akimirką, taškydamasi purslais, lydeka neria pro mane. Matau jos žalsvai rainą nugarą čia pat, prie savo kojų, regiu pulsuojančias išpūstas žiaunas. Galėčiau, atrodo, tvoti kartimi, bet stoviu sustingęs. It vėjas pralekia Ramūnas. Žuvis jau netoli kerplėšos, vanduo ten sparčiai gilėja. Saulėje sublyksi metaliniai smaigai. Kerta visai šalia, bet ir vėl nepataiko. Iš netikėtumo lydeka pašoka, puola kairėn ir atsiduria kranto žolėse prie pat medžiotojo kojų. Šis kažką šaukia, mojuoja rankomis ir koja bando nuspirti padarą toliau nuo vandens. Netrukus stovime abudu ir tankiai šnopuodami spoksome, kaip didžiulė baltapilvė žuvis blaškosi po žolę, plaka uodega ir plačiai žiopčioja.

Sėdime vakare prie stalo ir valgome savo laimikį. Sultinga balta mėsa tirpsta burnoje. Su Ramūnu garsiai kalbame apie visas medžioklės detales, močiutė stebisi, kraipo galvą: mat *kuoky dideli jau juosias vaikeliai*. Tada, paėmusi suvalgytos lydekos kaulus, mums ima rodyti: *Žiūrieket, ve čia yr visi įkabuokliai, su katrais kuotai Jezų mūčina*. Tarp kaulų atsiranda ir bizūnas, ir erškėčių vainikas, ir vinys, ir kryžius, ir ietis. Lydekoje Dievas įdėjęs savo ženklus žmonėms – kad tikėtų. Taip ją mokinęs *juosias tievelis, Kazymiers Kairevičia*, miręs 1921 metais, kai jai pačiai tebuvę devyneri.

Tą vasarą iš šulinikės ateidamas parsinešti pieno, jusdavau į mane įsmeigtą nebylų, tuščią gluosnio kerplėšos žvilgsnį. Stengdavausi greičiau pasišalinti ir nežiūrėti ton pusėn. Prieš rugsėjo pirmąją išvažiavo Ramūnas, dar po mėnesio prasidėjo lietūs ir patvinęs Ūkis, užliejęs *priūdus*, šniokšdamas ėmė veržtis po tilčiuku, beveik siekdamas rąstų apačią. Kerplėša atsidūrė giliai po vandeniu, jos vietą galėjai nuspėti tik iš juoduojančio verpeto.

BĖROJI

Ligi pietų su Ramūnu vartome šieną. Iš viršaus šienas jau pageltęs, traškantis, bet apversk tik didesnį gniužulą – ir pasirodys dar visiškai žalias šėkas apačioje. Saulė kepina, srūva prakaitas, akliai suka ratus aplink galvą, pečius, nutūpia tylutėliai – pajunti tik lyg adatos dūrį. Bet ir už aklius, ir už bimbalus bjauresnės mažos musikės, kurios, nieko nepaisydamos, lenda į burną, nosį, akis, ropoja per šlapią kaklą, pečius, rankas. Dėl to stengiamės dirbti sparčiai, energingai grėblio kotu daužydami šieno kuokštus. Jeigu taip kepins, ryt jau galėsime šieną grėbti į *vuolus* ir vežti į daržinę – nereikės nei kupečių. Baigiame darbą ir grįžtame namo *parpytes*. Nuo pirmos ligi trečios – per patį karštymetį – visi *selsiejamuos*. Kėlusiam penktą ryto, jau ne pro šalį valandėlę nusnūsti. Po pietų močiutė nutaria, kad ryt tikrai vešime šieną, taigi reikia mudviem, vaikams, nueiti ligi Bertašiaus ir jau iš vakaro parsivesti arklį.

Pasiėmę duonos, brizgilą ir vadžias, iškeliaujame. Einame dulkėtu keliuku per kalną, per *lenkę*, kurios pakraštyje – guoba, menanti buvusią Laugalio Rinkiaus vietą. Ramūnas šokinėja, nenustygsta, suka virš galvos brizgilą, šūkauja kiek tik gerklė leidžia. Neatsilieku ir aš. *Pastraipas*, pasakytų močiutė. Bet mums nė motais. Traukiame link Tamošinių, kur naktimis klaidina, bet visai tuo nesirūpiname, nes saulė dar labai aukštai. Kairėje – neužmatomas kolūkio obelų sodas su prie pat metalinės tvoros pūpsinčiu didžiuliu akmeniu. Prieš keletą metų, bėgdami pro tą vietą, mudu, dar visai nedideli, matėme, kaip *kukurūznikas*, lėkdamas pažeme, pila trąšas ant laukų. Rodydamas į akmenį, Ramūnas tuomet mane tikino, kad jį numetęs tas *kukurūznikas*. Bijodami, kad nenumestų dar vieno tokio paties ant mūsų,

lindome į pakrūmį ir tupėjome susirietę, kol lėktuvas nuskrido.

Tiesą sakant, tuometinė baimė turėjo pagrindo. Kadangi mūsų sodyba buvo iš trijų pusių supama kolūkio laukų, lėktuvų pilotai dažnai nepataikydavo, o gal ir labai nesistengdavo tiksliai išpilti savo krovinio. Baltos salietros kruopos nuklodavo ne tik mūsų ganyklą, *priūdus*, paūkį, bet ir kiemą. Atsimenu, kaip, pralėkus *kukurūznikui*, nuo trobos stogo žyra trąšos tarsi krušos ledukai, močiutė iš daržo atsistojusi grūmoja tolstančiam lėktuvui, o aš tekinas bėgu uždengti šulinės. Tarp salietros pasitaikydavo ir akmenų. Šnekėjo, kažkieno karvę, kažkieno avį užmušęs iš dangaus kritęs plytgalis.

Priėję geltonų ir mėlynų vikių nugultą patvorį, sukame dešinėn link tolumoje tamsuojančių Bertašiaus klevų, tokių didelių ir taip tankiai suaugusių, kad net nematyti trobesių. Kviečiai ką tik išplaukę, vėjo pučiami vilnija kiek akys užmato ligi pat Antegluonio ir Akstinų. Abipus keliuko baltas galveles svarina *ramulės*, viena į kitą plakasi laibais stiebeliais rugiagėlės, kur ne kur ryškios, lyg saldainių popieriukai, spindi aguonos. Drožiame tiesiai į Bertašiaus kiemą, ir sutikę žilstelėjusį tiesaus žvilgsnio namų šeimininką, pasisakome, kas esantys ir ko atėjome. Bertašius kieme meistrauja naujas *karklubas* šieno vežimui, todėl tiktai mosteli: eikite, kurį pasigausite, tą ir veskitės. Sakome, kad norėtume Palšės, ji rami, nesibaido. *Neee, Palši yr pajimta. Sartis nebluogs arba Bieruoji*, – pataria. Arkliai ne Bertašiaus, bet Tauragės rajone pirmaujančio Norkiškės tarybinio ūkio – jis tik prižiūrėtojas. Ateik bet kada – jei tik bus kas ganykloje, negailėdamas duos.

Ganykla didelė, pakrūmiais nubėganti net ligi paplenčio, kur teka Agluona. Iš kišenės išsitraukiu duonos apsukinį ir atkišęs einu artyn prie Bėrosios. Ramūnas su brizgilu už nugaros – irgi čia pat. Bėroji, aiškiai susidomėjusi, žengia artyn, pasilenkia – ir duona jau kumelės žabtuose. Tačiau ji gudri – tą pačią akimirką kilsteli galvą, brizgilas nuslysta per snukį. Ji niekur nesitraukia, stovi čia pat, laukdama dar vieno apsukinio. Viskas vėl pasikartoja lygiai taip pat. Suprantame, kad jos neįveiksime. Žingsniuojame artyn prie kitame ganyklos gale stovinčio Sarčio. Sartis šonais glaustosi su jauna gelsvo plauko kumele ir, mums artinantis, nedraugiškai prunkščia, vis atsukdamas užpakalį. Ne mūsų jėgoms išskirti šią meilią porą, tad vėl dairomės po ganyklą. Bėroji užuodžia likusią duoną ir visur sekioja mums iš paskos. Be šių trijų, dar yra didelis, raumeningas juodas eržilas, kuris, patvory atsigulęs, voliojasi žolėje, o jo naujos pasagos saulėje grėsmingai žybčioja. Šiandien aiškiai niekas nenusiteikęs dirbti. Tad turime imtis prievartos. Išsivyniojame vadžias, ir, laikydami vienas už vieno galo, kitas – už kito, pradedame speisti Bėrają į ganyklos kampą. Atsidūrusi kampe, kumelė muistosi, bet šokti per viršų nedrįsta. Pririšame vadžių galus prie tvoros stulpų ir vėl artinamės su brizgilu. Tačiau jei Bėroji taip lengvai praris ir paskutinį apsukinį – niekaip jos nepažabosime. Teks vėl kulniuoti pas Bertašių. Ūmai man šauna į galvą išganinga mintis – imu duoną laužyti ir mažais gabaliukais mėtyti ant žemės. Kumelė pasilenkia, minkštomis prusnomis grabinėja nutryptą žolę ieškodama skanėstų. Po akimirkos ji jau mūsų, visiškai nesipriešinanti, besileidžianti užsegti dirželį po kaklu – tarsi tai tik šiaip sau buvo žaidimas kantrybei išbandyti. Glostome jai snukį ir vedamės prie spragos. Išsivoliojęs atidunda Juodis, sužvengia draugiškai, krimsteli Bėrajai į sprandą ir lieka stovėti anapus tvoros, kol mes koja už kojos tolstame dulkėtu keliuku namų link.

Priėjus šalia kolūkio obelyno gulintį akmenį, Ramūnas pasilypėjęs užšoka Bėrajai ant nugaros ir joja, šūkaudamas, dainuodamas. Prie Laugalio Rinkiaus guobos ant gyvulio kabarojuosi aš. Netrukus kylame į kalniuką, ir aš pirmas nuo Bėrosios nugaros pamatau beržo viršūnę bei pro ją šviečiantį mūsų trobos stogą.

Tęsinys kitame numeryje.

LOOKING BACK FROM THE HOMESTEAD. LITTLE STORIES FROM BATAKIAI PART II

Egidijus GAIDAUSKAS

Continued from the third number of this journal. The author of this essay reminisces on his childhood experiences in the village of Batakiai (Tauragė d.). In the 1970s–1980s, at the home of his grandmother the old traditions were still preserved, routine agricultural work took place, stories about the past were told, life's wisdom was subtly taught. The homestead, surrounded on all sides by the fields of collective farms, was a sort of island, where the past intertwined with the present: stories from the family, the neighbouring Prussians and Jews, the 20th c. war, post-war period and Soviet era, recollections of the collective farms.

BATAKIŠKIŲ PASAKOJIMAI

Petronelė Kairytė-Meškauskienė, g. 1915 m. Akstinų kaime, buvo mano močiutės pusseserė. Prisimenu ją greitą, kalbią, žodingą, vaišingą, mokančią iškepti nuostabaus skonio kugelį „repečkį“. Jaunystėje buvo jojikė, dalyvaudavo raitelių varžybose Batakiuose ir Tauragėje. Vėliau keletą metų tarnavo pas Batakių vaistininką-provizorių Joną Pužauską. Ekspresyvus Petronėlės pasakojimas apie šv. Onos atlaidus Batakiuose yra paimtas iš dviejų garso įrašų, padarytų 1995 metais, dabar saugomų jos sūnaus Jono.

Talka klebono lankoje. Artėjant šv. Onos atlaidams pieva būdavo nušienaujama ir nugrėbiama – čia atvykę maldininkai palikdavo arklius su vežimais. Mergaitė pirmame plane – ilgametė Batakių vidurinės mokyklos mokytoja, mano klasės vadovė Stasė Armonaitė-Vilienė, iki šiol gyvenanti ant kalno greta Klebono lankos. Apie 1934 m.

ŠV. ONOS ATLAIDAI BATAKIUOSE

Anuo pusie Ančes gīvena mūsu strujei, tik paskui i kuliuonijes parsikriausti. Ka šventuos Uonuos atlaidai būdava, puo pamaldu apei treče valanda, ketvirta pareidava visi ubagai če su terbums. Pareidava pas jūju ten par kalniuka jau išgieren i parsinešdava da išgerti. Strujus, tas senuks, Rapuols, amžinatilsi, atimdava degtukus nu tū ubagū, ka neuždegtu. Paruošta būdava gultīs – prīš atlaidus iškuldava rugius, ka būtu šiaudū. Katils didžiausis išvirts kuopūstu, miesuos kīk ten idieta, ka pavalgītu tī ubagai. I ubages ten aidava gultīs. Jenses ubagai pradiedava gaudīti, lerms kildava, pradiedava šūkauti, muštīs. Tai strujus pajiemes spragila a vuotaga kuoki aidava anū skirti. Jēgu rasdava ubaga su ubage krūvuo, tai pradiedava anims par kupras su vuotagu tvatīti, ka tī parsiganden šaukdava: „Uo, Pana Šventuoji, nesikapuok.“ Parnakuodava, pakildava ir vieleis aidava. Pri mūsu Batakiūs tris dīnas buva šventa Uona. Vīna amerikuonka buva išpirkusi tris dīnas – kuol bus Lietuva, kuol gīva ta bažnīči, – ka būtu tris dīnas šventa Uona. Šventuos Uonuos stuovīlas buva parvežtas iš Amerikas. Jei drabuži uždiedava, užrišdava – drabužius keisdava išvīn. Mielīnus ten turieje i visuokiausius ruožavus. Žmuonis aidava keleis. Uo ailas buva ten par šventa Uona lipti ant viršaus! Ailas tū žmuoniū baises, stuoviedava maršalkas, tvarka darīdava – vīns ten viršuj siediedava, kits būdava apačiuo, kits ileisti, kits išleisti žmuonis. Uo tū bagamazu, uo tū saldainiu, uo tū visuokiu daiktū, uo tū maldaknīgiu, krīžiu visuokiausiu, vai vai... Par gegužines – mišparus tiktai laikīs, uo kunigai

tiktai melses, tik melses. Pamaldas da nesibaigi, tik dūdas, triūbas sutriūbije! Tas kel‘s visas vīnas dulkes būdava, kad aidava – mines, mines... Visas jaunims aidava. Pilns šventuorius būdava, pilns miesčiuks. Arkliū – ten lanka pristatīta, i ten lanka pristatīta. Trečiuoji lanka – pristatīta. Milicije stuoviedava, visus tus žmuonis rikiūdava. I miesčiuka su arkleis ileisdava tik pas giminiū, ka jau tikrai žina, ka īr gimines. Pri Ančes krašta, kur daba Šimaitei, mūsu strujaus gimines prisirišdava arklius. I kuniga ganīklas nušīnaudava, nuvalīdava, prīš tan švente jau paruošdava. Ten pelkes buva – taškuos tī arklei, dūd. Uo vakare paskui tū prisigierusiu latru, uo dainas, uo dainas, uo visi krūmai pilni... Paskui šuokei. Senei siedies, viepsuos, žiūries, i viskas. Senam jau reikietu numuo pareiti, uo jauni ligi trečiuos valandas išbūn. Lempas pakabīdava, šuokdava, muzika grajīdava. Su biliuotais aidava – jau pusi līta, tai pigiausis buva, uo, žiūriek, i līts, i pusantra. Vītas nenumerūtas buva...

Marijona Kairevičiūtė-Gaidauskienė, gimė 1913 m. Gerviečiuose. Senolis Juozapas, 1940-aisiais vesdamas savo išrinktąją Marikę, turėjo puikų planą – palikti kaimą, žemę, tėvus, brolius, seseris, susirasti darbą Tauragėje, išsinuomoti butą ant Jūros kranto ir su jauna pačia tapti padoriu miestiečiu – be karvių, be kiaulių, be vištų. Bet prasidėjus karui teko sugrįžti į Batakius, tad visą nepaprastą istorinių kataklizmų laiką, tekusį jų kartai, jie bandė gyventi įprastą žemdirbišką gyvenimą. Atsiradus man, lyg atsitiktiniam, bet nuolat šalia esančiam, pamažu sąmonėjančiam klausytojui, tarsi ieškodama kelio į mano vaikišką pasaulį, tarsi užpildydama atsiradusias laisvas valandas, močiutė ėmė gręžtis vis gilyn į praeitį, kurioje slypėjo jos pačios, jos giminės, jos kaimo žmonių atmintis – jau išnykusio pasaulio beišnykstantis, bet dar labai gyvas žinojimas.

MUOTĪNA ŽUDIKI

Vīna merga buva jau. I dvīleka vaikū pagimdi, i visus nusmaugi – nei vīna neaugina.
Nu i paskui jau ji par išpažinti, jau kai pasena, viskan kunigui pasaki. „Tai, daba, – saka kunigs, – kan tau pakūta reik uždieti? Tai, – saka, – Visū Šventūju vakara ateik, tada zakrastijuons tavi ives i bažnīče, i tu tada jau melstīs gausi. Žvake pasijimk, – saka, – knīnga pasijimk, tan jau tuoke šaltenine, didele – visa laika gausi jau melstīs. Nepakelk akiū, nežiūriek nieka niekur, a girdiesi kan, a kas šnekīs – nepakelk! Jēgu jau atsisuksi a pažiūriesi, tada jau gīva neišliksi, uo jēgu nepažiūriesi, tai gal’ ir išliksi.“ Žinai, ka jau tīk padari tū skriaudū vaikams tims, tīk griekū, tai ji i naje. Zakrastijuons jen ivedi i bažnīče ir jīje i siūla atsisieda, žvake užsidegi, pasijiemi tan knīga i pradieje skaitīti. Uo Visū Šventūju vakars jau, ve, už dūšines tas vakars jau īra. Tai tuo bažnīčiuo pradieje mišes kunigai laikīti pri altuoriu, viskan, pradieje žmuonis gīduoti. I tī vaikai visi pri juoses ateje – visa dvīleka. Tai jen visi taip draski, gnaibi i vis saki: vīns ten kunigs būtu buves, kits ten kuoks amatniñks – visi, visi būtu buven jau ne paprasti žmuonis, visi būtu turiejen špecelības ir būtu gīvenen gerai jau. Ale ji nežiūrieje, ka jau taip tas kunigs isaki. Nežiūrieje, tik skaiti, skaiti ... Ligi pat dvīlektas a ligi kīk ten skaiti tan knīga. Tī vaikai jen draski, draski, ale jīje nežiūrieje i nieka nesaki – vīn tik skaiti. Paskui jau puo dvīlektas viskas pasibaigi, i tas pamaldas atlika tī kunigai, viskan. Pasibaigi viskas ir jīje sau pasilika, i buva. Ale tuos žvakes negesina i visa laika skaiti tan knīga ligi rīkmeče. Rīkmeti kunigs saka zakrastijuonui: „Eik tu i bažnīče, juoses nuots kaulus išmesk. Rasi vīn kaulus jau, kitaip jau niera, ka ji tīk padari, dvīleka gīvībiu vaikū nužudi.“ Tai zakrastijuons atrakin tan bažnīče, ijein – sau jīje sied luopkuo, saka, žvaki ta tebier, ji sied, saka, tan knīga skaita – sveikiausi, geriausi. Ir, matai, kaip īra, kaip buva. Ir išlika gīva, ir jei nieka nepadari.

GUDRAS BERNS

Nu kita sīki – vis jau strujaus pasakas – tarnava, šlūžije pas uokīče berns. Bernai kita sīki turiedava aiti pas ūkininku dirbti. Tai tarnava, visa laika buva jau gerai jem ten. Tas uokītis baguots, visakuo turieje, viskan. I vīna sīki saka tam bernui: „Ainam suskaitīti lašinius. Īra, – saka, – mun, musie, jau par daug.“ Naje anīdu, ant višku užsilip, i tas uokītis lašinius skaita. Skaita, skaita i neišein puorums – vīna lašiniū paltis līkt līčna jau. Tai tas uokītis taip skaita: „Lašini pri lašini, lašini pri lašini...“ Pri gala vīna līkt! Nu, ka ta īra ne puorums, pajem i numet. Tas berns pasijem jen, uo kai uokītis nemata, tūjaus nukabin da vīna palti i pakavuo. Tas uokītis vieleis skaita, skaita, viel „lašini pri lašini“, i viel‘ niera puorums. Nu, ai, ka taip, tai negerai – numet. Vieleis tas berns pasijem tus lašinius sau, uo paskui atgal prided tan, kur buva pakavuojes. Taip tas berns prisi-uogi tū lašiniū, uo tas uokītis niekaip nevaliuoje suskaitīti. Žinai, ka uokītis kvails. I da īpač puo pītu, ka kan dirb, tai jisai īr pablūdes. Tū lašiniū puse tas berns pasijiemi. Tai nuneši muotīnai i numus ir visums giminiums apdalina nu tuo uokīče lašiniū.

NEKALTS KRAUJES ŠAUKES I DANGU

Už Batakiū ten netuoli Aidintai, kaima tuoke. Tai tuoks Tauruks buva, da jauns neženuots vīrs. Nu ir jis žīdus veždava su puriums. Su arkleis veždava, kur anī važiūdava i užsienius prekiu parsivežti. Tai tas daba žīda vīna vež, ir anīdu i gire už Antaglūne nuvažiū. Tam žīdui i saka: „Aš tavi užmušiu." Uo tī žīdai jau piningū turiedava, ka anī važiūdava i toliau kur pirkti medžiavū. Tas žīds saka: „Ka tu ir užmuši, vistīk paliūdīs." „Uo, – saka, – kas tau paliūdīs, ka aš tavi užmušiu?" Saka: „Uo nu tū medžiu kris lapai ir paliūdīs." Nu jis ir užmuša tan žīda. „Ai,– saka, – lapai paliūdīs – tai nejuoke kalba." Nu užmuša jis tan žīda, užkasi kur, ir nieka. Puo kīk laika jis paskui apsiženije. Apsiženije muotrėška i gīvena su je.

Ale visada īra taip sakuoma: „Nekalts kraujes šaukes i dangu." Kuol' gīvena jis su ta žmuona, jei nieka nesaki. Važiū vīna sīki plentu už tuo Antaglūne pruo tan vīta – nei vieje buva, nieka – ir tik susuka lapu tuoki buntuli ir plumpt – i vežima imeti. Nu medže tuoki lapu susuktū kiulki itieški. Tik jis „kva kva kva" užsivertes nusijūki. Uo ta buoba, – žinai, kan buoba gal, tai nieks taip negal – i vel'ns buobas bije. Tai ta buoba valī juoje klausinieti: „Kas dabar īr, ka tu jūkeis? Kuo tu jūkeis pruo tan vīta važiūdams? Kas tū lapu imeti tuoki gniužula? Tu kan žinuojei, ka tu jūkeis." Žinai, ta buoba praded klausti, klausti, nu vīrs buobai i pasipasakuo, kad žīda užmušes, kad tas žīds sakes, ka tī lapai paliūdīs. „Nu, tai,– saka,– dabar, matai, tus lapus imeti – matai, nuor, ka paliūdītu jem. Jau, musie, laiks išsipildi." Ta buoba nieka, nutila, ale jau jei širdis verd. Saka: „Ka jis žīda užmuša, tai i muni užmuš." Tai jīje iškentieje, nuvaževa i Taurage, anī apsipirka, parvaževa atgal. I tūjaus naje ji, tūjau užneši ir jī raštava, tan Tauruka. Raštava i sušaudi, kaip tan žīda jis užmuša. Matai, nenuoriek kita užmušti, uo pati užmuš.

RAUDUONKRŪTINIS

Tas strujus pasakuoje, ka jūju laikais – nu, i daba tas pats – buva tūs Bijuotūs pliešikai. Rauduonkrūtiniu vadīdava tuoki. Uo tas Bijuots ten tuoks pluots žemes buva. Ten žmuogus tuoks gīvena. Ir ten krantai būdava, rīšutīnu būdava, Aglūna biegdava. Tai ten tī pliešikai ir gīvena išsikasen, Rauduonkrūtinis tas. Tai, ve, aidava, visus apipliešdava, apdirbdava. Tai muna senuolis vīna sīki naje pri kaimīna, uo tas priūsas buva Dīkmuons tuoks. Naje pri juoje, i tas Rauduonkrūtinis ateje su sava ta gvardije. Tai līpi klauptīs i batus bučiūti, uo je ne – užmušiu! Atsiklaupiau, pabučevau, saka, i viskas. Tai, ve, ateidava, saka, visur, kur jau kuokī puonai, sužinuodava, apipliešdava. Paskui jau anus pajiemi, rada visuokiu auksiniu daiktū, visuokiu jindu ir pininga, visakuo rada.

VEL'NS PLIEŠIKS

Nu da vis mama pasakuodava nu tuos Vidukles. Tai buva ten pri pat vīškele kapai, kaži a daba tebier, aš nežinau. Tai tūs kapūs pliešiks vīns išsikasi dūbe, pasidari bunkeri ir vis pri tū kapū žmuonis rubavuodava. Ale vīns, ve! Parein žmuonis pruo šali, jis išein iš tū kapū velne drabužeis pasiriedes, ūdega, saka, užsidiejes, ragus, viskan. Vel'ns, matai, pasiriedes. Viskan atim! Atim, kas parsineš piningus a daiktus, a drabužius, a kan – viskan jis atim. Nu, kīk jau ten laika jis rubavuoje, rubavuoje...

Gerai jau prisirubavuoje. Matai, nebijuoje kapūs nei nebaštiku, nieka. Tai paskui parein kareivis vīna sīki, ale rusas. Tai jis tan kareivi patīkuo. Tai tas kareivis – vis jau kareivis i kareivis – jau dransus īr. Tai tūjaus nu petīs šautuva: „Čiuort ne čiuort – nastrelę!" Tas vel'ns i pradieje šaukti: „Pasigailiek, aš žmuogus, nešauk, aš ne vel'ns, aš ne vel'ns, pasigailiek munes." Uo tas vistīk: „Čiuort ne čiuort – nastrelę!"

Tas rusas jau juoje nepalika, tuo velne. Nusivari i tada tas paruodi tan sava bunkeri kapūs. Visuoke turta rada: i piningū, i daiktū, i drabužiu, visakuo. Jis dīna vaikščiuo sau, balevuo, ulevuo, uo nakti, ve, plieš.

VEL'NS SU NEDIEGŪLIU

Strujus viel pasakuoje. Kita sīki žmuonis miške kirsdava prīvuoles. Tai daba anī a keturi ten najen. Pītus valgīdami ugni turieje užsikūren. Tai vīns saka: „A nuoret, aš pasikarsiu." „Kan tu,– saka,– pasikarsi." „Nu, matīste, – saka, – kad aš pasikarsiu." Nu dabar jis pajem, užsiriš šniūra, a dirža nusijūses i užsikabin netuoli ten pri kelma, ir jau būn. Ir kai ta ugnis kūrenuos, vīrai nemati, ka tas jau atbuls traukes, traukes – jau akis juoje išspruoga, pabala. Tī vīrai sušuka: „Jau kares! Jau pasikars!" Staiga prišuoka, atriša tan juoje šniūra a dirža, kan ten. Ir paskui jau kai jis atsikveišieje, saka: „Tai būčiau pasikuores." Matai, špuosīti negali su pasikuorimu. Saka: „Kai aš užsirišau tan šniūra, tūjaus vel'ns pristuoje, pasijiemi iš ugnīs nediegūli i mun i nuosi kiša. Aš atbuls – traukiūs, traukiūs. I ka ne jūs prišuoken, būčiau i gatavs buves. Jau būtu muni vel'ns nusinešes."

KLAIDINIMS PALTENIŠKIE

Kita sīki tuos linamīnes būdava, linus mīdavuom. Nu pītu aidavuom mīti, vakarais aidavuom. Išeisi vakare, tai ligi pusnakčе tus linus mīs. Uo nu pusnakčе ligi rīkmeče šuokdavuom. An rītuojaus – dīna mīktam, uo vakare viel ainam. Taip senuovie buva, taip i pri mūsu. Tik paskui jau aidavuom nu pītu lig vakara – i šuokti būdava kada, i dīna dirbti da.

Tai, ve, pas tuo jau muna mamas tievele, senuole muna, linamīnis buva. Nu tuos Palteniškes, aš nežinau, gal' keturi penki kiluometrai i Batakius naiti buva. Linus mīni tī talkininkai, uo jis naje i Batakius vakare tuo šnapsa parsinešti tai mīnei. I muzikas buva, viskas – tai išmīs i šuoks jau. I ten už tū priūskapiu tuoks miškiuks buva, žinai, tai ir daba tebier. I parejes jis su tum šnapsu, uo tī talkininkai linus išmīni ir šuoka, ir daineva, ir viskan. Jis gird, – ten jau netuoli juoje numū, ten tī priūskapei nu Palteniškes netuoli – i gird, ka dainiū, ka šauk išejen, i viskan sau... Uo jis, saka, ain ir ain, ir ain. Jau līg, ruoduos, arčiau numū parein – i vieleis! Jau gird dainas, viskan – i viel pasijunt, ka jau tuoliau. Tai aje, aje, ligi dvīlektas aje jisai, puo tan miška kampa vaikščiuoje, vaikščiuoje. Jau paskui nustuoje i tuos dainas, ir jau nieka negirdietīs. Kai gaidīs pragīda, jisai žiūr, ka tuokes agles. Tai aplei tas agles ajes ir ajes, ir ajes. Uo tī visi talkininkai, nesulauki tuo šnapsa, pašuoka, pagrajīje ir išsivaikščiuoje. Uo jī tai, ve, vedžiuoje ir vedžiuoje, ir vedžiuoje, kuol' jau tas nelabuks pasitrauki.

KLAIDINIMS TAMUOŠINIŪS

Jau buvau ženuota, turiejau vīra, mergele, viskan. Vīrs i kaliejima pakliuva – uokīče laikais jau. Aš nešdavau jem i Taurage valgīti i kaliejima. Nei tū mašinu buva, nieka. Nu tai, žinuok, i Taurage būdava dvidešimt kiluometru če nu mūsu.

Piesče rīkmeti išeidavau, uo nakti vis pareidavau. Tai vīna vakara parejau aš iš tuos Tauragies nu plenta. Paaglūnie tuokī žmuonis gīvena. Tai aš nu anū pasicielevau ten an sava numū tīsei. Uo tuoke ten žemi, kai kaimuo žmuonis buva – plecius, tuoks didelis pluots. Vadīdava Tamuošines. Ganīdava gīvuolius visa kaima. Kas tas Tamuošius, kuoks ten buva, nežinau. Tai daba par tas Tamuošines – jau buva išartas, jau, ve, buva uokīče laikai, tai buva ten išaren tas žemes. Kaimīns mūsų gīvena ne taip tuoli, tuoks Laugalīs, Rinkium žmuonis vadīdava. Gīvena an tuoke kalniuka, uo mūsų biški tuoliau. Dabar jau ten nei tū triuobū, nieka, ale ta vīta tebier. Tai daba pasitiemijau – kuoki, musie, pusantra kiluometra ligi tuo Rinkiaus numų – žiburīs, matau, švīt juoje. Uo ta Tamuošini tuoke puošlapi buva. Tai daba aš pasitīsiau an tuo kaimīna, sakau: „Žiburīs švīt, aš pareisiu." I pradiejau aiti. Ajau, ajau. Ajau, ajau. I tas žiburīs prapūli, i parvirtau tūs arimūs, i viskan, i niekaip neišejau. Ale jau, matītīs, kai puo dvīlektas jau, tī nelabījei naje. Parplumpinau visa purvina, mulvina. I ten visa laika sakīdava, ka ten jau klaidin, tūs Tamuošiniūs. Ale tikrai klaidin. I muni pače klaidina.

VILKAI

Tū vilkū senuovie būdava pilnas gires. Mama pasakuoje, maža da kai buva, par miška ten kuoki reikdaven aiti, tai didei bijuodaven, tamsuo puo vīna neidaven. Je i Batakius, i bažnīče a i kita kaima reiks kur, tai turiedava neštīs šiaudū kūli – a vīna, a kelis jau. Tai, saka, kai tik i miška ijein, tai tūjaus uždeg pajiemen šiaudū sauje, ta sudegi, tūjaus kita reik degti. Uo tī vilkai aplinkui visur iš paskuos ein sau, akis švīt, dantis taršk. Ale, jē ugni turiedavai, tai anī bijuodava i nieka nedarīdava. Pasakuoje, ka vīna sīki kūminai vaika veži i Batakius krikštīti. Ka nereiktu i runda sukti, važeva ne geru keliu, uo par tuoki miškiuka. Žīma buva, tī žmuonis su šlajums, snīga daug, arklei smarkei nepabieg. Tai ivažiū i tan miška, i tūjaus vilkai anus apstuo, tī arklei baiduos, daužuos. Nu, i tī žmuonis baisiausei parsiganden, mata, ka vel'ns jūkes, ka nepabiegs jau nu tū vilkū. Tai tas kūmins saka tai muotrėškai: „Tu siediek su vaiku šlajūs, uo aš išlipsiu vīna arkli iškinkīti. Vilkai tan arkli pasipjaus, uo mas pabiegsem." Kai tik jis išlipa tan paprūga atsegti, vilkai tūjaus jīji parsiverti. Su kailineis buva, viskan, ale nieks nemačije, jau jis nieka negalieje padarīti – pradieje jau anī draskīti tan kūmina. Tai ta muotrėška su tum vaiku ant ranku grībi uotaga, arklems puo šmiki i nulieki, kīk ikabīdama. Jau negelbieje jīje tuo kūmina, nieka.Tai paskui kita dīna najen, rada tuo žmuogaus vīnus kaulus jau ten, krauje an snīga, viskan. Ka tus vilkus išnaikītu, i dūbes žmuonis kasdava, i strielčei medžiuodava, ale vistīk didei daug jūju būdava, ne taip kaip daba.

GĪVATES

Muna augime jau tū gīvačiu didei daug būdava. Ten, kur augau, Gervīčiūs, mūsu triuobas pri pat miška stuovieje. Tuoliau jau Armuonai gīvena, Šlakaitei, Bačinskei, Dermeikei, Uoželei, Ivuoškei, Pakutinskei. Uo mas pri pat miška. I gandrini ant jaujes pri mūsu buva. Tai tas

gandras, žiūriek, i parneš gīvate isitvieres, tims vaikams padūd jau lesti. Ale ne visada anims tan gīvate išeidava nugalabīti. Jau, žiūriek, par stuoga i ranguos, tūjaus – šlumšt, nukrent i šliauž par kīma sau... Muna puseseres Petrikes bruolis Akstinūs muokieje tas gīvates gaudīti. Tai ateidava i pri mūsu – prisigaudīs i tuokes dideles butelkas i neš vaistininkui Pužauskiui pardūti. Vīna sīki jau jis daug tū gīvačiu turieje, i visas triuobuo a kamaruo kur ten laiki. Uo nieka numūs nebuva, tik buobuti jūju luovuo sirga. Tai tuos gīvates tuos butelkas kamšti atmuša ir išeje visas. Saka, ta buobuti kuojes nuleid – a lauku nuorieje aiti, a kan – i gird, ka puo luova jau šnīpšt. Tai parsiganda i paskui visa tan laika tuo luovuo tirtieje, kuol jau kas pareje i tas gīvates sugaudi. Uo aš, da kai visai mažiki buvau, da kan tik gimusi, tai mama muni, ant laukū kada dirbdava, nešdavuos sīkiu. Ten anī a šīna griebi, a linus ruovi, uo muni suvīstīta puo vežimu paguldi, be kesele, be nieka. Tai, saka, atein jau pažindīti, pasilenk jimti, žiūr, ka tan vaika didžiausi gīvati apsiraičiusi – nieka nedara, gul sau sīkiu i viskas. Tai parsiganda baisiausei, pradieje klīkti, tūjaus žmuonis sušuoka, ale visi bije tan gīvate kušīti. „Uo aš, – pasakuoje mama, – ka susīk grībiau tan mergele už vīstīklū krašta iš puo tuo vežima ir pliešte išpliešiau." Vīrai paskui tan gīvate užplumpina jau.

Muna mama, jauna da kai buva, netekiejusi šīna kriuovi. Reiken kur tai aukštai kelti, a ant bertaini, a kur ten. Kai kieli šake, tai sava kasa su tum šīnu pajiemi – matai, turieje didei gerus plaukus, kasa buva tuoke, ka pasiesdava. Tai ta kasa išsprūda iš tuo šīna i krita jei an petīs. Uo jīje pamislije, ka gīvati – pradieje klīkti, pliešti tan kasa nu saves. Tai paskui didei sunkei ir ilgai sirga.

Nu, paskui da – ten tuoks Pjaunīs pri mūsu buva, šlape tuoke lenki. Tai vīrai pjuovi žuole ligi keliu isibriden, i vīnam jaunam vīrukui ikanda vandenini gīvati. Jisai, matai, nesuprata, ka jem ikanda gīvati, mislije, ka taip kas. Tai vis su seiliums tan vīta patrīni kelis sīkius. Tai kīk praje, jem ta kuoji suputa baisiausei. I visas līžuvis, i zūbai suputa, ka nei prašnekieti galieje, nieka. Ir jau jīji paskui paguldi i vežima ir i Batakius pri daktara veži.

Uo da strujus pasakuoje, ka jem kur ten bepjaunant rauduonuoji gīvati ikirta i blauzda. Jēgu rauduonuoji gīvati ikansdava, tai jau žmuogus tūjaus i numirdava – tuoke jau bjauri jīje būdava. Ale jis, matai, žinuoje, kan reik darīti. Turieje aštru peiliuka – anksčiau vīrai pri rumba mašnūs nešiuodavuos peiliukus – pajemi jis tan vīta, kur gīvati ikanda, tūjaus išpjuovi šmuota miesuos, numeti, žaizda sirvetkums iš pīpkes pakrati, ka kraujes nebiegtu, i viskas. I nei suputa, nei numiri, nei kas jem atsitika.

Mas su bruoleis, ka aidavuom aviečiauti i Bimbaline gire, tai priejen pri krūma šnīpšdavuom. Je iš tuo krūma atsilīp gīvati, tai ten jau neini, uo jē ne, tai gali be juokiuos baimes skinti ūgas. Miškūs būdava daug tū gelžinikiu gīvačiu. Juoses nekansdava, ale jē užmīdavai, tai pusiau parlūždava – ūdega palikdava rangītīs, uo būži pabiegdava. Strujus sakīdava, ka īr tuokiū gīvačiu su karūnikiums an galvū. Mas vis kai ūgaudavuom, žiūriedavuom, a kur nepamatīsma tuos karūnikes. Ale, musie, nedaug tū gīvačiu su karūnikiums būdava, gal' tik anū kuokī karalei turieje, tai i neraduom mas nieka.

APSIESTASIS

Nu, muna mama nebaštiki, amžinatilsi, pasakuoje, ka juoses tetuos vīrs, žinuok, malkas kapuoje, aglašakes. Aglašakiums vis kreikdava kita sīki žmuonis. Daba šiaudais, uo pirma aglašakiums kreikdava. Aglašakiums i muna augime kreikdava. Tai kapuoje jisai ir bekapuodams pradieje, žinuok, tas aglašakes grumdīti. Uo buva jau dievuots žmuogus, saka, ir viskas, ale jis jau vistīk, matītīs, jau nelabasis pri juoje pristuoje. Pradieje vis grumdīti i vis šnekieti: „Aldī aldīnak. Aldī aldīnak." Tai paskui jau i triuoba jau jī parvedi, i luova paguldi – vistīk jis puoduška pasijiemes taip grumda, vis šnek ir viskas. Tai paskui kuniga jau parveži pri juoje. Kai tik švensta vandeni jem pakrapin, ir jisai nustuo šnekieti. Tik sīki nekrapin – i vieleis grumda, i viel taip šnek. Tai tas kunigs saka: „Tai jau dabar aš nežinau. Tuos kalbuos aš nesuprantu ir iš kur, daba, tas žuodis „Aldī aldīnak". Tai taip varges, varges par visa nakti, prīš rīkmeti i numires, ve, tas jau mamas a tetuos vīrs, a kīnuo jau. Gers žmuogus buves, duors, uo vistīk nelabasis buva pristuojes pri juoje.

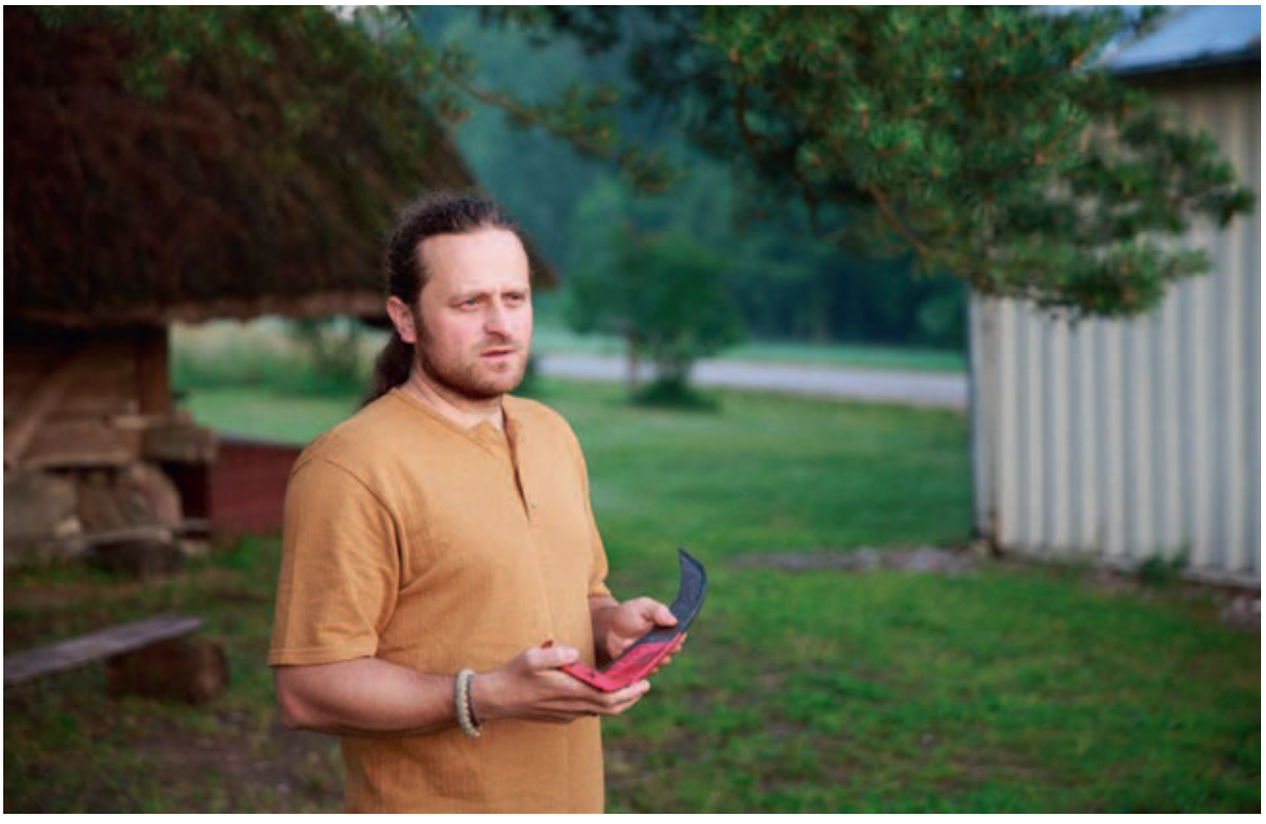
Įrašyta apie 1992 m. Užrašė ir transkribavo Egidijus Gaidauskas. Pietų žemaičių raseiniškių patarmės rašybą tikslino Daiva Vaišnienė.

FROM THE STORIES OF BATAKIAI

Petronelė Kairytė-Meškauskienė (b. 1915) talks about the Feast of St Ona at the Batakiai church-village. She describes the crowds of pilgrims, whose carts were parked in the pastor's fields (mowed down ahead of time), the prayer service, followed by songs and dances, the beggars who were brought into people's homes and the merriment that came afterwards. Written down in 1995. The reminiscences and mythological stories of M. Kairevičiūtė-Gaidauskienė (b. 1913) from Batakiai village (Tauragė d.), recorded in 1992, recall unique events experienced by her neighbours and family.

KRAŠTO APEIVIS APIE DALGIO NAUDĄ

Giedrius Vaivilavičius – Kauno marių regioninio parko biologas, įkvepiantis pasakotojas apie gamtą, šienavimą, amatus, kuriuos išmoko pats eksperimentuodamas arba perėmė iš senelio. Prigimtinės kultūros seminaro dalyvius jis ne kartą vedžiojo po Rumšiškių miškus ir pievas, mokė atpažinti vaistinius augalus, pasiruošti dalgį ir šienauti pievą. Dar Giedrius kasmet vyksta į Ruklą ir mūsų karius moko išgyvenimo gamtoje, jo žiniomis domisi ir kavinių, restoranų virėjai... Dalijamės pasakojimu, užrašytu 2017 m. prigimtinės kultūros seminare. Kalbino Lina Leparskienė[1].

Giedrius Vaivilavičius Rumšiškėse. 2016 m. Vinco Razmos nuotrauka.

Kada apsisprendei, kad tirsi gamtą? Kokio būdo žmogus gali išmokti tūkstančius lotyniškų pavadinimų, kad daugiau sužinotų apie pasaulį, kuriam priklausome ir nuo kurio dažnai siekiame išsilaisvinti?

Tiesą sakant, aš labai sunkiai įsimenu lotyniškus pavadinimus. Dažniausiai augalus vadinu savais, lietuviškais vardais. Tai itin svarbu, kai apie gamtą pasakoji ne mokslininkams, o žmonėms, kurie lankosi regioniniame parke, nori daugiau sužinoti apie Lietuvos gamtą. Lotyniški pavadinimai padeda susikalbėti mokslininkų bendruomenėje. O gamtą pasirinkau dėl to, kad pats jaučiuosi esantis jos dalis, joje gyvenu. Rimtai ja domėtis pradėjau skaitydamas romanus apie indėnus. Vaikystėje kaime su draugais žaisdavome indėnus. Kiti liovėsi žaidę, o aš ne.

Likai tarsi paskutinis mohikanas?

Taip. Vėliau pradėjau domėtis ne tik romanais, bet ir dokumentika. Prie gamtos dar labiau traukė žinios apie pirmykštės bendruomenės gyvenimą. Paauglystėje išbandžiau daug „profesijų“: buvau staliumi-dailide, iš tėvelio iškaulijau, kad man nupirktų įrankius, ir įsirengiau dirbtuves, dar turėjau mopedą, per dieną po tris kartus

1 13-ajame Prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinė kultūra XXI amžiuje: tąsa, tankis, takumas“, kuris vyko 2017 m. birželio 30–liepos 3 d. Aristavėlės dvare Rumšiškėse, G. Vaivilavičius dalyvavo Vykinto Vaitkevičiaus vedamame pokalbyje „Atkurtas pasaulis: istorinės rekonstrukcijos takais“, o jo išvakarėse atsakė į redakcijos klausimus. Pokalbiuose dalyvavo, klausimus uždavė ir kiti seminaro dalyviai.

išrinkdavau jo variklį, kol priverčiau važiuoti. Pabuvau viskuo, tačiau gamta visada rūpėjo. Žinojau, kad būsiu biologas, nuo 10 klasės rinkausi biologiją mokytis A lygiu. Visi juokėsi, sakė, kad nieko neužsidirbsiu, neišgyvensiu... Dirbti saugomose teritorijose taip pat svajojau nuo vaikystės, nes mačiau, kaip buvo steigiamas Labanoro regioninis parkas – mano tėvas buvo vienas pirmųjų to parko specialistų, tad jam, kartu su bendražygiais, teko jį kurti nuo pat pradžių. Prieš tai dirbo Švenčionyse, jo sritis – agronomija.

Matei regioninio parko kūrimo virtuvę?

Taip, tų laikų nepalyginsi su dabartiniais. Direktorius dirbdavo drauge su visais, nebuvo jokių rangovų, medienos duodavo urėdija. Manau, kad ir dabar saugomų teritorijų darbuotojai daugiau nuveiktų, jei būtų išlikusi tokia paprasta tvarka. Tėvas yra medžiotojas, tačiau save laikė gamtininku. Jis imdavo mane į medžioklę, tačiau mes ne šaudydavome, o vaikščiodavome po miškus ir ieškodavome gyvūnų ragų. Ta aplinka mane labai veikė...

Kaip atsidūrei Kauno marių regioniniame parke?

Baigiau Vilniaus pedagoginį universitetą, po to magistratūros studijas Vilniaus universitete, Zoologijos katedroje, rašiau darbą apie moliuskus. Galvojau ir apie doktorantūrą, tačiau jos būtų tekę metus kitus palaukti, tad pradėjau dairytis darbo. Atsirado vieta Nemuno deltos regioniniame parke, ten dirbdamas sutikau savo antrąją pusę. Ji buvo kaunietė, tad netrukus įsidarbinau Kauno marių regioniniame parke[2] biologu.

Ar pravertė žinios apie moliuskus?

Gavau pasiūlymą stoti į doktorantūrą, tačiau metus padirbėjęs parke, pradėjau į biologijos mokslą žiūrėti visai kitaip. Moksle turi gilintis į gana siaurą sritį, bet nematai visumos. O dirbdamas parke biologu arba ekologu turi išmokti mąstyti holistiškai. Niekas neegzistuoja atsietai. Tirdamas moliuskus susipažinau su mokslininku iš Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto. Jis sakė, kad suradus moliuską, nepakanka užfiksuoti vietą, svarbu aprašyti ir aplinką (jis tyrinėjo žirgelius ir iki smulkiausių detalių aprašydavo rasto gyvūno buveinę, kiekvieną ten augantį augalą, net suskaičiuodavo juos pagal Braun-Blanket skalę, ko imasi tik botanikai). Man jo požiūris padarė didelę įtaką: juk išsiaiškinus moliusko buveinės aplinką paprasčiau jo ieškoti. Pavyzdžiui, reliktiniai moliuskai suktenės iš *Vartiginidae* šeimos po ledynmedžio pradėjo nykti, nes pasikeitė aplinka, neliko jų buveinių. Supratau, kad negalima atskirti botanikos ir zoologijos. Dirbdamas parke pastebėjau, kad nebūtina gilintis į vieną siaurą sritį, svarbu atpažinti retuosius augalus ar moliuskus, kurie yra lyg ledkalnio viršūnė, o šalia jų visada rasiu ir daugybę kitų rūšių. Taip darbas regioniniame parke mane atitolino nuo mokslo...

Kauno marių regioniniam parkui priklauso ir Kauno marios. Žinome, kad tai jaunas, žmogaus sukurtas darinys, gamtos buveinė, kuri vis dar formuojasi ir nuolat keičiasi. Teko girdėti, kad Kauno marios gerokai užterštos. Ar tai tinkama erdvė regioniniam parkui?

Daugelis mūsų ežerų atsirado po paskutinio apledėjimo. Ledynams pasitraukus ežerai atrodė panašiai kaip Kauno marios. Buvo daug atodangų, kurios nuolat atsinaujindavo, kasmet atsirasdavo po metrą ar du naujo kranto. Tai natūralu jaunam telkiniui, kuris pamažu lėkštėja, krantai darosi nebe tokie statūs, apauga krūmais, medžiais ir įgyja stabilumo. Atkreipkime dėmesį – juk daugelis ežerų neturi atodangų. Upė – visai kas kita. Būtent atodangų gausa Kauno mariose rodo, kad telkinys yra dar tik gimęs, tik formuojasi jo pakraščiai. Kita vertus, Kauno marios – tai ne šiaip telkinys, o sustabdyta didžiausia Lietuvos upė. Kas čia vyksta? Didžiuliai nešmenys suplaukia į marias, kur viskas sustoja ir nusėda. Tai nėra teršalai. Nemuno nešmenys nusėda ir jo deltoje, kur formuojasi seklumos, taip auga ir Rusnės sala. Naujos salos nuolat atsiranda upėse ir jų susikirtimuose – tai natūralus procesas. O Kauno mariose šis procesas sustabdytas, todėl jos seklėja: kaupiasi dumblas, azotas, fosforas, jos pradeda žydėti – anksčiau to nebuvo. Kai šilta, žydėjimo metu jos dvokia, vadinasi, marios seklėja, po kelių tūkstančių metų ten liks tik pelkė, atsistatys Nemuno vaga. Pastaruoju metu drauge su Gamtos tyrimų centro specialistais plaukiojame laivais po marias jas stebėdami ir matome, kad sparčiai mažėja paukščių. Užtvenkus marias paukščiams jos buvo tarsi rojus, bet tai dirbtinis telkinys, kuris nuolat kinta, keičiasi ir gyvūnų bei augalų buveinės, bendrijos, tad ornitologiniu požiūriu Kauno marios praranda vertę. Daug ką lemia ir vadinamasis bentosas, arba dugno gyvūnija, kuria maitinasi tam tikros žuvys, ji mariose taip pat nuolat kinta.

O ką įdomaus ar reto teko atrasti Kauno marių regioniniame parke?

2 Plačiau apie parką žr. www.kaunomarios.lt

Kauno marių Gastilonių atodanga. 2011 m. Ramunės Mikitiejevos nuotrauka.

Ypatingų atradimų nesu padaręs. Atėjęs dirbti, čia sutikau kitą ekologą, puikų botaniką Povilą Vitkauską, tad turėjau patyrusį vedlį, puikiai pažįstantį augalus ir grybus. Vis dėlto vieną retą moliuską esu suradęs. Lietuvoje jis aptinkamas tik keliose vietose. Retas, nes gyvena tik sengirėse, kur yra nemažas sluoksnis trūnėsių, t. y. daug negyvos medienos, kur formuojasi tik šimtametėms girioms būdingas humusas. Tokių girių mūsų šalyje likę labai nedaug, viena jų – būtent prie Kauno marių. Ji užima nedidelį plotą, auga terasoje, kur labai statūs šlaitai, – norėdamas juos įveikti pasijunti kaip kalnuose. Ir ten augantys lazdynai – stori kaip medžiai. Tai šimtametės girios bruožas. Tokios sengirės griovoje ir radau savo moliuską lotynišku vardu *Isognomostoma isognomostomos*. Be malakologinių atradimų, galiu pasidžiaugti ir archeologiniais – esu radęs kelis piliakalnius. Kartą su kolegomis užlipome ant kalvelės kabinti inkilų, žiūrime, kad ta avietėmis apaugusi kalva kažkokia keista. Pasirodo, ten gynybinis pylimas – dar nežinomas piliakalnis. Šis piliakalnis buvo įtrauktas į Kultūros paveldo departamento registrą „pakrikštytas“ Samylų II piliakalnio vardu. Taip susipažinau su archeologu Vykintu Vaitkevičiumi, vėliau piliakalnį apžiūrėjo ir Gintautas Zabiela su Zenonu Bauboniu. Dabar jį gražiai tvarko Kauno įgulos karininkų ramovė. Vėliau radau dar vieną – Marvelės – piliakalnį. Prigimtinės kultūros seminaro metu parodžiau jo nuotrauką Vykintui, jis labai apsidžiaugė ir iš karto patvirtino, kad tai piliakalnis. Atsimenu, kad lipome jo apžiūrėti Mindaugo karūnavimo dieną, ir mūsų spėjimai pasitvirtino. Man asmeniškai tie kultūriniai atradimai atrodo vertingesni nei moliuskas.

Dar papasakok apie sengires. Lietuvoje jų nedaug telikę. Kaip jas atpažinti ir kur jų ieškoti?

Seniausia Lietuvos sengirė – tai Užvenčių giria Aukštaitijos nacionaliniame parke. Ten jau nuo senų laikų yra rezervatas. Mūsų regioniniame parke yra Dubravos rezervatinė apyrubė. Tai šimtametė giria su aukštapelke. Čia įrengtas pažintinis takas, kurį gerai žino kauniečiai. Kas nėra matęs sengirės, gali ten pasivaikščioti. Ji nepriklauso regioniniam parkui, bet mes ją prižiūrime kaip „Natura 2000“ teritoriją. Kartais senųjų girių fragmentėlių gali aptikti kirtimuose. Kai sengirės nepakliūva į saugomas teritorijas, jos būna įsiterpusios į ūkinius miškus. Tokios vietos negauna valstybinio saugomos teritorijos statuso, bet po kertinių miško buveinių inventorizacijos urėdijos ar miškų savininkai įsipareigoja jų nekirsti. Už tai jų parduodama mediena yra sertifikuojama ir

Pažintinis takas Arlaviškių botaniniame draustinyje. 2017 m. Ramunės Mikitiejevos nuotrauka.

pakliūva į bendrą rinką, o jei pradeda kirsti sengirę, toks sertifikatas atimamas. Tai tarsi susitarimas: nors valstybė nereglamentuoja apsaugos, tačiau dauguma savininkų sengirių nekerta. Kartais pažiūri, kad neapsimoka lįsti į nepatogią griovą ar balą, iš ten išvežti medieną brangiai kainuotų, o čia dar ir sertifikatą gali gauti...

Surasti sengires padeda specialistų parengti miškotvarkos projektai. Juose inventorizuojama medynų sudėtis, plotas, nurodytas miško amžius, vyraujantis medelynas, nustatomas jo skalsumas, apskaičiuojami medienos kiekiai – kubiniai metrai... Gamtininkai, pasižiūrėję ir įvertinę miškotvarkos projektus, jau gali nujausti, kad vienaame ar kita sklype bus kažkas ypatinga, tad verta nuvažiuoti ir pasidairyti. Pavyzdžiui, Raudonosios knygos augalas kuokštinė grifuolė auga tik po šimtamečiais ąžuolais. Ją suradęs, supranti, kad atsidūrei sengirėje. Ten būna neapglėbiamų pušų, labai storų eglių, lazdynų. Tokie miškai dažniausiai būna išretėję, seni, juose daug virtuolių, didelė įvairaus amžiaus augalų įvairovė. Kodėl miesto parkuose medžiai silpnesni? Nes sugrėbiami lapai, sena mediena, o tai yra medžių maistas. Ten, kur daug negyvos medienos, atsiranda ir daug grybienos, kuri yra labai svarbi ekosistemai, taip pat veisiasi mikroorganizmai, kurie stiprina mišką, jo imunitetą. Taip atsiranda geresnė terpė augalams, kurie sukuria tinkamą aplinką gyvūnams.

Iš pasakojimo šį tą sužinojome apie miško buveinę. Tai vieta, kur žmogus mažai kišasi į gamtos gyvenimą, kur galima surasti daug retų rūšių. Dažnai tokios buveinės yra būtent sengirės. Užsiminei ir apie vadinamąsias „Natura 2000“ teritorijas? Kas tai[3]*?*

Tai tarsi bendras, visą Europos Bendriją apimantis tinklas, užtikrinantis biologinės įvairovės stabilumą, o gyvūnams – migracinius koridorius, kad jie galėtų laisvai keliauti. Šios teritorijos svarbios miško buveinių ir paukščių apsaugai. Kasdieniam vartojimui parankūs du trumpiniai – BAST (Buveinių apsaugai svarbi teritorija) ir PAST (Paukščių apsaugai svarbi teritorija). Stodama į Europos Sąjungą Lietuva įsipareigojo, rodos, 15 nuošimčių šalies teritorijos skirti tokioms buveinėms, jas stebėti ir tirti.

„Natura 2000“ teritorijos egzistuoja ir už nacionalinių, regioninių parkų ribų, tačiau už šių teritorijų priežiūrą atsakingos šių parkų direkcijos, ar ne?

3 Plačiau: http://www.natura2000info.lt/

„Natura 2000“ teritorijos patenka į bendrą saugomų teritorijų tinklą, daug kur jos persikloja. Visos valstybės įsteigtos saugomos teritorijos turi direkcijas (administracinį vienetą) arba yra priskirtos artimiausiai direkcijai (o, tarkim, savivaldybių įsteigtas saugomas teritorijas administruoja savivaldybės). Už tokias teritorijas atsakinga direkcija turi jas prižiūrėti: derinti jų planus, vykdyti apskaitas ir t. t. Nors kartą per metus mes turime apžiūrėti, kas ten vyksta. „Natura 2000“ teritorijose stebime tam tikrus retus augalus ir gyvūnus. Pagal juos ir jų buveinių būklę galima sekti šioje teritorijoje vykstančius pokyčius. Šių rūšių monitoringo programa tvirtinama LR Aplinkos ministro įsakymu. Vadovaudamiesi parengtomis metodikomis, turime vykdyti tam tikrų paukščių, augalų ar gyvūnų rūšių stebėseną.

Ką apie šias teritorijas turėtų žinoti eilinis žmogus?

Jei žmogus planuoja kokias statybas ar kitą veiklą, o žemė, kurioje ta veikla numatoma, patenka į „Natura 2000“ teritoriją, tai, pagal įstatymus, jis turi susisiekti su direkcija, kuriai ši teritorija priskirta, ir visus dokumentus derinti su ja. O mes prižiūrime, kad tas projektas atitiktų teisės aktų reikalavimus. Pavyzdžiui, jei žmogus nori PAST pasistatyti namą, mes jam aiškiname, kad, ten, pavyzdžiui, griežia griežlė, ir jei bus pastatytas namas, viena griežle liks mažiau (griežlės saugomos, nes jos labai sparčiai nyksta visoje Europoje). Tokiu atveju namas turi būti statomas kitur arba priimamas kitoks gamtai palankus sprendimas. Man patinka ES reikalavimai, nes tai ne draudimai, o gausybė sąlygų, kurios suteikia galimybę tartis ir priimti abiem pusėms tinkamą sprendimą: kad ir griežlė liktų sveika, ir savininkui būtų gerai. Jei neturi kur trauktis, pavyzdžiui, turi žemės tik konkrečioje pievoje, tuomet reikėtų pasidaryti poveikio aplinkai vertinimą (PAV). Tai didelė ir brangi procedūra, o sprendimus priima ne vienas ekspertas. Kartais jie gali pasiūlyti ir visiškai netikėtų problemos sprendimo būdų, pavyzdžiui, kad namas būtų apaugintas žole, o ant stogo galėtų ir toliau gyventi griežlė. Atsimenu, kaip geležinkelio „Rail Baltica“ tiesėjai sugalvojo per „Natura 2000“ teritorijai priklausantį mišką tiesti geležinkelio liniją. Vienas iš pasiūlymų buvo pastatyti virš medžių iškilusį geležinkelio tiltą... Žinoma, toks pasiūlymas buvo išjuoktas. O „Via Baltica“ statytojams vis dėlto nebuvo leista tiesti kelio per Rospudos slėnį Lenkijoje, jie privalėjo nutiesti aplinkkelį. Didžiausia BAST ir PAST steigimo nauda, kad tai ne vien valstybiniu lygiu saugomos teritorijos, šiuo atveju galima šauktis ir tarptautinės pagalbos.

Griežlė. Piešinys iš: J. A. Naumann. Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas. T. VII. Gera Köhler, 1899.

O jei savo žemėje namą norintis pasistatyti žmogus iš tikrųjų neturi kito pasirinkimo?

Pirmiausia kalbamės, stengiamės padėti. Turime paisyti įstatymo, bet drauge su savininku analizuojame jo sklypą, siūlome kitą vietą statyboms (pavyzdžiui, gal yra ariamos žemės, kur griežlė jokiu būdu negyventų...). Žinoma, pasitaiko, kad nėra kur trauktis, bet įstatymas neapsiriboja draudimu, tokiu atveju savininkas gali deklaruoti apribojimus ir bandyti gauti už tai kompensaciją. Ir „Natura 2000“ teritorijose galima atlikti poveikio aplinkai vertinimą, bet, kaip minėjau, tai brangus tyrimas. Kita vertus, saugomų teritorijų mūsų šalyje yra tik 15 nuošimčių, o visa kita yra atiduota žmogui. Juk galime kai ką palikti ir gamtai...

Gal tokiu atveju valstybė gali išpirkti sklypą ar mainais pasiūlyti kitą?

Tokia galimybė yra, bet ji taikoma tik išskirtinėms teritorijoms, pavyzdžiui, minėtajam Rospudos slėniui, kurio biojvairovė yra reikšminga visai Europai. Lietuvoje buvo padaryta strateginė politinė klaida, kai steigiant saugomas teritorijas

buvo numatyta galimybė žmonėms jose susigrąžinti savo nuosavybę, t. y. sklypus. Kita bėda – neretai, dėl man nežinomų priežasčių, Valstybiniame registrų centre išduodamoje pažymoje apie žemės nuosavybę neįrašomi apribojimai, kurie privalo būti taikomi šiam konkrečiam sklypui. Tad kas nors jį nusiperka ir tampa įkaitu. Todėl dabar svarbiausia bendradarbiauti savininkams ir visoms suinteresuotoms institucijoms. Pavyzdžiui, Vokietijoje miško sklypas, kuriame gyvena juodasis gandras arba peri erelis, kainuoja dvigubai brangiau. Tokiame miške negali imtis jokios ūkinės veiklas, bet už tai siūlomos tokios didelės kompensacijos, kad nieko daryti ir nesinori... Jei ir Lietuvoje būtų tokios sąlygos, visi liktų patenkinti. Teko būti komandiruotėje Austrijoje. Ten, viename regioniniame parke, ūkininkas turėjo daug pievų. Už tai, kad jis toje pievoje tik ganytų gyvulius ir nesiimtų jokios kitos veiklos, kasmet skiriama milijonas eurų išmokų. Maža to, jis ten gali ganyti ir auginti savo mėsinius galvijus. Didžiąją dalį to regioninio parko biudžeto ir sudaro išmokos. Bet Austrijoje privati valda yra labai svarbi, svarbesnė nei valstybės interesai. Toks požiūris būdingas valstybėms, kuriose ilgai gyvavo monarchinis valdymas ir kurių geopolitinė situacija mažai kito. O Lietuvoje, jei atsiranda viešasis poreikis, žmogaus žemę gali perimti valstybė, žinoma, po derybų su savininku.

Kokia dar augalija ar gyvūnija išsiskiria Kauno marios? Kas čia saugoma?

Ornitologiniu atžvilgiu Kauno marios svarbios dėl trijų paukščių – juodojo peslio, plovinės vištelės ir tulžio. Pastarajam reikia atodangų, kuriose jis rausia urvelius. Bet iš tiesų marios tulžiui netinka ir dabar jis čia nebeperi: praskrenda, žiemoja, būna intakuose, tačiau nesuka lizdo. Juodojo peslio kasmet peri dvi trys poros (tokiai teritorijai – mažai). Rumšiškių Lietuvos liaudies buities muziejus – paukščių apsaugai svarbi teritorija. Juodasis peslys peri mariose, o maitinasi muziejaus pievose. Plovinės vištelės gyvena ten, kur yra plovai – pernykštės nendrės ir švendrės, storu sluoksniu plūduriuojančios vandens paviršiuje tarsi plaustai. Ant jų vištelės ir bėgioja, ir lizdus krauna. Paukščių salų yra Arlaviškių ornitologiniame ir Dabintos botaniniame-zoologiniame draustinyje. Dar turime mums priskirtą Nevėžio kraštovaizdžio draustinį, kuris yra ir „Natura 2000“ teritorija, išskirta dėl griežlei ir augalams svarbių buveinių. O Būdos-Pravieniškių biosferos poligone saugomos gervės, žvirblinės pelėdos, kelios genių rūšys... Yra BAST, svarbios vabalams, drugeliams ir t. t. Atlikdami monitoringą kaupiame statistinius duomenis apie gamtos kaitą: jie padeda suprasti, kodėl kokia nors rūšis gausėja ar nyksta. Tada galime prašyti paramos, tvarkyti aplinką arba ieškoti žemės savininko ir aiškintis, kodėl jis apsileido.

Esi ir apeivystės idėjos puoselėtojas. Kas tai? Ar mes visi galime būti apeiviais?

Prieš keletą metų, pradėjus diskutuoti apie saugomų teritorijų įvaizdį, atsirado iš kitų šalių perimtas pareigybės pavadinimas – reindžeris. Tai asmuo, atstovaujantis saugomai teritorijai ir tiesiogiai bendraujantis su žmonėmis. Jis pasitinka lankytojus, viską žino, gali patarti, o pažeidėjus gali nubausti. Žodis „reindžeris“ mums svetimas, nelietuviškas, kelia asociacijas su filmų herojais. Prigimtinės kultūros seminaro metu Vykintas pasiūlė kitą – apeivio – terminą. Jis nėra naujai sugalvotas. Pagal Lietuvių kalbos žodyną, apeivis yra tas, kas eidamas ką nors prižiūri. Tarpukariu eiguliai turėjo apeivių, kurie prižiūrėdavo miškus, būta apeivių, kurie prižiūrėjo kelius. Dėl šių sąvokų kilo karštos diskusijos. Buvo tokių, kurie sakė, kad tai pasenęs žodis, kad reikia tarptautinio. Valstybinė kalbos komisija net balsavimą paskelbė. Galų gale, nors oficialaus sprendimo nebuvo, pradėti steigti nauji reindžerių etatai. Siekiant išsaugoti apeivio sąvoką kaip alternatyvą, kilo idėja įkurti nevyriausybinę apeivystės idėjas puoselėjančią organizaciją. Pradėjome organizuoti gamtos gidų kursus, sukurtas logotipas, turime paskyrą veidaknygėje. Tad iš tiesų visi galime tapti apeiviais.

Ką apeivis turėtų daryti?

Tai aktyvus vietos žmogus, kuriam rūpi istorija, gamta, savas kraštas. Jis nėra oficialus pareigūnas, tiesiog visuomeniškas žmogus. Pavyzdžiui, jei jam rūpi koks į gamtos paminklus įtrauktas, bet apleistas medis, toks žmogus gali suorganizuoti talką, paprašyti vietos savivaldos lėšų ir pastatyti stendą ar pan. Galima prižiūrėti, tvarkyti kokį piliakalnį ar pilkapį. Pavyzdžiui, Vykintas yra puikus apeivis. Jis kasmet kovo 11 d. organizuoja piliakalnio tvarkymo talką.

Anksčiau panašiai veikdavo kraštotyrininkai...

Taip. Dar apeivis turėtų pranešti apie pažeidimus, drausminti žmones. Deja, ši idėja neišpopuliarėjo,

G. Vaivilavičius moko, kaip plakti dalgį. Rumšiškės. 2016 m. Vinco Razmos nuotrauka.

retas žmogus gali tuo užsiimti. Juk apeivis turi būti psichologiškai tvirtas, komunikabilus, nekonfliktiškas. Vietiniam žmogui šios veiklos imtis dažnai baisu... Visoje Lietuvoje atsišaukė vos keletas žmonių, klausė, kada bus suvažiavimas, tačiau jam pasirengti vis trūksta laiko. Na, o aš esu apeivis, ir man nereikia niekam to įrodinėti.

Norint puoselėti, tarkim, paukščių buveines, reikia nors kartą per metus nušienauti pievą. Geriausia ją šienauti dalgiais?

ES rekomendacijose yra toks sakinys. Mūsų griežlės stebėjimo metodikoje buvo grafa, kurioje gali pažymėti, ar pieva šienaujama dalgiais, kiek procentų tokių pievų, bet dabar jau dalgiais niekas nešienauja. Apskritai griežlės nyksta todėl, kad pasikeitė šienavimo technika, traktoriai viską išdrasko, nesilaikoma šienavimo terminų...

Gal todėl esi organizavęs ir šienavimo stovyklą? Kaip kilo ši idėja?

Lietuvoje nyksta atvirų plotų biologinė įvairovė. Dėl žvėriško ūkininkavimo natūralios pievos degraduoja. Jos suariamos, o šienaujant traktoriais sumalami visi biologinei įvairovei svarbūs lizdai – kamanių, paukščių, skruzdėlių. Šienapjūtės stovyklas pradėjau rengti siekdamas atgaivinti šienavimo tradiciją. Pats esu aistringas šienautojas, kasmet pakloju iki hektaro. Tai nėra daug – profesionalūs dalgiautojai gali tiek nupjauti per dieną.

Kokie žmonės susirinko į stovyklą? Tie, kurie norėjo išmokti valdyti dalgį, ar jau mokantys šienauti?

Į pirmą stovyklą susirinko nemažai žmonių: nuo mokinukų su vadovais, atvažiavusių pagrėbti šieno ir pakvėpuoti grynu oru, iki vyresnio amžiaus žmonių, kurie atsivežė savo dalgius ir norėjo išmokti patys paruošti juos darbui. Lietuvoje dar yra mokančių šienauti, bet mažai tokių, kurie gerai žino, kaip pasitaisyti dalgį, jį susireguliuoti, išsiplakti. Kai aš išsikėliau gyventi į sodybą, pas mane ateidavo pensinio amžiaus žmogus prašyti, kad išplakčiau dalgį, nes pats jau nebemokėjo. Aš tas žinias perėmiau iš savo senelio, ir mano tėvukas tuo degte degė. Šienapjūtės stovykloje aiškinau, kad pjaudamas dalgiu viską girdi ir matai. Jei purptelėjo paukščiukas, palieki tą plotelį, kad paukštis turėtų kur grįžti, o rotacinė žoliapjovė sumaltų viską... Jei šienaudamas

pamatai retų augalų plotelį, kokią gegužraibę ar dar nepražydusius vaistinius augalus, juos taip pat palieki – vėliau ateisi nusiskinti. Kai žmonės pjauna savo pievą, jie dažnai ką nors palieka. Iš vaikystės man įsiminė tėvo palikti žolės kuokštai; kai klausdavau, kodėl juos palieka, sakydavo, kad tai kamanės lizdas. Tėvas jų lizdą ne tik apipjaudavo, bet ir užrišdavo kuo nors ar kokį pagalį uždėdavo, kad būtų aišku, kur jis. Priartėjęs prie lizdo išgirsti dūzgimą, kamanės įspėja, kad jos ten. O juk kamanės yra tokios pat svarbios kaip bitės!

Klausimas iš šalies: *Mano vaikystėje, kai nešdavome šienaujančiam dėdei į laukus maisto, jis mums atlygindavo laukinių kamanių medumi. Ant jų lizdo būdavo uždėta žolės, kad paukščiai neiškapotų, tada paimdavome pagaliukus ir ištraukdavome tą medų...*

V. Vaitkevičius: Toks medaus ir lizdo draskymas nėra gerai... Kamanės per naktį suvalgo viską, ką per dieną sunešė. Jos labai svarbios pievoms, nes turi ilgą liežuvėlį ir gali paimti nektarą iš tų augalų, kurių neapdulkina bitės. Mano tėvukas padarydavo aviliukų, į kuriuos kamanės pradėdavo nešti medų. Tada įdėdavo tuos aviliukus į agurkų šiltnamius – kamanių apdulkinti agurkai išaugdavo daug didesni (dabar tas pats metodas taikomas ekologiniuose šiltnamiuose, yra vedamos specialios kamanių veislės, kurios apdulkina agurkų žiedus). Aviliuką galima pagaminti iš seno inkilo, o mano tėvukas jį buvo pasidaręs iš molinio melioracijos vamzdelio. Kaip tuos avilėlius daryti, aprašyta ir moksleiviams skirtoje knygelėje „Aplinkotyra“. Rekomenduojama pagaminti daug aviliukų, įdėti į juos samanų, keliuose iš jų apsigyvens kamanės. Pavasarį, ieškodamos įvairių plyšelių lizdui, jos mėgsta įsikurti sename pelėnų lizde arba susiranda tuos aviliukus ir, jei joms patinka, apsigyvena. Esu matęs labai didelį kamanių lizdą, kuriame gyveno 20–30 vabzdžių. Jei gerai sekasi, lizde gali gyventi net 50 kamanių. Deja, dažnai tuos lizdus išlesa varnos, krankliai, išėda lapės, usūriniai šunys. Tad žmogaus padaryti aviliukai gali išgelbėti kamanes. Galima sakyti, kad tai aplinkosauginis veiksmas.

Taigi, šienavimas padeda žmogui geriau pajusti ryšį su gamta ir atsakomybę už ją.

Man labai patinka, kad dalgiaujant viskas girdisi – ypač rytais, kai rasa nenukritusi, uodai dar nekanda. Jei žmogus turi vos 6 arus, negi jam būtina birbinti su ta *benzinka*, – dalgiu gali per vieną rytą viską išpjauti ir dar pasimankštinti... Į stovyklą atvažiavo ir jaunų vyrų, kurie kuriasi sodybose kaime ir nori išmokti šienauti. Stovykla buvo tarsi bendraminčių susitikimas, visi dalijosi patirtimi. Aš taip pat ne viską žinau. Nors dabar dažnai nebekaupiame šieno atsargų, svarbu išsaugoti dalgiavimo kultūrą. Stovykloje ir šieną grėbėme, ir miegojome šieno kupetose. Pas močiutę lietui prasidėjus mes su pusbroliu dvidešimt kupetų šieno sukraudavome, bet pusę jo sulydavo. O jei stovyklos metu ateina debesis – per penkiolika minučių talkininkai viską sukrauna.

Tai gal ir mieste galėtų atgimti dalgiavimas?

Esu matęs, kaip dalgiu šienaujamos Kauno patiltės. Vieni eina su žoliapjovėmis, kiti – su dalgiais. Komunaliniai ūkiai dalgių dar turi, gal nelabai gerų, bet turi.

Prieš kelerius metus buvai išsikėlęs kitą tikslą – išmokti įkurti ugnį trindamas. Kiek prireikė laiko, kokią medieną išbandei, kol atradai tai, ko reikia?

Visada užsiimdavau keistais dalykais. Kad ir toji ugnis – kam mokėti ją užkurti senoviniu būdu, jei yra degtukai? Galbūt saugumo poreikis mane skatina viską išsiaiškinti: ne tik kaip pačiam ugnį užkurti, bet ir kaip pasidaryti buities apyvokos daiktus, maistą, paruošti gydomąsias žoles. Vaikystėje daug kas man buvo draudžiama, tačiau būtent tai labiausiai ir traukė. Mano abu seneliai buvo staliai-dailidės. Vienas senelis mane vydavo iš dirbtuvių, o aš į jas patekdavau, pasikasęs po durimis, ir prikaldavau vinių, sugadindavau įrankius, žodžiu, pridarydavau eibių.

Ar tokia patirtis – sugebėjimas pasidaryti grėblį, išsikalti dalgį, nusivyti liepos karnų virvutę ir kiti naujai išmokti dalykai – keičia tave patį ir tavo gyvenimą?

Aš daug eksperimentuoju, o kai ką galiu panaudoti ir kasdienybėje – ar tai būtų virvutė, ar vaistiniai augalai. Ta rekonstrukcinė veikla natūraliai įsilieja į mano gyvenimą. Tiesiog išmokstu ką nors naujo. Pavyzdžiui, dalgis yra nykstantis, mažai kas jais dar pjauna, tačiau man tai ne atributas ant sienos pakabinti, bet reikalingas daiktas. Aš užsidegiau šienauti, kai įsigijau sodybą ir tėvas padovanojo savo dalgį. Tėvo dalgį sugadinau, nes sodyba buvo apleista, ten buvo daug visokių vielų, bet dabar moku pasidaryti savo... Vaikystėje mačiau, kaip diedukas darė dalgius ir grėblius, kokį medį rinkosi, kaip kapojo... Aš taip nemoku iki šiol...

Dzūkijoje dalgiu kerta rugius. 2007 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Ar tai, ką pats darai, yra kūrimas ar veikiau atkūrimas? Vis tiek reikalingas ir vidinis žinojimas, ir kultūros perduodamos žinios apie medžių savybes, kietumą, jo kamieno ar viršūnės panaudojimą ir taip toliau. Kaip tau tos žinios ateina?

Kaip minėjau, dažniausiai pats viską bandau. Pedagogų ūkio darbuose nebuvo – žiūri ir pats mokaisi. Bet prieš imdamasis eksperimentų, pavyzdžiui, kaip įkurti ugnį, susapnavau, kad užuodžiu dūmus. Ryte nubudęs kažkodėl paėmiau būtent liepos pliauską ir per kelias minutes, ją trindamas, ugnį įkūriau... Tarsi kažkas prieš tai būtų pakuždėjęs, kaip tai daryti. Arba yra toks pluoštinis augalas nakviša. Niekur nerašo, kad jis pluoštinis, tai paaiškėjo netikėtai. Eidamas mėgstu skabyti augalus, o skindamas nakvišą įsipjoviau pirštą – ji nenusiskynė, vadinasi – pluoštinis augalas. Vienais metais domiuosi pluoštu, kitais metais bandau augalus rūgimui ir kulinarijai, dar kitais – gaminu grėblius ir t. t. Visi eksperimentai turi ir ekologinę prasmę – juk malonu valgyti iš medinio, gražiai padaryto dubens ar gerti iš beržo tošies puodelio. Tikri dalykai didesnės vertės. Už kelis eurus nusipirktas drabužis nėra labai vertinamas, bet jei mums reiktų patiems pasėti linus, paskui juos rauti, verpti, austi – tokio drabužio vertė būtų labai didelė. Juo apsirengti būtų šventė. Ekologiškai mąstantis žmogus nėra vartotojas, jam svarbu tausoti aplinką. Tarkim, dabar madingi vadinamieji *kroksai*, bet mano senelis mokėjo gaminti medpadžius, kuriuos nešiojo visas kaimas. Tad gal ir jie galėtų grįžti į madą, įgavę kokią papildomą šiuolaikinę funkciją. O idealu būtų gyventi taip, kad apskritai nereiktų eiti į parduotuvę.

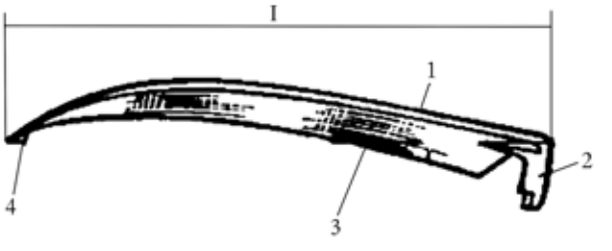

Petrikų k. šienpjoviai. Gervėčių kraštas. XX a. 6-7 deš. Iš Reginos Gražulytės-Kavaliauskienės asmeninio archyvo.

GIEDRIAUS PASAKOJIMAS, KAIP PASIGAMINTI DALGĮ

KOKIE DALGIAI GERIAUSI?

Šiandien rinka tokia – arba Rytai, arba Vakarai. Dabar geriausi dalgiai Europoje gaminami Austrijoje, dar giriami itališki, tačiau iki Nepriklausomybės pradžios kokybe pirmavo mūsų *litovkos*, nuo caro laikų gamintos Naujojoje Vilnioje veikusiame nuostabiame fabrike, kuris toms *litovkoms* gaminti veždavosi kokybišką švedišką plieną. Tikrai smagios dalgelės buvo, teko pas dieduką su *litovka* pjauti. Dabar jų galima rasti nebent sendaikčių turguje. *Litovkos* technologiją perėmė Rusijoje esanti Sverdlovsko gamykla „Artinskij zavod“[4], išlaikiusi net ir panašią geležtės formą, pentį, – gal jos kampas kiek atviresnis, bet tai tik detalės... Iki dabartinių neramumų buvo įmonė, kuri iš to fabriko vežė į Lietuvą visokius įrankius, taip pat ir dalgius. Asortimentas buvo gana platus: pagal plieno kokybę galėjai rinktis „Lisa“, „Sobol“ arba „Artis“ tipo dalgius. Pastarieji geriausi, todėl jų būdavo itin sunku gauti, išpirkdavo vos atvežus. Lietuvoje dar buvo galima įsigyti baltarusiškų dalgių, tačiau jie laikyti prastais. Nors, tiesą sakant, rusiškų metalas taip pat dažnai būna per mažai grūdintas. Todėl reikia žinoti, kaip patikrinti kokybę – palankstyti,

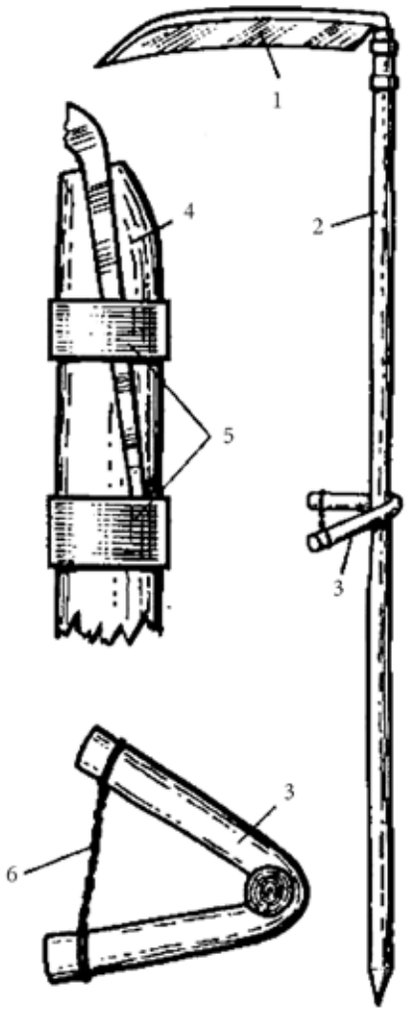
Dalgio geležtė: 1. briauna; 2. pentis; 3 – ašmenys; 4 – snapelis arba smaigalys.

4 Europos ir Rusijos dalgių geležčių tipai plačiau pristatyti čia: www.staliausirankiai.lt/index.php?page=geleztes; www.schroeckenfux.at/scythes/scythes-models/; https://onescytherevolution.com/scythe-blades.html; http://artiz.ru/catalog/kosy.

padaužyti, stumdyti degtuką ant geležtės. O nusipirkus prastą dalgę galima ją pagerinti. Mano diedukas nešdavo dalgį ant saulės ir kaitindavo visą dieną. Nežinau, teisybė ar ne, tačiau manoma, kad tai gerina metalą. Esu girdėjęs, kad dalgį kelioms paroms palieka po šaltinio srove. Žinau, kad dalgių kokybė gerėja po kiekvieno išplakimo, nes taip tankėja metalas.

DALGIAKOČIAI

Yra posakis, kad dalgiakotį renkiesi kaip žmoną – vienam kartui. Su žmona dar gali išsiskirti, o su dalgiakočiu – nelabai. Turi jį visam gyvenimui pasiruošti. Geriausia jį rinktis natūraliame miške, ne sodintame. Dabar dažnai sodina eglynėlius, paskui juos retina, silpnesnius medelius nupjauna. Dalgiakočiui reikia ieškoti eglyne buvusios vėjovartos, kur natūraliai eglaitės užsisėja ir augdamos stelbia viena kitą. Vienos išauga aukštos ir nustelbia žemiau esančias. Tos silpnesnės laukia savo laiko: gal aukštesnę nulauš vėjas ir galės ją praaugti. Jei taip nenutinka, silpnosios pamažu sunyksta. Viena šalia kitos augančios eglės gali labai skirtis: viena bus stora, o kita – visai plonutė, nors pagal rieves joms tiek pat metų. Būtent nustelbtoji turi tankesnes rieves, todėl jos mediena tvirtesnė, iš jos ir turi išsirinkti dalgiakotį. Svarbu žiūrėti, kad nebūtų jokios didesnės šakelės, reikia nukirsti tam tikru laiku, kai ji būtų jau beveik nudžiūvusi arba ką tik nudžiūvusi, – o stelbiamai eglaitei tai neišvengiamai nutinka. Jei kerti dar žalią, tai turi būti antra žiemos pusė, arčiau pavasario, kad ji džiūtų tolygiai šylant orams. Jei nukirsi pavasarį, o paskui staigiai atšils, džiūdama ji trūkinės. Taip pat reikia mokėti nužievinti, kad nenuimtum brazdo. Iš pradžių nuimti tik šonus, tada palikti džiūti, o kai išdžius – baigti žievinti. Kartais gali visą dieną vaikščioti ir nerasti tinkamos eglės. Ir dalgiavimo stovykloje vieną dieną skyrėme vaikščiojimui po mišką, mokėmės, kaip išsirinkti dalgiakotį. Elektrinę žoliapjovę per gyvenimą gali sudrožti ne vieną, – keiksiesi, remontuosi, – o čia visam gyvenimui renkiesi...

1Il. dalgio geležtė; 2. dalgiakotis; 3. dalgio rankena; 4. pleištas; 5. tvirtinimo žiedai (beje, tvirtinimas dviem žiedais Lietuvai nebūdingas).

ĮTVIRTINIMAS

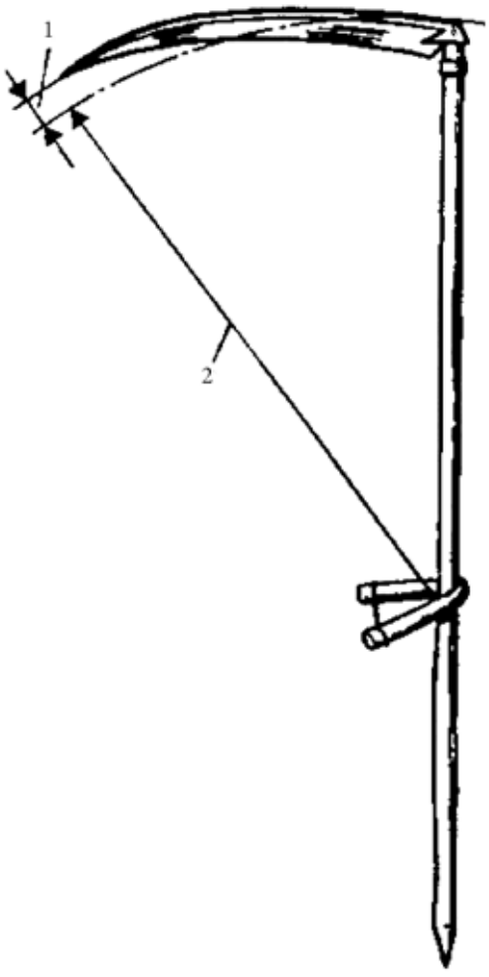
Dabartiniams dalgiams įtvirtinti reikia turėti specialų raktą, kurį gali pamesti... Todėl man patiko dieduko variantas. Jis naudodavo nuo tipinio diametro vamzdžio nupjautą žiedą ir kieto medžio pleištą. Tada įtverti dalgei reikia tik plaktuko. O pats primityviausias, pirminis tvirtinimas – apvyniojimas eglės ar pušies šaknimi.

PLEIŠTAS

Pleištas daromas iš labai kieto medžio, ąžuolo arba uosio, bet geriausiai tinka skroblas. Dar geriau – ragas. Pleištus perduodavo iš kartos į kartą. Tad per gyvenimą gali sunaudoti kelias dalges, kotas tarnavo visą gyvenimą, o koks raginis pleištas tarsi šeimos relikvija keliaudavo iš tėvo sūnui ir taip toliau.

KAMPO REGULIAVIMAS

Pleištas kalamas, nustačius tinkamą geležtės kampą (atstumas tarp geležtės smaigalio ir rankenos turi būti apytiksliai toks pat, kaip tarp penties (įtvirtinimo dalis) ir rankenos. Jis parenkamas pagal tai, kas ir kur bus pjaunama: akmenuotas laukas, kalnas ar lygi vieta... Jei pjausi lygioje vietoje arba, pavyzdžiui, nori nušienauti

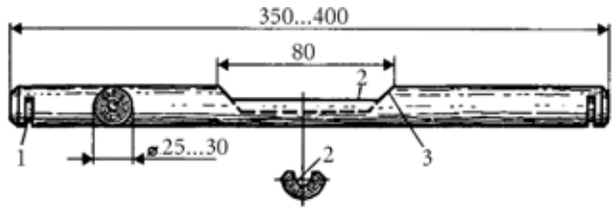

Geležtės įtvirtinimo kampas nustatomas pagal poreikį: 1. patyręs šienpjovys geležtę įtvirtina statesniu kampu, bet jei tenka šienauti įkalnes, snapelis leidžiamas žemiau –pasirenkamas smailesnis kampas; 2. Atstumas nuo rankenos iki snapelio.

piliakalnį, – kampą darai statesnį. Jei nori lygioje vietoje nupjauti didelį plotą ir esi stiprus, tada darai *atlapą* (statesnį, platesnį) kampą. Yra netgi formulės – 2 cm *atlapumo* lemia atitinkamai didesnį produktyvumą. Geriausia nustatyti taip, kad pentis ir snapelis būtų viename lygyje. Tai nustatoma, ištiesus virvelę nuo rankenos iki penties ir vedant tarsi skriestuvu nuo penties iki snapelio. Mano diedukas darydavo 2 cm platesnį kampą – toks dalgis jau buvo laikomas vyro dalgiu. Mažesniu kampu įtvertas dalgis – skirtas pjauti tik moteriai, nes juo pjauti lengviau. Toks tinka ir kalvotai vietovei šienauti.

RANKENOS AUKŠTIS

Rankenos vieta išsirenkama pastačius įtvertą dalgį ant žemės, ji pritvirtinama prie dalgiakočio sulig pjovėjo saulės rezginiu. Aukštis priklauso ir nuo to, ką nori pjauti. Dalgio aukštai žolei ar šienui pjauti rankena gali būti žemiau pjovėjo saulės

Rankena: 1- griovelis virvutei pririšti, kad nenusmuktų; 2 – išskaptuojamas griovelis, kad nelaužtų lenkiant; 3- išpjova rankenos linkiui.

rezginio, tuo tarpu dalgio, skirto vejai formuoti, rankeną reikia kilstelėti aukštyn, o ašmenis nuleisti žemyn. Kadangi žolė žema ir minkšta, taip nustačius dalgį pjauti neturėtų būti sunku. Bet jei žolė išauga aukšta – prireiktų labai daug jėgos.

RANKENA

Aš dieduko tik prieš mirtį priprašiau, kad jis man parodytų, kaip pasidaryti dalgio rankeną. Buvau skaitęs, bet nežinojau, kaip ji lenkiama. Mediena rankenai naudojama labai įvairi. Mano diedukas imdavo gluosnį ar storesnį žilvitį, kad rankai būtų patogu. Tada jo vidų išskobdavo – padarydavo tarsi lovelį. Paskui paimdavo dalgio koto storio pagalį, apjuosdavo jį ta išskobta rankena, o galus surišdavo virve. Išskobtas medis nelūžta, lenkiama rankenos mediena labai gražiai apglėbia kotą. Diedukas juokdavosi, kad yra tokių neišmanėlių, kurie, norėdami išlenkti rankeną, medieną užpildavo benzinu ir padegdavo, t. y. kaitindavo. Kiti merkdavo į kiaulių viralą, kad pavirtų ir suminkštėtų. Kartą turguje vieno žmogaus paklausiau, kaip jis ruošia rankenas, jis taip pat sakė, kad tik pakaitina ir užlenkia, griovelio nedaro. Tačiau pakaitintas medis ne toks tvirtas, be to, juo siauriau apglėbiamas dalgiakotis. Senelis lenkdavo rankeną nenužievinęs. Nulupdavo žievę tik tuomet, kai ją užlenkdavo. Rankenai medį pjaudavo tada, kai brazdas atšokęs ir nesunku jį nužievinti. Geras metas, kai iš žilvičio suka dūdeles. Man pavyko pasidaryti gerą rankeną gal iš kokio trečio karto. Jei ji nulūžta ar susidėvi – užsidedi kitą.

DALGIŲ TIPAI

Dalgių Lietuvoje yra įvairių. Yra prūsiškas, arba šunkojinis, paplitęs Žemaitijoje ir Suvalkijoje. Tokie dalgiai pasiekė mus iš Vakarų, tikriausiai iš vokiečių, per Klaipėdos kraštą. Šie dalgiai yra tokie pat, kaip austriškieji. Visoje Lietuvoje anksčiau vyravo paprastasis, arba aukštaitiškas, dalgis. Dar buvo modernizuotas Biržų krašto dalgis, su juo

galėjai mažiau lankstytis. Šunkojinis dalgis turi rankeną, vadinamą šuns koja, kurią dažniausiai darydavo iš obels. Kai atsikėliau gyventi į savo sodybą, tokių rankenų radau pridėtas pilnas pastoges. Šita dalgė turi vieną minusą – toks kotas tinka tiktai tau vienam. Jis paprastai būna iš drebulės. Rankenai įstatyti jame turi kaltuku iškalti skylę, panašią į langų sąsparą. Įstačius rankeną, ji įtvirtinama pleištu (*užpleištaujama*). Jos aukščio, deja, negali reguliuoti. O austriškuose dalgiuose yra varžtas, leidžiantis šiek tiek reguliuoti rankenos aukštį. Bet jei dalgiakotyje pridarai daugiau skylių, jis praranda tvirtumą. Aš tokių dalgių nedarau, man labiau patinka tas primityvesnis – aukštaitiškas. Rašoma, kad su šunkojiniu patogiau, tačiau aš daugiau nupjaunu su aukštaitišku dalgiu, kurį laikau paprastai, kaip grėblį.

IŠPLAKIMAS

Kas turėjo dalgį ir *bobelę* – tikrai mokėjo ir dalgį išsiplakti. Atsimenu, kaip kiekvienoje troboje taukšėdavo plakami dalgiai, o dabar tą garsą pakeitė žoliapjovių burzgimas... Prasidėjus šienapjūtei kiekvienoje sodyboje, kur tik buvo šeimininkas, girdėdavai – taukš taukš taukš. Pats seniausias plakimo būdas – ant plokščios *bobelės*. Plakdavo iš vidinės dalgio pusės smailesne plaktuko dalimi. Galėjo būti plakama ir ant paprasčiausio kalvio priekalo. Plakant smailiąja plaktuko dalimi sunkiau pataikyti ir išlaikyti kampą, tačiau taip pasiekiamas geresnis rezultatas. Naują dalgį gali tekti plakti pusę dienos. Jeigu metalas kietas – galima ir „dantis“ išbarškinti, patartina dar su tekėlu jį paploninti. Jei eisi kirsti rugių – užtenka išplakti porą kartų. Rugiams kirsti dalgių po šienapjūtės net neplakdavo, nes jei kirsi rugius gerai išplaktu dalgiu, *užversi* ašmenis – sugadinsi. Bus pjūklas, ne dalgis, o rugius reikia kirsti užsimojus. Jei nori išplakti dalgį plonai, kad būtų kaip skustuvas – pavasarinei žolei pjauti – jo aštrumą reikia tikrinti su nagu. Vedant nagu per apatinę ašmenų dalį, jie turi kilnotis. Jei metalas prastas, tai ašmenys ir lieka *užversti*, o jei geras – lieka kaip buvę.

Kai metalas geras, išsiplakus dalgį ausyse zvimbia. Todėl plakant verta užsidėti nuo garso saugančias ausines. Yra meistrų, įsigudrinusių plakti tyliai – vienas toks buvo net specialų agregatą pasidaręs. Dar yra moteriškų *bobelių*... Žemaičiai sako: reikia *tynt* dalgį (gal nuo žodžio „tempti“). Dzūkai sako: *cina*. Iš tiesų, jei plakama dalgė skamba: cin cin, cin cin, – tai metalas geras. O jei kaip skrabalas: tyn tyn, tyn tyn, – tada nieko gero.

DALGIŲ DYDŽIAI

Dešimtas, devintas, septintas, penktas – yra įvairių dydžių dalgių, kiekvienas gali pasirinkti sau tinkamą. Visi jie turi savo pranašumų. Pavyzdžiui, penktas labai patogus darže, pjauti žolę aplinkui vaismedžius, ten, kur sunku prieiti. Taip pat gerai kapoti atvašynus, ten, kur krūmai. Didelį dalgį tokioje vietoje gali sulaužyti, o mažesnis puikiai tinka. Septintas dydis laikomas moterišku. Jei eini šienauti į laukus, geriausiai tinka devintukas. Tačiau rimti šienpjoviai iš devintukų juokėsi, ir pjaudavo tik su dešimtu ar vienuoliktu. Šie tarsi kombainas – tereikia užsimoti ir, jei dalgė gera, ji tave tiesiog nuneša. Su tokia lengviau šienauti plačias pievas, jei eini ruošti šieno, o ne triušiams žolytės papjauti.

KOKYBĖS TIKRINIMAS PERKANT

Jei parduotuvės grindys betoninės, tai įremi geležtę į grindis ir lenki, kiek gali. Kas prekiauja dalgiais, turėtų nesistebėti, nes prasto, brokuoto dalgio paprasčiausiai nepavyks parduoti. Jei snapelis užlinko – tokio neimi. Jei užlinko ir atlinko – gerai. Lenkdamas žiūri į ašmenis – jei susidaro daug bangelių, vadinasi, jos nevienodai grūdintos, vienur bus kieta, kitur – minkšta. Plakant ir pustant dalis geležtės greitai susidėvės, tad dalgis bus dantytas, – gali jį dėti į šoną. Tarp rusiškų dalgių neretai tokių pasitaiko, o austriški apskritai kaip lankas. Jų nė tikrinti nereikia. O Rusijoje gamina konvejeriu, ne kiekvieną sužiūri... Tada tikrini skambesį: iš pradžių kietu mediniu daiktu dauži per pakabintus ašmenis, po to – stipriai suspaudęs juos rankoje. Skambesys turi būti ištęstas ir aukštas. Jei skamba kaip skarda, blogai. Dar reikia pasižiūrėti šviesoje, ar yra melsvumo – tai metalo grūdinimo požymis. Jei melsvumo nėra – blogai. Jei mėlyna tik vietomis – irgi negerai. Galiausiai pastumdai degtuką vidinėje pusėje: vieną degtuką padedi, su kitu stumi. Ant kieto metalo jis gerai šokinėja, lengvai slysta, o ant minkšto – pasistumia tik tiek, kiek stumi.

METALO KIETUMAS

Jei metalas pernelyg kietas, pataikius į akmenį gali sutrupėti ašmenys arba dalgis gali atšokti net nuo viksvos. Jei gyveni tarp balų ir viksvų – kaip dzūkai prie Čepkelių – geriau rinktis tokį dalgį, kurį tikrinant snapelis nulinko. Tai minkštesnio metalo dalgis, kuris prilimpa kur prie viksvos ir tokiu būdu išsigalanda, išsipusto. O vešlią žolę pjauti su minkštu dalgiu – vargas, reikia kieto. Pagalvoji,

Jonas Petrikas kala dalgį. Petrikų k., Gervėčių kraštas. 1970 m. Danieliaus Šemetulskio nuotrauka.

gal ir teisingai rusai daro, gamindami skirtingus dalgius. Tada gali pasirinkti, ko tau reikia. Bet, vėlgi, austrai turi net 50 dalgių rūšių iš skirtingo plieno lydinio. Kiekvienas turi instrukciją, kur surašyta, kokios sudėties žolių mišinį gali pjauti.

KAIP GALIMA SUGADINTI DALGĮ PLAKANT

Perplakti nėra labai baisu. Jei ant penties dalgį laikai tinkamu kampu, tada viskas gerai. Jei *užd-antysi*, netinkamai pakreipsi ir tvosi – tada metalas gali įtrūkti. Aš mėgdavau žiūrėti, kaip diedukas plaka dalgį, ir prašydavau, kad duotų ir man pabandyti. Jam tai nepatikdavo – niekuomet neduodavo. Bet, jam nematant, pasiimdavau pats ir vis dėlto pabandydavau. Taip esu sugadinęs jo dalgį. O kad daugiau negadinčiau, turėjo paaiškinti, kaip tai daroma. Net plaktukus pradėjo slėpti, nes plakimui skirtas plaktukas buvo specialaus grūdinimo. Mano diedukas pats grūdindavo tuos rusiškus plaktukus. Su kietu plaktuku kalti vinį – vargas, net atšoka, jis turi būti minkštesnis, kad priliptų galvutė. Toks plaktukas būdavo žymimas perbrauktu rutuliuku. O kietas plienas buvo žymimas rakto ženklu. Dabar tokių galima įsigyti sendaikčių turguje arba austriškoje parduotuvėje.

PUSTYMAS

Pati primityviausia, bet geriausia pustyklė – medinė, ąžuolinė, įtrinta smėliu. Su tokia pustydavo, taupydami geležtę. Su dabartinėmis grubiomis pustyklėmis greitai nuzulini užplakimą. Pustyti reikia tolygiai ir tik iš vidinės pusės, o iš išorinės – tik palyginti, kad neužverstum ašmenų. Didžiausia klaida – pustyti per dideliu kampu, taip pat reikia naudoti siaurąją pustyklės dalį, o ne plačiąją. Dar yra toks *brūkštas*. Jis parduodamas su virtuviniais peiliais. Tai strypas, kuris tausoja metalą. Jei yra užverstas ašmenų kampas, pustant nubraukiamas užlinkęs metalas, tuo tarpu *brūkštas* atstato užlenkimą į vietą. Taip pasakojo mano tėvas, o jis sužinojo iš savo dieduko – mano prosenelio. Po *brūkšto* reikia naudoti tą švelnesnę pustyklę. Į jos medį įtrinamas sijotas smėlis, tad ji tarsi nulinis švitrinis popierius. Lietuvos liaudies buities muziejuje mačiau į pustyklę įspraustą ir karnomis pririštą smiltainio akmenį, jis gali būti įstatytas ir į karvės arba ožio ragą. Naudojo ir granitą. Kuo švelnesnė pustyklė, tuo labiau ji saugo metalą. Dabartinės pustyklės labai grubios, todėl dalgiai greičiau susidėvi, dažniau juos reikia plakti. Jei per dieną verščiau tris hektarus, man tai būtų aktualu, – atsibostų lakstyti dalgį plakti su *bobele*.

Dalgių iliustracijos iš: Н. Н. Родин. Коси, коса... Iš: Сделай сам, 1992, Nr. 2. Prieiga internetu: http://coollib.com/b/249878/read

THE REGION'S TRACK-WALKER ON USE OF SCYTHES

Biologist Giedrius Vaivalavičius from Kaunas Regional Park talks about the peculiarities of working in a nature preserve, which is home to various birds and other wildlife. He also discusses traditional crafts, mostly learned through experimentation or taught by his grandfather. One of his greatest passions was mowing hay. It was important to properly prepare for this work, thus in this interview he talks about how to make a scythe – what kind of wood should be used to make the handle, how the blade should be selected, how to correctly sharpen it. Vaivalavičius expresses his disappointment of the slow disappearance of scythe-mowing in Lithuania and argues on how it benefits nature.

In this interview, not only is Kaunas Reservoir Regional Park presented but also the species of birds that are protected here, as well as the *Natura 2000* territories, important through our Europe, and how they are preserved in Lithuania. G. Vaivilavičius has discovered many hill-forts and also every year teaches Lithuanian soldiers how to survive in the wild.

Šienauja Jonas Lukaitis. Gėliūnų k., Gervėčių kraštas. 2012 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Nuoširdžiai kviečiame skaityti ir prenumeruoti mūsų žurnalą šiemet ir kitąmet!

Mieli skaitytojai,
„Liaudies kultūrą“ galite užsisakyti nuo artimiausio numerio
ir rasite žurnalą savo pašto dėžutėje.
Metinės šešių žurnalo numerių prenumeratos kaina Lietuvos pašte – 12 eurų.
Taigi vieno žurnalo kaina – tik 2 eurai!
Galima užsisakyti keturis, tris, ir net du numerius.

Paprasčiausia žurnalą prenumeruoti internetu: http://www.prenumeruok.lt
Prenumeratą priima ir visi Lietuvos pašto skyriai.
Žurnalą taip pat galite užsisakyti redakcijoje (Lietuvos nacionalinis kultūros centras,
Barboros Radvilaitės g. 8, Vilnius), bet tektų ateiti jį pasiimti.

Jei jau esate nuolatiniai mūsų žurnalo skaitytojai,
labai lauktume Jūsų pasiūlymų ir komentarų!
Rašykite mums: liaudies.kultura@gmail.com

„Liaudies kultūros“ redakcija

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2017 Nr. 4 (175)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Dizainas VARIO BURNOS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

TURINYS:

Kultūrinės veiklos variklis: Kazio Bradūno šimtmečiui. Pokalbis su E. BRADŪNAITE | **1**

Moksliniai tyrimai

Antanas GUDELIS. Atsiskyrimo kosmogonija: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis | **14**

Teresė JURKUVIENĖ. Lietuvių liaudies kostiumo rekonstravimas ir gamyba XX amžiuje | **30**

Tautinio kostiumo metams

Camilla ROSSING. Norvegiškas tautinis kostiumas: istorija ir dabartis | **52**

Elena MATULIONIENĖ. Asmeninio tautinio kostiumo įsigijimo ypatumai ir galimybės Lietuvoje | **56**

Atmintis

Egidijus GAIDAUSKAS. Mažosios Batakių istorijos. 2 d. | **65**

Žmonės pasakoja

Batakiškių pasakojimai | **76**

Pažintys

Krašto apeivis apie dalgio naudą. Pokalbis su Kauno regioninio parko biologu Giedriumi VAVILAVIČIUMI | **81**

Nuotrauka viršelyje:
Žolinės puokštė. Gervėčių kraštas. 2010 m.
Nugarėlėje:
Marija Mažeikienė prie paskutinio rugių pėdo. Petrikų k., Gervėčių kraštas. 2010 m.
Arūno Baltėno nuotraukos.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 18 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos III“.
Skirta 13 700 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2017
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2017 08 22
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 800 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.lnkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius